

Макс ГАЛЛО

# КОХАННЯ В ПОРУ САМОТИ

РОМАН

З французької переклала Олександра ЛЕХИЦЬКА



Можеш визнати самоту зі свого сазу  
але визнайдеши його в сазу твого сина.

Йоганн Тєррїх Пєсталоццї  
(1746 - 1827)

Нїщо з цієї книжки не слїд зїставляти з реальними особами чи ситуацїями.  
Тут все - вигадка.  
І так само все тут написане могло вїдбутїся.

М. Т.

## Частина перша

### ВОНА БУЛА ЩЕ ТАКА ГАРНА

#### 1

Я побачив її, спускаючись вулицею Турнон. Вона йшла мені назустріч.  
Йшла повільно, сховавши руки в кишенях світло-сірого плаща. Щодва-три кроки приспинялася, ніби зацікавлена вітриною, на яку й не дивилася, або лаштувалася перетнути вулицю, однак простувала далі, похиливши голову, бездумно переставляючи ноги.

Перекладено за виданням: Max Gallo. *Lamour au temps des solitudes*. — Paris: Fayard, 1993.

© 1993, Librairie Arthème Fayard.

© Олександра Легицька, 1997, переклад.

Вона видавалася високою, може, тому що була тендітна, під незастебнутим плащем випинався бюст, щільно обтягнутий коротким чорним жакетиком, а вузька спідничка ледь сягала колін. Мала м'язисті ноги з акуратними кісточками, на ногах — чорні колготи з легким полиском.

Я все це встиг побачити, наближаючись до неї й жодного разу не глянувши їй в обличчя. Натомість звернув увагу на м'яке волосся, що рудими пасмами спадало до пліч.

Що ближче я підходив, то більше сповільнював ходу. Вулиця раптом здалась мені пустельною: ні звуків, ні перехожих, тільки ця жінка та я — назустріч одне одному.

Коли ми порівнялися, вона підвела голову. Пасмо волосся прикривало їй ліву щоку. Вона відкинула його назад швидким неспокійним рухом, і я побачив блискучі очі, які прагнули мене впізнати, пригадати. Жінка не потупила зір, коли я придивлявся до неї, не бачачи нічого, крім тих очей та міцних губів — вони надавали обличчю виразу вольового, своєрідного, чутливого; це обличчя, як годиться жінці під сорок, було позначене дозрілою вродою.

Мені здалося, ніби жінка кидає мені виклик. Я проминув її, а за кілька кроків пожалкував, що вже все втратив. Та коли обернувся, вона стояла нерухома посеред тротуару.

Зі спини здавалась майже кремезною; плащ із широкими квадратними плечима був довгий, майже до кісточок.

Пополудні цієї жовтневої суботи я не мав іншої мети, крім як збавити час, але мені не щастило.

Так зі мною траплялося після кожного вороття з мандрівок, і щоразу це відчуття захоплювало мене зненацька, і я відчував гостру образу, бо ніхто не виказував здивування, знову почувши мій голос у слухавці, й ніхто ні про що не розпитував, десь-то мене не бракувало нікому з тих, про кого я думав, що вони бодай трохи мною переймаються.

Цього разу я теж прагнув їхньої уваги. Відчував потребу звіритися комусь. Хтось мав би мене вислухати, заспокоїти, наче хворого в лихоманці. Я набирав номери телефонів тих, кого називав своїми друзями, наче посилав один за одним сигнали тривоги.

Я повернувся з Малаві, зі Східної Африки, з іншого світу.

Звідти, де боявсь, аби не завити, коли не раз і не двічі лишався сам-один серед зголоднілого натовпу жінок та дітей з очима, які блищали від гарячки, потерпав, чи зможу вирватись із їхніх рук, які п'ялися до мене.

---

## ПРО АВТОРА

Макс Галло (нар. 1932) відомий у Франції як історик, публіцист, письменник і політик, свого часу був депутатом Національних зборів, за першого президентства Ф. Міттеррана — керівником його прес-служби, був і депутатом Європарламенту. В останні роки працює в Німці.

М. Галло починав свою кар'єру дослідником діяльності Робесп'єра, згодом спрямовував свою увагу до історії ХХ ст., присвятивши декілька праць італійському фашизму.

У 1972 році дебютував у белетристиці романом «Кортеж переможців», відтоді видав майже два десятки творів на історичну тематику та про сьогодення.

У романі «Кохання в пору самоти» (1993) письменник далі вивчає людину на історичному тлі проміжком у півстоліття: від другої світової війни — через пам'ятне «полівіння» французького суспільства в сімдесятих роках — аж до воєнних конфліктів на теренах колишньої Югославії.

Кожен розділ роману — це своєрідна сповідь котрогось персонажа, до краю відверта й немилосерда, щонайперше перед самим собою.

Персонажі М. Галло — в цейтноті духовних сил, усі вони в ту чи ту пору свого життя стають перед проблемою виживання. Дехто, рано збагнувши, що життя — це не сходження вгору, а болісне скочування вниз, іде зі світу з власної волі, боячись іще дужче забруднитися, зміліти душею. Інші докладають чималих зусиль, аби вижити, і відтак терплять душевні муки через те, що за виживання заплатили таку непомірну ціну. Перед ними закономірно виникає питання, чи варто так довго терпіти, так низько згинатися, настільки себе зрікатись, аби лиш



Я міг бути затоптаний, похований серед цих тіл, і це було б навіть справедливіше. Хто дав мені право вижити, мені, а не тим дітям?

Але мої жахи були уявні. Голодні відходили геть, умирущі навіть не дивилися в мій бік. Вони дозволяли мені від'їхати, залишити те драговище, де загрузли самі. Ставали для мене словами, реченнями, ликами на негативі, репортажем, який я віддав до «Жіночого журналу».

Катрін Ванс прийняла мене в своєму кабінеті в редакції тижневика, всміхалася, вдаючи, ніби слухає, заразом відповідаючи по телефону, а за кілька хвилин провела до дверей:

— Щаслива знову бачити вас, Венсане.

Сказала, прочитає мій репортаж. Цікавилася моєю думкою про останні номери часопису.

— Ви переглянули мою хроніку за цей тиждень? Вона не могла вам не сподобатися, — сказала вона.

Я кивнув головою.

Відвик од цих театральних ігор, забув необхідні репліки, загальновживані відповіді, не пам'ятав про байдужість, загорнену в шати уваги й прихильності.

— Відпочивайте, Венсане, — промурмотіла Катрін. — Доброго вам вікенду.

І зачинила по мені двері.

Скільки їх умерло там, відколи я звідти повернувся? Я тинявсь коридорами редакції, заходив до кабінетів, одчиняв вікна, споглядав майдан Трокадеро. Роздвоєний, перебував одночасно там і тут або ніде. Зсув у часі, малярія?

Я обняв Рафаель Робер, яка, не спробувавши навіть щось запитати, вивільнилась і повідомила, що побачимося в понеділок після засідання редколегії. Отже лишала мене самого на весь вікенд, тоді як перед моїм від'їздом ми проводили вкупі майже всі ночі, то в мене, то в неї; мені ще спадало на думку, що ми гарно любимося і що, може, між нами навіть щось більше.

А за двадцять днів по тому, тільки за двадцять днів, — час підготовки мого репортажу — Рафаель не знайшла для мене нічого, крім збитої фрази: «Як справи, Венсане? В тебе все гаразд? Вибач, іде причісування матеріалів».

Вона широким кроком відходила в коридор, перед тим як грюкнути дверима кабінету головного редактора.

Я зателефонував до Давида Мендля, фотографа редакції. Він категорично заявив, що зайнятий і мусить покласти слухавку.

А Кароль Леман гнітила мене своєю балаканиною, розповідаючи про суперечності, які роздирають редакцію: про Катрін, яка нічим більше не керує,

проіснувати. Несучи власний важкий хрест, вони пам'ятають і про тих, хто пішов за межу, кому вони своїм невтручанням дозволили зникнути з кола живих. І це робить їхню ношу ще важчою.

На цьому гнітючому тлі — двійко сорокарічних людей: Вона, лікар-педіатр, яка щойно втратила сина, Він, журналіст-міжнародник, який уже два десятиріччя блукає згарищами та руїнами, роблячи репортажі на різних континентах про воєнні конфлікти та людські трагедії, сам майже спалений всередині від перебаченого лиха. Зустрівшись на одній з вулиць Парижа й незважаючи на весь свій гіркий досвід, вони роблять спробу ще раз почати все завдуже, повірити в потребу порозуміння та взаємопідтримки, а може, й кохання... Після стількох поразок, зрад і прикрошів, яким може бути кохання дорослих людей у пору повсюдної самоти? Вони не тішать себе найвніми ілюзіями, але все ж пориваються одне до одного з полону відчуженості...



казала вона; про Рафаель,— «ну, ти її знаєш краще за мене»,— яка потроху перебирала на себе владу, долаючи опір Фаб'єнни Рів, про заміжжя П'єрретти Вернон і Колетти Шалль,— «Знаєш, Рафаель хоче мене опікати, але я їй ніколи не поступлюсь».

Що сталося із тією дитиною з напівзаплющеними очима, чия голівка спочивала на пласких, висхлих грудях матері?

— А ти що про це думаєш? Якщо Катрін питається твоєї поради... — вела далі Кароль.

— Я лише нахожий репортер,— сказав я й поклав слухавку.

І дав спокій телефоніві. Зосталось тільки прочитати листи й заповнити чеки, викурити сигару, слухаючи голоси автовідповідача, відокремлені один від одного короткими паузами, ніби дверима, які зачиняєш за при- ятелем.

Отож цієї суботи я мусив збувати час, хоча це швидше він мене збував.

Я купив оберемок журналів, що викликали в мене нудоту: спосіб, у який вони передавали образ світу, був украй лицемірний. І я брав участь у цьому ошу- канстві, в цьому шахрайстві: перетворював страждання інших на товар, чужий біль — на рядки й абзаци, верстав його.

Але що іще можна вдіяти? Крім, хіба що, залишитися там, серед цих тіл, по- ки станеш одним із них?

Якогось вечора, в одному з барачних таборів служби медичної допомоги, я мав тривалу розмову зі старим священником, отцем Стефаном, чоловіком з ви- снаженим обличчям і очима, так глибоко зануреними в орбіти, аж здавалось, ніби переді мною людина, яка вижила після нацистського табору. Але він усміхався й торочив: «Я зрештою щасливий, бо приношу людям користь. При- ношу користь, розумієте?»

Я залишив журнали в кав'ярні, де просидів добру годину.

За кілька днів хтось так само забуде в кав'ярні «Жіночий журнал», і моя стат- тя, в якій я згадую отця Стефана, мої світлини, розміщені поміж двома рекла- мами, приєднаються до тисячі інших, які побачили світ перед ними.

Цієї жовтневої суботи я не приносив ніякої користі й був самотній.

Я ввійшов до крамнички на вулиці Турнон, де знав, що, приміряючи якусь курточку чи навіть купивши одну-дві сорочки не так з необхідності, як аби реалізувати своє право на повернення до Парижа, зможу побалакати з Антоніо, елегантним та іронічним управителем-італійцем, який умів навіяти своїм клієнтам облудне відчуття свободи: «Не купуйте негайно,— одно пов- торював він покупцям,— я здогадуюсь про ваші сумніви, повертайтеся сюди, коли покличе серце».

Антоніо взяв мене за плечі:

— Я саме згадував про вас, Венсане. — Може, й справді згадував. — Як там Рафаель? Вона гарненька, еге ж? — Антоніо засміявся, переводячи на жарт своє запитання, раптом збагнувши, що мусить хутко затерти свої перші слова, поза- як мої стосунки з Рафаель, схоже, розладналися.

Я відповів незграбним, удавано невимушеним порухом, й Антоніо виклав переді мною стосик сорочок, вихваляючи їхню якість, ціну, своєрідне забарв- лення, ніби, відмівши марноту й випадковості, забувши про Рафаель, можна повернутися до основного,— того, що не обманює,— форми, кольору, ма- теріалу: до речей.

Саме тоді жінка, з якою я розминувсь у горішньому кінці вулиці Турнон, теж увійшла до крамнички.

На мить мені здалось, що вона йшла за мною назирці, і я відчув радість із відтінком бентеги. Отже, я ще чогось важу... Але її погляд байдуже ковзнув по мені, поки вона скидала плаща, клала його на стілець, розглядала пальта, об- мацуючи тканину.

Простий збіг, але навіщо доскіпуватися, вона була тут, за декілька кроків, ота жінка, яку я впізнавав, уперше бачивши.

Антоніо заметушився, заговорив про розкішне поєднання вовни та шовку,



про крій, що пасує як чоловікам, так і жінкам, особливо таким, як вона, худорлявим і високим.

Я підійшов, скинувши куртку й полувер. Мій зовнішній вигляд, місце, слова та рухи Антонію створювали між нею та мною щось подібне до змови, відчуття майже інтимності, наче між нами вже встановилась довірча фамільярність і ми показувались одне одному такими, якими є: вона, зі своїм молодим тілом, напруженість якого я відчував, і я, в сорочці, зібганій на надто огрядному торсі.

Вона позирала на мене в дзеркалі, й наші погляди вряди-годи перехрещувались, аби знову швидко розійтись.

Проте, я до неї придивлявся.

Її рухи були більш ніж недбалі — втомлені, ніби все робила тільки за звичкою; вона не відповідала на запитання Антонію, який упадав біля неї, кінчиками пальців поправляв плечі, ставав навколішки, щоб оглянути поділ, закликав мене свідком з гримасою невдоволення, наче йому спричиняла прикрість отака досконалість моделі: «Неймовірно, як їй воно личить, хіба ні?»

Я дивився прискіпливо. Незважаючи на макіяж, її обличчя було порізане зморшками навкруг рота й у куточках очей. Зворушливо, думав я. Ефектно. Наче ота мить, коли день ось-ось розтане в меланхолії сутінків.

Раптом мені захотілось притулити цю жінку до себе й розділити з нею захід сонця.

Вона була ще така гарна; її густе, пухнасте волосся за кожним рухом, здавалось, утворює навкруг обличчя дивне саяво.

Жінка видавалася самотньою істотою, котра так само, як і я бездумно тинялася цього вікенду, що тільки починався, й цієї ночі, що мала незабаром настати.

Вона хитнула головою, й волосся прикрило їй очі, потім, скинувши пальто, не відповівши Антонію, підхопила свій плащ, одягла його на ходу й кинула кілька слів, більше для себе, аніж для нас.

На мене навіть не зиркнула.

Вийшла на вулицю, байдуже проминула вітрину крамниці, а я лишився там стояти з опущеними руками.

Я пішов назирцем і, здогнавши її за якусь хвилину на розі вулиці Сен-Сюльпіс, поплентав поруч, а вона це сприйняла як належне.

Вулиці знову видалися мені пустельними.

Я озвався до неї, запропонував своє товариство.

— Чом би й ні? — відповіла вона. — Якщо вам так хочеться...

Її низький голос, у якому переплелись байдужість і гіркота, водночас розчулив і засмутив мене.

Та вона була вже мені потрібна.

## 2

Минала пообідня пора, стояла тепла осінь. Спалахи багряного світла ще осявали найвищі поверхи будинків, і я почав їй розповідати, як спадає присмерк над саваною, про мить несподіваної ніжності та тиші, яка передує гучним трагедіям ночі.

Чи вона мене слухала? Тепер мені здається, я був надто пишномовний і смішний, розмовляв сам із собою, тим часом вона дивилась просто поперед себе, не відповідаючи мені, перетнула бульвар, а я наступав їй на п'яти, вриваючи себе, аби запитати: «Ви маєте трохи вільного часу?»

Вона ледь здвигнула плечима й лівою рукою відкинула довгі пасма волосся, відкривши свій профіль, ніс із горбочком і саркастичну зморшку навколо вуст. Тепер її обличчя стало суворим, і я бовкнув ніби сам до себе: «Хижачка». Це слово примусило жінку обернутися до мене з напіврозтуленими губами. Вона мала правильні, великі, щільні та дуже білі зуби. Я підхопив нитку своєї оповіді, повістуючи про великих хижаків із вечірньої савани, про напругу, яка, поки небо на заході червоніло, наростала й наростала навколо бараків табору.

Говорив, кидаючи слова, мов якірці, що лягали один за одним.

Коли ми заглибились у провулки по той бік бульвару, вона вже знала про мене багато, тоді як я не відав про неї нічогосінько, крім того, що вона любить пло-

ди та гриби, бо не раз приспинялася перед лотками на вулиці Бюсі, торкаючи пальцем червоні яблука, нахилиючись, аби вдихнути пахоші боровиків.

Вона не надто переймалася мною, а я досі дибав серединою бруківки, й мене вже підмивало піти геть. Навіщо заглиблюватися в цей лабіринт, де я знову згублюся, бо так закінчуються всі зустрічі, знайомства, інтимні стосунки?

Досить було б відстати за кілька кроків, а тоді звернути в вулицю Дофін чи Сент-Андре-дез-Ар, ізсутулитись, аби стати одним з перехожих, і наші долі, заледве черкнувши одна одну, пішли б далі кожна своєю траєкторією. В мене зостався б лише спогад про пухнасте волосся, яке вилискувало рудизною, й може, ще про погляд у ту мить, коли день невблаганно танув, а спалахи перших ліхтарів сповіщали настання ночі.

Вона не роззиралася й не шукала мене очима, тож, переконаний, не здивувалася б, якби виявилось, що я вже зник. Можливо, сіла б самотньо на терасі он тієї кав'ярні.

Але хіба тепер стало інакше? Хіба не почувалася вона весь час самотньою, хоч ми невдовзі опинилися за маленьким столиком тієї кав'ярні й наші коліна вряди-годи діткались? Я ніяковів, відсовувався, вона ж не рухалась, нечутлива до моєї присутності.

Я дратувався: зануда, чого вона хоче? І вже жалкував за втраченою самотою, за книжкою, яку міг би починати собі вдома, тоді як знову, піддавшись малодушності, вижебрував допомогу, щоб вибратися зі своєї шкаралупи, заново демонстрував уміння мавпувати, жонглюючи кінцівками речень, допитуючись у неї, що бажає пити, а вона, здається, мене не слухала, бо аж підстрибнула, коли я поплескав її по руці: «Кави?»

Жінка ледь кивнула головою, а я мало не сказився, зиркнувши на годинник, уявляючи, як зараз підведусь та й піду геть, а потім зателефоную до Рафаель чи до Кароль Леман; Кароль саме була в Парижі, якби я її вислухав, вона прийняла б мене на ніч, бо часто теж лишалася сама-самотою в порожній квартирі. А ця, незнайома, сказала:

— Як і ви, я маю трохи вільного часу.

І так само, як тоді, коли ми вперше були Perezирнулися на початку вулиці Турнон, подивилася на мене довгим поглядом.

Я перший потупив очі, бурмочучи крізь зуби вірші, які, дивом і досі, пам'ятав. І те, що вони ожили в пам'яті, мене збентежило, бо я унікав сцен, коли, скажімо, давно померлий юнак на хвильку воскресне й читає лагідним голосом:

Осені Знак нероздільно долею править моею  
Тим-то люблю я плоди і зневажаю квітки...

Я відкинув ці рядки, поховав їх під сарказмом, кепкуючи сам із себе:

— Ось бачите, я вже цитую Аполлінера! Показую всі свої козири. Смішно, еге ж?

— Можна ще кави? — озвалася жінка, так ніби не чула, що я промурмотів.

Чи це було сказано відразу ж по тому, чи я сам вигадав ті слова, чи вони пролунали набагато пізніше, можливо, навіть я ніколи не чув того завершального акорду, який пролунав саме тоді, на терасі кав'ярні? Мені принаймні здається, що я таки чув її голос із іронічним приголосом, так ніби вона глузувала з мене, так ніби хотіла нагадати, що це я йшов за нею назирцем і запросив сісти, що це я так ризикнув і тому саме я повинен почути її слова:

— Що робити, коли жити далі не стало бажання? Напевно, ви маєте з цього приводу якусь думку?

І, дивлячись на неї, на її похилену голову, на її волосся, таке м'яке, таке гарне, що спадало їй на обличчя, я згадав про ту жінку з Малаві, яка монотонним голосом заколисувала свою мертву дитину.

Я не залишив її, хоча щомиті поривався втекти, кинувши на стіл кав'ярні, де ми й досі сиділи, хоч уже смеркло, кілька монет: я все ворушив пальцями в кишені, намагаючи їх пучками.

Я мусив би підвестися, ще мав час. Певно, вона не повела б і головою, я

навіть не зустрівся б із нею поглядом. Темрява була моїм спільником, я міг би сказати, зиркнувши на годинник: «Пробачте...» Перетнув би майданчик, обми- нувши світло ліхтаря, що стояв посередині, і згубився б, звернувши в одну з прилеглих вулиць. І навіть не знав би, як її звать.

Але я й далі сидів. Я соромився свого страху, мені здавалося, що якби я її покинув, то знову виказав би малодушність, а моє життя — хіба не було воно нескінченною низкою втеч?

Готуючися сісти на останній літак, я слухав отця Стефана, потім згортав свої нотатки й обіймав його: «Я розповім про вашу мужність, отче». Він кивав на дітей із запалими животиками: «Передусім, розкажіть про них».

Коли джип рушав з місця, лишаючи табір для біженців, я почував себе таким заспокоєним.

Пізніше, в літаку, вже почавши писати, я пригадав собі ті два слова, які він часто повторював: *р о з р а д а , с п і в ч у т т я*.

Він казав, коли несподівано приходить смерть, коли настає ця скороминуша часинка, треба просто брати в долоні голову того, хто відходить, пестити її, шепотіти добрі слова, молитися. Це й буде розрада і співчуття, *pieta*<sup>1</sup>.

Саме ці слова спали мені на думку, коли я побачив, що моя нова знайома підводиться.

— Маю заїхати додому,— сказала вона.

Я теж підвівся.

Я не міг так просто з цим порвати, моє життя вже нашарувалося на її жит- тя, але розворушена нею уява надто тривожила, щоб я не збунтувавсь. Одначе коли я сказав, що міг би її провести, вона промурмотіла майже погордливо: «Не маєте кращого заняття?», наче бути з нею означало потрапити в наймерзеннішу, найприкрішу ситуацію,— я уявив собі, що ця жінка — лик і тіло моєї смерті, що я ходжу поряд з нею, знаючи, куди вона мене заведе, а ще ж мав змогу не сіда- ти з нею в таксі: досить було зачинити за нею дверці й лише помахати на про- щання рукою, мовляв, на все добре.

Вона не висіла б з машини, тож прощавай, смерте. Я уникнув би пастки, не дозволив би себе заскочити, не згинув би остаточно.

Але я всівся біля неї й, перебуваючи в такій інтимній тіснєві автомобіля, тор- каючись плечем її плеча, стегном — стегна, відчув якусь тривожну радість, ба- жання, переплетене з рішучістю йти до кінця.

Вона назвала адресу — бульвар Латур-Мобур, а тоді відсунулась аж у куток, і ми більше не розмовляли.

Починаючи від першого погляду, між нами не було жодного радісного пори- вання, хіба що відчуття примирення з неминучістю: оскільки щось появилось, то воно має тривати.

— Почекайте на мене,— промурмотіла жінка, коли таксі зупинилося.

Потім додала, що затримається ненадовго, а вийшовши, знову прочинила дверцята й тихо докинула:

— Та якщо хочете, можете й поїхати собі, мені це не дуже важить.

Я лишився чекати, сам собі шепочучи:

— Безглуздя!.. Як виплутатися з цієї халепи?.. Я не цілуватиму її...

Чого могли мене навчити інші?

Я не раз згадував Давида Мендля, з яким часто їздив у відрядження: «Ми,— казав він,— спалені всередині вогнеметом, тож більше нічого не відчуваємо. Ми надто багато бачили, еге ж? — Давид кивав на об'єктив фотоапарата. — Ти, Вен- сане, нагадуєш оце: фотографуєш, автоматично себе відрегульовуєш,— відстань, освітлення... Ти надчутливий, але насправді нічого не відчуваєш. Перетрима- ний».

Сидячи в таксі, я під клацання лічильника силкувався визначити свою знай- ому в просторі та часі: сорокарічна молодиця, розчулена, можливо, дорослі діти, страх перед недалекою старістю, голова набита всіма тими нісенітницями, які можна вчитати в «Жіночому журналі». Життя завжди закінчується тим, що стає подібним до всіх інших життів. Навіщо знати про це чиясь?

<sup>1</sup>Милосердя (*итал.*).



Але я стежив за під'їздом, і думка про те, що жінка вже не прийде, що не знаю, в котру квартиру стукати, доводила мене до розпачу.

— Пані не квапиться,— буркнув водій.

Я ніяково хихикнув.

Та коли двері будинку відчинились і я побачив, як моя знайома підбігцем кинулася до таксі, аж волосся замаяло, я відчинив їй назустріч дверцята й заледів у бік шофера:

— Та ось же вона біжить, ось вона...

— Даруйте,— сказала жінка, сідаючи.

Я відчув дурманні пахощі. Вона використала цей час для макіяжу.

#### 4

Хто в це повірить: я кохався з нею, навіть не спитавши імені.

Пригорнув до себе в похмурому передпокої квартири, не спромігшись промовити бодай слово, і жінка піддалась, тимчасом як я пестив її волосся, не дуже здивований тим, що вона почала схлипувати. Я кляв себе, що прийшов сюди, тоді як жінка тремтіла, намагаючись мене відштовхнути, коли я просунув руку під її жакетик і торкнувся маленьких тугих персів, трохи вогкої пахви. Нарешті мене обпало бажання, коли вона повела мене коридором до кімнати, де було односпальне ліжко, а світло з будинку навпроти ніби розсіювало довкруг білясту пилку.

Жінка вже не плакала, а мої пальці ковзали по колготах — я знав, що вони чорні. Вона віддалась — я мав таке враження, ніби лежу на пухкій вологій землі, яку ліплю на власний розсуд. З грудей у мене вихопився крик, виповнивши рот і горло. Жінка затулила мій рот рукою, щоб приглушити той звук і щоб знову мене відштовхнути.

Вона відразу підвелась, а я заплющив очі, ніби це могло притлумити почуття сорому, яке мене затопило.

Я чув, що вона вийшла з кімнати й зачинила по собі двері, й лайнувся впівголосу, ще раз перепускаючи перед очима годину за годиною цей день, вечерю в італійському ресторані на вулиці Бургонь. Я завів там довгий монолог, тимчасом як жінка повільно, з видимим апетитом їла, дивлячись на мене без посмішки, навіть співчутливо. Замість вимусити мене замовкнути, це спонукало говорити ще швидше, переплітати спогади дитинства з розповіддю про те, що я бачив у Малаві.

Ми поверталися пішки, перетнувши еспланаду Інвалідів, побрели моріжком, на якому під повним місяцем блищала трава, ніби іскри, сколошкані вітром.

Звідкись війнуло прохолодою, але це не викликало бажання пригорнути жінку, я тримався ввесь час оддалік. Вона ступала поволі, руки в кишенях плаща, байдужа, скулена, прихнюпивши голову, ніби вага волосся хилила її до землі.

Коли ми дійшли до їхнього будинку, то раптом завагалися. На цьому все повинно було закінчитись.

Вона прихилилася плечима до вхідних дверей, чорний силует на чорному тлі, й щоразу, коли проїжджав автомобіль, фари осявали її заплющені очі та обличчя, яке видавалось блідим, із запаленими щоками й глибокими зморшками.

Я питав себе: що мені тут потрібно? Ні в якому разі я не повинен заходити.

Але жінка набрала код, усього чотири маленькі кнопки, натиснувши їх довгими пальцями; все так само притулена до дверей, штовхнула їх плечем, залишивши стулку прочиненою, й опинилася вже в під'їзді, хоча я ще лишався знадвору, на тротуарі.

Я сказав:

— Аби жити й далі, треба любити, потрібне бажання.

Я не жадав її тієї миті.

Вона зробила крок, лівою рукою притримуючи двері прочиненими, і я ввійшов за нею.

Жінка мешкала на другому поверсі й на сходах глухим голосом прошепотіла:

— Я сьогодні сама, але...

Йї замовкла, а я додумав: хотіла мені сказати, що одружена чи хвора, тож я мав останню нагоду покинути її тут. Натомість я підіймався слідом за нею, легесенько торкаючись її плечей, тимчасом як вона шукала ключа й повертала його в замковій шпарині.

Я ввійшов за нею до передпокою, в квадрат, обмежений двома дверима, одні з яких, скляні, вели до салону, осяяного світлом з бульвару; я помітив канапу й крісла.

Вона обернулася, і ми зіткнулися віч-у-віч.

Волосся жінки було врівень з моїми губами. Я взяв її голову в долоні, аби запустити пальці в волосся: відколи перестрів цю жінку пополудні в горішньому кінці вулиці Турнон, саме цей рух мені підсвідомо хотілося зробити. Я промовив:

— Отак.

А тоді обвив її руками, вона почала плакати, не сахаючись мене, а я ледве стримався, щоб не надавати їй ляпасів, не назвати божевільною, ба, я сам теж не сповна розуму, якщо перебуваю тут, із нею.

Пізніше, в кімнаті, я, напевно, задрімав, можливо, на декілька хвилин. Жінка не поверталась, і мене взяла тривога.

Я вийшов до передпокою. Не насмілювався кликати, бо не знав імені. Зазирнув до салону. Там нікого не було. Я відступив назад, прошепотівши: «Ви тут?»

Відчинив повільно ще одні двері, виявивши так само освітлену ліхтарями бульвару спальню з великим розстеленим ліжком.

Я знову не наважився гукнути й відступив до передпокою, ще вагаючись, а потім поспіхом шаснув на сходи й зійшов ними вниз.

## 5

Я не хотів нічого запам'ятовувати.

Згодом довго намилувався під гарячим душем, тоді, незважаючи на дрібний дощ, гайнув побігати вздовж Сени, а тільки-но повернувся додому, знову став під душ і знову відмивався, двічі протягом дня, а вийшов з ванної з одчуттям, ніби зрештою позбувся тих парфумів, духу того тіла, яке ледь стискав ув обіймах, але котре приклеїлося до мене, мов докір сумління.

Я переробив усі щонайможливіші справи, якими тільки зміг себе завалити, розібрав і знову склав штепсель вентилятора, перескладав у шухлядах сорочки, переповнив кошики для сміття застарілими рукописами, й упродовж усього часу в кімнаті працював телевизор, аби лемент його голосів, завивання сирен та постріли заповнили до краю мою голову.

Але чув тільки схлипування тієї жінки та її голос: «Що робити, коли жити далі не стало бажання? Напевно, ви маєте з цього приводу якусь думку»,— казала вона.

Ну й лайнява ж ситуація...

Це було в полі рівно двадцять років тому.

Ми вийшли з міста, і я тримав Анну за руку. На ній був шкіряний кашкет, щось подібне можна побачити на світлинах, зроблених у Росії чи Німеччині в двадцятих роках. Анна підняла комір куртки, холоші її штанів з голубого сукна внизу геть вибродилися.

Падав дощ, а ми йшли полем; хотіли доп'ястися верха того стрімчака, звідки видніла вся панорама міста: центральні квартали й околиці, річка, обидва заводи, а по той бік — долина й пасовиська.

Ми знали — кінець близько. Поліція без особливих зусиль розігнала страйкарські пікети, й, групами по двоє, троє або четверо, з похиленими головами, вчепившись пальцями в свої речові торби, робітники вертали на заводи, лише невеличкий гурт тих, хто залишився, як оце ми, галасував, що не можна припиняти б о р о т ь б у .

Це були гасла тієї доби, ми їх вигадали або вивчили, вони лунали з естрад і на майданах: «Боротьба триває, боротьба триває!»

У кінці нашого сходження ми посідали під стріхою напівзруйнованої халуп-

ки. Повітря було вологе, земля — насичена водою, дощ уперто шмагав обрії, й дим з трьох заводських коминів, звиваючись кільцями, танув у низьких хмарах, що розхристались над долиною.

Анна поклала руку на моє плече, і, ніби бажаючи заснути чи прикритися від променів невидимого сонця, насунула на очі козирок свого кашкета.

У такій позі, пригорнувшись одне до одного, ми завмерли, бо вологість переймала наскрізь, ніби вода проникала в нас із найглибших глибин землі.

«Що робити, як жити далі? — запитала Анна.

Вона повторила ще декілька разів поспіль, та я так і не відповів; потім забрала руку з мого плеча, обхопила голову обіруч й опустила її між коліна.

І почала схлипувати, а я не міг удіяти нічого іншого, як пестити її довге волосся, що вилискувало рудизною.

Ввечері ми від'їхали з Юрської верховини до Парижа, зачинивши двері за чотирма роками свого життя: кінчався 1971-й. Й ось цього недільного попелудня, через двадцять літ, двері знову грюкнули, і я знову згадав Анну, її плач, оті слова та обставини, в яких я за декілька тижнів її покинув, бо не міг знести запитання, яке вона не переставала мені задавати і на яке я не мав відповіді. Був тільки переконаний, що мені слід утекти самому, бо з нею міг би загрузнути, бо тривога — річ отруйлива, а я хотів ще жити, тоді як Анна сама дозволила спливати словам «Я більше не маю бажання» й торочила їх раз у раз.

Я їй нічого не пропонував.

Надряпав кілька слів на папірчині, яку залишив у конверті на кухонному столі, а тепер це було якимось нудотним спогадом про давню хворобу: «Анно, наша історія закінчується. Ми програли. Я дезертирую».

Я вклав до конверта всі гроші, які мав, крім дрібнички, аби купити авіаквиток. І, прямуючи до аеропорту з еспланади Інвалідів, — так, цієї самої еспланади, хоча того дня падав дощ, — повторював собі: «Вона має чим протриматися шість місяців, за що повернутися. З цими грошима якось викрутиться».

Нас із нею ніколи не засмоктувала надмірна сентиментальність.

Ми були товариші, які живуть укупі: зрозуміла річ, стали коханцями, але вважали, що нас єднає не це.

Тоді мені минало двадцять третій. Скільки було б зараз Анні — сорок один, сорок два? Трохи старша за цю жінку з бульвару Латур-Мобур.

Мені треба було знову під душ, мусив обпектися, дати волю воді стікати по обличчі, для того щоб сльози репаного дурня, а я був саме таким, спливли за водою.

Анна не протрималась півроку. Вона звела на себе руки за три місяці після мого від'їзду.

Я дізнався про це років через два. Тієї миті змушений був назвати себе паскудою й помовчати, перед тим як далі диктувати друкарці свій черговий репортаж.

Бо обрав продовження.

## 6

Стояла вже ніч, а я все вештався по кімнатах: від малого салону з видом на бульвар Монпарнас — тут колись спала Анна, саме тут я її покинув — до наріжного кабінету, одне вікно якого відчинялося на сквер Круазік, тимчасом як спальня й кухня дивились на двір.

Виваливши двері, розповіли мені, один пожежник ударом ліктя вибив шибку, потім, коли перекирвав газ, його товариш побіг до салону. Йому здалося, ніби Анна спить, випнувшись на канапі, голова на подушках, облямованих її довгим волоссям, мов рудим віночком.

Отже, вона обрала смерть. Ніби їй в азартній грі така випала карта.

— Займи моє місце, — сказав я якогось вечора Давидові Мендлю в тьмаво освітленому, з заштореними вікнами, салоні готелю «Інтерконтиненталь» у Бейруті.

Ми грали в покер із колегами, і я простяг свої карти Давидові, бо мусив за-



телефонувати до редакції, але Давид відмовився, бо ненавидів, як сказав сам, випробовувати чуже щастя.

— В кожного своя гра,— торочив він, плентаючи за мною, тоді як наш італійський колега — стрункий чоловік із рідким волоссям, тонкими рисами обличчя, засмаглою шкірою (здається, його звали Маріо Гарді), зазирнувши в мої карти, сів замість мене.

Ми були в колі друзів, грали, аби згаяти час, із єдиною ставкою — частування для всіх у готельному барі.

Мені дали Париж, Давид Мендль теж утиснувся до моєї телефонної kabіни в холі, коли впав отой снаряд; нас оглушило вибухом та прикидало цеглою й тиньком.

Снаряд улучив просто в салон, Маріо Гарді винесли на ношах.

Я не хотів питати, помер він чи вижив.

Ми з Мендлем виїхали з Бейрута наступного дня.

Коли літак одірвався від землі й ми були впевнені, що він не поверне до Бейрута, Мендль замовив шампанського.

— Чотири келихи,— сказав він стюардесі. — Цей тип,— він тикав пальцем у мої груди,— хотів мене потрібити. Він має угоду зі смертю. Я прилипаю до нього. Він не вмирає, а прирікає на смерть інших.

Я познайомився з Анною в шістдесятих роках у Безансоні, ми обоє були ліцеїсти, такі молоді, такі наївні й простодушно дурненькі, що, згадуючи, я відчуваю до нас із нею щось на зразок жалощів.

Ми відмовились од підготовчих курсів до Вищої педагогічної школи й зустрілися знову в Парижі на майдані Поль-Пенлеве, там, де збиралися студенти-комуністи. Тепер, через тридцять років, це слово видається майже непристойним, однак тоді, хоч ті часи вже не можна було назвати порою твердих переконань, це все ще була пора волі та завзятості, так ніби ми мали шанс усе почати завдруге; ми служили старій вірі, яку мріяли воскресити.

Банальна, стільки разів уже переказувана історія нашого покоління. Я був комуністом, троцькістом, маоїстом... У цьому переліку бракує тільки слова «терорист». Я знову від'їхав учасно, з Анною, поки її не знищили.

Вона нікого не вбила. Нікого, окрім себе.

Тоді, в шістдесятих, Анна сідала збоку, з трохи відсутнім поглядом, мрійлива й однак уважна, з обличчям, яке тонуло в тютюновому димі, бо вона запалювала цигарку від цигарки. Сиділа в своєму зсунутому на потилицю шкіряному кашкеті, що ледве прикривав кучму м'якого рудавого волосся.

Ми не говорили «я тебе кохаю». Я не хотів цього слова, ба й досі його не за своїв. Казав: «Як ся маєш? Вип'єш кави?»

Минуло двадцять, тридцять років. Стіни та кумири лежать долі. Анна мертва. Що від неї залишилось, у чийй пам'яті?

Я знаю, її поховано на цвинтарі маленького села Вільсбера, де вона народилась. А я знову, цього жовтневого пополудня, пропоную каву жінці, яка плаче й не знає, як можна жити далі.

Я сів біля апарата й заходився гортати старий телефонний довідник: бульвар Латур-Мобур, 23, здається... А яке б могло бути в неї прізвище?

«Лікар Г. -М., педіатр»? Хіба ті, що піклуються про діток, запитують себе про сенс життя чи ридають? «Пан і пані Г.» «Пан і пані М.» Чотирнадцять прізвищ під цим номером, я набрав один з них і спробував побалакати. «Франсуаза Д.» З автовідповідача я не впізнав голосу жінки, яку обіймав. Тож облишив це заняття.

Зателефонував Давидові Мендлю.

— Вже нудьгуєш, Венсане? — покепкував він.

Можливо, я ще був живий, бо унікав тиші, ночі, повторень. Наче збожевлів, ніби мене переслідував той, про кого я знав, що це мій двійник, він приклеївся до мене, намагався щоразу взяти за плечі, вкласти спати біля Анни, на цю канапу. І треба було, щоб я виривався з хитрощами від самого себе. Іноді здавалось, мовби вже від нього вислизнув, але насправді знову кидався в його обійми — так само як в обійми тієї жінки, котра йшла мені назустріч і говорила та плакала, як колись Анна.

Я сміявся разом з Мендлем. Що він вигадує! Мені так благодушно-спокійно вдома. Я перекладаю папери, знімки.

— Пригадуєш ту партію в покер у Бейруті?

Мендль розреготався. Вечір, коли я «хотів його вбити» сирійським снарядом? Він тоді зрозумів, що я підписав пакт із чорною силою?

Мендль усе пам'ятав.

— Ти справді нудьгуєш, Венсане? — запитав раптом серйозніше.

Я вигадав привід для свого дзвінка. Мовляв, хочу впевнитися, чи засідання редколегії справді відбудеться в понеділок, о десятій годині, в кабінеті Катрін Ванс.

— Невже тобі спало на думку, — відповів Давид, — що Рафаель — уже директор «Жіночого журналу»? Спокійно, спокійно, Венсане, це станеться після твого наступного приїзду; сьогодні керує все ще Катрін.

Я поклав слухавку, знову погортав довідник, марно набрав кілька номерів.

Міг вийти, прочекати цілу ніч під будинком на бульварі Латур-Мобур, еге ж? Але навіщо?

Чи чинять так у сорок три?

Я ліг спати.

Ось уже майже двадцять років, як я забув, що Анна мертва... (Забув? Якщо людина взагалі здатна будь-що забувати! Просто намагається не згадувати, та й годі...)

Це була не ніч, а нічні страхіття. Виразні, чіткі, такі, здається, мене досі ніколи не бентежили.

Буцімто я сам-один сиджу на терасі кав'ярні, неподалік ринку по вулиці Бюсі. День похмурий. Раптом чую — мене гукають. Розглядаюся довкола, звідки ж долинули ці жіночі голоси: один — далекий і ламкий, другий, мов його відлуння, — близький та низький? Нарешті мені пощастило їх углядіти, тих жінок, чиє рудаве волосся я впізнав. Я вгледів, але ніяк не міг збагнути, що вони мені кажуть, який кидають клич; можливо, від чогось мене застерігають. Дивлюся — якийсь чоловік прямує з вулиці через майдан, проходить під центральним ліхтарем, аж бачу — це отець Стефан. Тримає на руках скарлючену дитину з обвислою головою та ногами — мертву дитину. Хочу підвестися, втекти, але негоден, наче приречений чекати, поки той покладе мертвого на стіл і розповість про нього, хоч, можливо, він мені все це вже казав там, у таборі. Я затулив вуха, так міцно притиснувши долоні, аж у голові дзвеніло, але голос панотця лунав ще сильніше, мовби виходив з мене самого. Ми знищуємо інших, говорив він, живемо ціною їхньої смерті. Ми вбивці. Христос відкинув такий закон. Він віддав себе нам. Віддав своє життя й свою смерть, аби ми припинили кровопролиття. Якщо ти вижив усупереч цьому вченню, то хіба ти не хижак?.. Я намагався відповісти панотцеві, але розучивсь користуватися словами. Бачив їх написаними перед собою — сяючі рядки на бруківці майдану, — розумів їхній сенс, але був незугарний їх вимовляти. Я роззирався, шукаючи очима Анну та цю жінку, щоб прийшли мені на допомогу. Та вони зникли. Як учинив ти з Анною, питав отець Стефан, і як поведешся з тією, що подібна до неї?

Його рука тиснула на мою потилицю, він примушував мене торкнутися до тіла мертвої дитини. Я з жаху загорлав...

...і прокинувся. Дзвонив телефон.

— Ти й досі вдома? — здивувався Мендль. — Уже одинадцята. Катрін хоче тебе бачити. Поквапся!

Редакція тижневика шелестіла поголосками. На засіданні редколегії Рафаель захищала мій репортаж, Фаб'енна Рів — навпаки. Утворилося два табори. Катрін Ванс була суддею.

Я зайшов до її кабінету. Витягши перед собою руки, вона сиділа з застиглою звичною усмішкою на виду. Через тебе, сказала Катрін, виникла справжня проблема. Ти написав цю річ для себе, а не для читачок журналу. Що робити з твоїм текстом?

Вона запросила до себе Фаб'енну, Рафаель і макетиста Альберто Мандовані. Кожне з них доводило своє. Фотографії, які я привіз, — ота дитина на руках

священника,— не витримують ніякої критики, наполягала Фаб'енна. Зворушливо, запевняв Альберто: так само гарно, як у Караваджо — біль у трагічній простоті.

Я стояв збоку, прихилившись до книжкової шафи.

За туманом тюлю, який спадав перед вікном, я помітив сіру калюжу безмежного осіннього неба, куди пірнув, байдужий до їхньої комедії.

Голоси з нічних поверталилися до мене. Я їх слухав. Визнавав їхню правоту. Вони на свій лад повторювали ті сумні вірші Арагона, які ми, Анна та я, співали під музику Ферре і які знову переповнили мою голову: «Х і б а т а к ж и в у т ь л ю д и ? » — мурмотіли обидві жінки.

— Венсане, де ти?

Мене окликала Катрін, а Мандовані переконував усіх, що я замріявся.

Химерний кошмар, дивна комедія. І я виживаю задля цього?

Зрештою, хоч я не промовив ані слова, вони вирішили опублікувати мій репортаж. Фаб'енна Рів грюкнула дверима. Рафаель взяла мене під руку й затягла до свого кабінету. Я знову відчував її парфуми — спогад про мою жагу.

— Ти не захищався,— докоряла мені Рафаель. — Фаб'енна домагалася твоєї шкіри, а пізніше, рикошетом, вона ліквідує всякий опір. І насамперед — мій. Ти зрозумів її маневр? Треба боротися за свій репортаж.

Я стенив плечима.

— Тобі байдуже? — скинулася Рафаель.

Я не збирався відповідати, однак спитав:

— Тебе справді все це цікавить?

Вона дивилась мені просто в вічі, зневажливо, похитуючи головою, а білі пасма її волосся коливалися туди-сюди, то затуляючи, то відкриваючи довгасті важкі сережки, оздоблені зеленими камінцями.

— Ти...

Це було все, на що Рафаель спромоглася, повна співчуття.

Потім, не звертаючи більше на мене уваги, почала перечитувати мій репортаж, то тут, то там перекреслюючи його довгими синіми рисками.

Я вийшов і блукав коридорами, ніби більше не впізнавав ні приміщення редакції, ні людей, на яких натикався,— Колетти, Шарля, П'єретти Вернон, Фаб'енни Рів, яка покликала мене:

— Ваш репортаж хворобливий, повен самозамилування. Ви це добре знаєте, Жановер. Треба взяти інший ракурс — солідарність, отець Стефан, висувати на перший план позитивне!

Я схопив її за плечі й торсонув.

Чи щось і сказав при тому? Можливо, тільки лайнувся чи розповів про оту дитину? Хто зна...

Вона горлала:

— Та ви збожеволіли, Жановер, збожеволіли!

Нас розвела Катрін Ванс, підтрутивши мене до свого кабінету.

— Я розумію, ви змучений,— сказала Катрін. — Контраст надто різкий? Повернення з пекла, еге ж?

Я дозволив собі впасти в крісло. Й не зводив очей з неї, завжди всміхненої, наче вона більше не могла змінити свій вираз. Я запитав:

— Як вам тут мається?

Цей глухий голос належав справді мені.

— За звичкою,— прошепотіла вона. — Життя, самі знаєте, Венсане,— це звичка.

Я попросив пробачення.

Катрін замислено схилила голову й порадила зустрітись із Жаном-Франсуа Гільшером:

— Другом, якого ви добре знаєте,— пробубоніла вона. — Гільшер запропонував часописові один сюжет: цікавий, побачите, зворушливий репортаж у вашому дусі.

Знову поїздка, та що ще я можу робити?



Власне аж під козирком ухідних дверей будинку № 52 по вулиці Бургонь я пригадав собі — може, тому що пустилася злива, так само як колись, понад двадцять років тому, 1970-го чи 1971-го, вже точно не згадаю. Але тоді було холодно, коли ми з Анною навідували Жана-Франсуа Гільшера. Анна закашлялась під тим козирком, був сильний вітер, і викручувала обіруч своє довге промокле волосся, ну, а я шукав у списку на дверях консьержа прізвище ГІЛЬШЕР Ж. - Ф., чого не було потреби робити, бо я впізнав решітку в глибині двору, садок, який треба було перетнути, щоб добратися до цокольного поверху, де мешкав Гільшер.

Анна вагалася, ніби боялась грози, довго перед тим, як кинутися вперед, розглядала струмки, що текли бруківкою.

Я не хотів, щоб вона знову мені казала «це марно, Венсане», аби торочила, ніби ми самотні, не варт покладатися на Гільшера, людину з вищого світу, одного з добре влаштованих спритників, які тільки чекали нагоди доп'ястися влади,— цинічних, погрузлих у безчесті пройдисвітів.

— Хочеш, щоб і ми стали такими? — повторювала Анна безліч разів. — Для чого тоді все те, що вже зроблено й сказано?

З нас двох я був політичним стратегом. Ми потребували підтримки, спільників, бо не хотіли припиняти боротьбу. Гільшер мав ім'я. Ним відкривали колонки тижневиків, він був близький до Франсуа Міттеррана, добрий лівий, так би мовити, речник принципів.

Але Анна висміювала мене, шепотіла:

— Гірших не буває!..

Я доторкнувся до її плеча, киваючи на решітку та садок, спонукав не відставати.

Ми побачили водограй з мармуровим сфінксом і засклену веранду вздовж усього цокольного поверху. А ще руде та жовте листя дикого винограду, що плутався по стіні. Можна було подумати, що ти десь далеко від гомінких вулиць, посеред парку, який осіння буря перевертає догори корінням, розвихривши круговерть опалого листя.

Гільшер сидів за робочим столом, прихилившись плечима до полиць, заставлених книжками.

Він підвівся, помітивши нас, бо ми скупилися під дощем, повтягавши голови в плечі. Анна тремтіла від холоду, хукаючи в кулачки, аби їх зігріти власним диханням.

Бідолашні дурники, вона і я.

Але тепер я думаю про це з ніжністю та ностальгією.

Я не докоряю собі, що повірив, ніби Жан-Франсуа Гільшер допоможе страйкарям із юрських заводів, бо ми його про це попросимо, ми, двоє малих дурників, промоклих до нитки, які приїхали звідти й кинули університет, аби поселитися, так тоді казали, серед пролетарів.

Ці слова, які спадають мені на думку, подібні до слів з мертвої мови, яку я вивчав, якою знав напам'ять класичні тексти з Гомера й Плутарха, Фукідіда й Есхіла. І з якої тепер не пам'ятаю нічого.

Мертві книги — мов те листя, яке топчу ногами. Бідолашні дурники, вона і я, ми стільки ночей провели за читанням, коментуванням, порівнянням...

А може, це був просто наш спосіб бути вкупі?

Гільшер відсунув одну панель заскленої веранди.

Тоді це був ще худорлявий п'ятдесятирічний чоловік. Я ніби зараз його бачу, у твидовій куртці, поверх пуловера-гольфа зі скрученим коміром, який ховав шию, з головою, поставленою так прямо, наче вона трималась окремо від тулуба. Можливо, Гільшер сам створював цей ефект, тримаючи підборіддя трохи піднятим, стискаючи й так тонкі губи, як ото на портретах рейтарів. Він був подібний до них, вилицюватий і горбоносий, а зачесане назад волосся та довгі чорні бакенбарди завершували портрет. Його обличчя викликало в людей відчуття неспокою, ніби він хотів підкреслити, що є не тільки майстром пера, якого називали світським, хоча й поверховим, більше чи менше розбещеним на зразок багатьох членів літературних журі (Жан-Франсуа Гільшер засідав у двох

чи трьох з них),— але також авантюристом, якому 1940-го було двадцять два, який утік з табору для полонених у Східній Пруссії та відіграв певну роль в оточенні того, кого з підкресленою пошаною називали «Франсуа», тобто Міттеррана.

Гільшер умостив нас перед каміном, потираючи руки й вигукуючи:

— Мої друзі, мої бідні друзі, яка негода, спочатку обсохніть, про революцію потім, гаразд?

Негідник.

Я боявся, щоб Анна відразу не втекла, й уявляв собі, що вона про нього думає, доки він розшукував для неї пуловер з білої вовни, частував грогом, оточивши увагою, яка мене драгувала.

Гільшер говорив з пафосом, а я намагався змалювати становище наших страйкарів, розповісти про кооперативи, що їх вони пробували створювати, про допомогу, якої потребували, про роль, яку він повинен відіграти, про політичний ефект, що виникне внаслідок цього, коли стане пліч-о-пліч з нами він, письменник, коло знайомств котрого відоме багатьом.

Гільшер тупцював туди-сюди, зчепивши руки за спиною. Почав був:

— Бачите...

Потім зупинився біля Анни. Скільки їй років? Двадцять? Він розпитував її, сповнений захоплення. Негідник. Говорив про власну дочку Жанну, також двадцятирічну, котра не поділяє наших поривів. Наших, тобто і його. Бо, наскільки можна судити, він думає, як ми, ставиться до цих подій так само, має такі ж ідеали. Просто — розвів руками — він обережніший, більший реаліст і, особливо, прозорливіший.

— Для чого вона вам,— перебила його Анна,— ота ваша прозорливість, якщо ви нею ніяк не послуговуетесь?

Гільшер заперечив, сівши плечима до каміна, а мене доводило до шалу те, як цей тип дивився на її ноги та босі ступні. Я думав: якщо він до них доторкнеться,— а я здогадувався про спокусу, бо відчував її сам,— то розвалю йому макітру.

Але він виявився справді обережним. Задовольнявся пустопорожньою балаканиною про те, що робив колись, коли ризикував своєю шкурою по-справжньому. І розглядав нас із трохи зневажливою гримасою. Мав за собою всіх розстріляних у роки Руху Опору, героїв вільної Франції. Ми замовкли.

Тоді Гільшер став розводитися про двозначність життя. Людина — завжди зрадник і герой одночасно, так було ще в звитяжні часи, які він пережив двадцятирічним, у нашому віці. Це був добрий урок. Уночі вбивали колабораціоністів і нацистів, а вдень обідали в спільних ресторанах, де панував закон чорного ринку. Іноді, додав він, понизивши голос, ми ділили тих самих жінок, відвідували ті ж борделі. Потім, по хвильці мовчанки, спитав:

— Потішно, еге ж?

Але в ті ігри треба було грати, аби вижити. Хіба посильно це збагнути сьогоднішнім двадцятирічним? Чи Анна це розуміє?

Вона почала натягати свої шкарпетки та набряклі мешти.

— Ти йдеш? — кинула мені Анна, потім, обернувшись до Гільшера, довго дивилась на нього, нарешті поважним і втомленим голосом запитала: — Хто хоче вижити, добродію, отакою ціною?

Я...

Нині я знаю це достеменно, бо перебуваю тут, у цьому садку, де крутиться вихором опале листя, до того ж відаю, що Анна пішла за обрій і для неї вже не буде ні осені, ні зими.

Я, котрий знову з'явився перед закленою верандою й через двадцять з гаком років удруге бачу, як повільно, спираючись на ціпок, підходить чоловік у твидовій куртці, можливо, тій самій — вовна зношується повільніше за молодість.

Пуловер-гольф обтягує його черево, надміру велике. Він полисів, але зберіг свої довгі, тепер посивілі, бакенбарди.

Він вітає мене дружнім помахом.

Ми справді належимо до одного табору, до тих, хто продовжує існувати, хто триває, хто хапається за пліт і дозволяє течії нести тіло далі, хто в скруту стає канібалом. Вижити — ось наш закон.

На порозі заскленої веранди, двадцять років тому, він затримав нас, Анну й мене. Ще шукав способу переконати її, однак дощ уже батожив нам обличчя, в той час коли сам господар лишався в захистку веранди.

Життя має свої закони, вона, Анна, їх відкриває, сказав Гільшер. Його дочка Жанна також відмовлялась це розуміти.

— В певному смислі — це й краще, але не згоріть занадто рано,— закінчив він.

Анна принесла себе в жертву.

А я — дивлюсь на вогонь у каміні, доки Жан-Франсуа Гільшер торочить, похитуючи головою, що він усе пригадує, аякже:

— Дощ тоді лив як з відра, еге ж? І ви були в товаристві дуже гарної дівчини з довгим волоссям, вона сиділа там — гріла до полум'я свої ноги, босі ступні.

Він стукає кінцем ціпка по челюстях каміна. Зітхає.

— Ким вона стала?

— Вона не вижила.

Він схиляє голову, потупивши очі.

## 9

Я не переривав довге мовчання Гільшера. Могло б здатися, мовби ми вдвох ушановуємо пам'ять Анни й разом розшукуєм спогад про неї, ніби вона поволі з'являється між нами, така юна, а з нею повертається якась частка нас самих.

Я уявляв собі це, дивлячись на Гільшера.

Він зіщулився і розслабився водночас, плечі раптом осіли, ніби всі м'язи, які він досі тримав у тонусі зусиллям волі, геть обм'якли. Навіть його старече брезкле обличчя стало ще старішим та брезклішим, і тільки живі сині очі та горбкуватий ніс нагадували про колишню пихатість.

Кінцем свого ціпка — набридливим рухом, притаманним багатьом старим людям у хвилину задуми — він креслив на килимі короткі лінії, покиваючи в такт головою.

Гільшер мусив, як це вже вчинив я, ступивши під козирок, перетинаючи двір, потім сад, ще раз пройти ту дорогу, прокрутити фільм навідворіт.

Він утікав од власного тіла, яке зробилося таким важким і в яке був утиснений, вишпурював свій ціпок якомога далі, стаючи знову тим п'ятдесятирічним звабником, якого охоче приймали за обідом, який тільки-но опублікував того року (1970-го, поза сумнівом... Гільшер відшукав у пам'яті дату, підвів очі горі, аби розпитати поглядом і мене, й дійшов висновку: 1970-го; це збіглося з одруженням його дочки Жанни), саме так, опублікував оту книгу, яку написав за два місяці, — «Закоханий не першої молодості» — то був нарис, і роман, і сповідь — сміливість, інтелігентність, витонченість якої оцінила вся преса.

Ми з Анною не читали таких книг. Але вони поховані разом з нашими в спільній ямі, де тісняться покоління.

Потім я від'їжджав до далеких країв: Ірландії, Таїланду, Біафру, Лівану — тепер уже й не пам'ятаю, в якій послідовності відбувалися мої війни. Я починав торгувати своїми поглядами на смерть людей — це називалось великими репортажами. Пізніше, коли у Вільсбері вже ніхто не приносив квітів до пісковикової плити з Вогезів, на якій було написано «АННА ДОББЕЛЬ, 1948 — 1971», Гільшер піднімався на стільки помостів, що й сам не зміг би зараз перелічити. Повітки, відкриті всім вітрам, маленькі задимлені кімнаточки, внутрішні дворики й майдани, театральні та кінозали — він знав про всі місця зборів. Гільшер виступав серед останніх, перед тим, кого називали «кандидатом від лівих». Ведучий зібрання репрезентував його, кидаючи в зал слово, яке ще поважали: письменник! Випнувши руки вперед або стиснувши ними трибуну, Гільшер відчував цю переплетену з сором'язливістю цікавість юрби, що дивилася на нього як на людину особливу, ніби на священика, на когось такого, хто береже таємниці, спроможний пробудити до мрій, бо слово «письменник» нагадувало дитинство, школу, книжки й для читання, тексти жирним шрифтом, виділені імена: Віктор Гюго, Альфонс де Ламартін...

Гільшер мав гучний, трохи різкуватий голос, він не виголошував промов, а розповідав, казав «я», спершись ліктем на трибуну, підборіддям на долоню.

Іноді дозволяв своїй розповіді занестися так далеко, що ведучий передавав йому клаптик паперу зі словами: «Треба закруглятися!»

Він випростувався, кивав одкритою долонею на Франсуа Міттеррана, цитував упереміж Жореса, Гюго, Блюма та іноді, залежно від місця й запрошених та трибуну,— Арагона. Й тоді сходив, звільняючи місце для кандидата від лівих.

Нарешті настав його апофеоз — оте травневе пообіддя, коли він сходив на Пантеон по вулиці Суффло у першій шерезі впливових осіб, за кілька кроків позаду президента.

Потім був скромний кабінет у Єлисейському палаці, де він чотири роки вправлявся у красномовстві, поціновував, відігравав певну роль, безтурботно стежив за світом мистецтва й літератури.

І ось зараз, при мені, поринув у спогади.

Гільшер перестав дряпати ціпком по килимі й підвівся.

— Це ціла історія,— сказав він.

Я зрозумів, що Гільшер говорить зараз про роки, які промайнули і які він щойно перегорнув, стежачи за траєкторією кінчика свого ціпка на килимі, й про те, що хотів мені запропонувати, про проект, який цікавив Катрін Ванс, її часопис.

— Що нам ще лишається після всіх оцих...

Гільшер знову перекреслив килим помахом ціпка.

— Яка гнила, зловісна теперішня атмосфера, вам не здається?

Він підвівся, спершись обома руками на ціпок. Коли ось так стояв, його постава знову видавалась міцною, з тим гатунком шляхетності, яка йшла од відчуття, ніби він нічого більше не страшисться, бо час уже завершив свою роботу, взявши від нього, спотворивши, виснаживши в цьому тілі все, що міг. Відтепер Гільшер більше не мінятиметься, смерть схопить його таким, яким він став,— вічно старим.

Гільшер сновигав попід каміном, аби переконати мене й упевнитися самому, ніби досі може робити все, що хоче, жодна болячка не зупинить його. Та все ж кривився, пальці стискали булавку ціпка, а голос, коли Гільшер повідомив, що прочитав мій репортаж про дітей Малаві з таборів голоду («про смерть, еге ж, смерть», повторював він),— був схвильованим, запальним і приглушеним голосом з горла.

Катрін Ванс, пояснив Гільшер, передала йому мій репортаж. Він зупинився: «Ми з нею давні, дуже давні співники». Катрін знала, що він цікавиться дітьми, що розробляє проект... Він перервав себе, кусаючи губи, обличчя змарніло, й наче я заперечував йому, звертався до мене з притиском. А чим він ще може займатися? Чи тамті хотіли б, щоб він і далі брав участь у цьому фарсі? Гільшер підвищив голос: «У фарсі, так,— у політиці! Досить, награвся, вам не здається?»

Це мене не стосувалось, і я знизав плечима, передавши отак свою незацікавленість.

Він буркнув, знову сів, потім, прикривши очі, прошепотів:

— Так, це ціла історія. Я вам ще не розповідав про свою дочку Жанну?..

## 10

Я пригадав, що понад двадцять років тому в цій же кімнаті вже чув це ім'я — Жанна.

Коли Жан-Франсуа Гільшер вимовив його знову, я не міг йому розповісти, що під козирком під'їзду, коли ми з Анною вже йшли геть, Анна (я ніби уявки бачу цю сцену й чую її голос) обурювалась ним, «цим розпусником», як казала вона, й тією Жанною, про яку він говорив: «А що вдіяти з власною дочкою? Дай Боже, щоб із часом полагіднішала...»

Анна докоряла мені за цю гостину, за згаяний час і розтринькані «бабки», за те, що наші приятелі марно сподівались, ніби ми повернемося з підтримкою та грошима. Анна кинула:

— А ти казав!..

Вона озброїлась гіркою й запальною впертістю, бачачи, що її песимізм

підтверджується, стукнула черевиком по важких ухідних дверях, які ніяк не могла відчинити.

Консьєржка вийшла на поріг своєї комірчини — висока дебела жінка, вбрана в чорне рясне спідничище, яке носили робітниці на початку століття. Вона видалася мені шляхетною й зворушливою жінкою. Сиві пасма власного волосся вибилися з-під її високого шиньйона, а обличчя з правильними рисами, з надто білою шкірою, набуло суворого й гордого виразу. Консьєржка оглянула нас, потім, випнувши руку, кивнула мені на кнопку, котру треба натиснути, щоб відчинилися двері. Поки Анна бурчала, я відчинив.

Ми завагалися, затримавшись під дашком: злива тривала, шалений вітер удирався до під'їзду.

Консьєржка підійшла до нас і лагідним голосом, зовсім невідповідним до її зовнішності, порадила лишитись під прикриттям, бо ми вже геть вимокли й могли застудитися.

— Не варто виходити, діти,— повторювала вона,— не варто.

Ця люб'язність остаточно збентежила Анну. Вона стала подібна до маленької дівчинки, яка заблукала і яку я мусив пригорнути до себе й прикрити курткою.

— Що їй до нас? — ще шепотіла Анна, поки я дякував консьєржці.

Ми попрямували під дощем уздовж вулиці Бургонь, скулені, притиснуті одне до одного; обернувшись, я помітив стару консьєржку — вона аж нахилилась, дивлячись нам услід.

Тепер мене сіпало запитати в Гільшера: що з нею сталося, з тією жінкою, адже минуло двадцять років? Вона теж мертва?

Я неуважно дивився на дощ, який стьобав засклену веранду, а шалений вітер вряди-годи приліпляв до шибок пожовкле листя. Негода була, як тоді.

— Жанна переживає важкий період,— сказав Гільшер.

Він вибачився, що говорить про неї, але, пояснив: саме Жанна стояла біля витоків його проекту, навіть якщо — Гільшер безпорадно розвів руками — потім усе занехаяла. Він зітхнув, нарікнув на цей такий важкий час, «позбавлений смислу», «куди йдемо?» Чи я, як і він, теж відчуваю це наростання тривоги?

Його посіли зловісні передчуття, вів далі Гільшер, і він запитав мене, ніби я міг його розрадити:

— А може, я помиляюся?

Що міг знати я? Світ кудись летів, і я здавав собі справу з його божевілля. Власне цим і здобував засоби для існування.

Гільшер видавався розгубленим і сидів мовчки, схиливши голову. Потім спинив на мені погляд:

— Вона поховала сина,— сказав він раптом глухим, але рішучим голосом. — І звинувачує себе, зрозуміло. Шістнадцять років. Самогубство. Який жах! Уже минуло багато місяців, а вона не виходить із цього стану. Дорікає нам тим, що ми й далі живемо, розумієте? Катрін вам нічого не казала?

Ось так на сув'язях кількох речень я довідався, що Гільшер і Катрін Ванс були в п'ятдесятих роках одружені, отже та Жанна — їхня дочка. Але Катрін, перезаклопотана своїм журналом, бачила її рідко...

Гільшер помовчав, тоді глянув мені в обличчя й проказав:

— Знаєте, Катрін — своєрідне чудовисько. Життя для неї...

Він штовхнув кінцем свого ціпка паку часописів, що лежали на журнальному столику:

— Саме так: папір і те, що вона пише. Решта...

І знов обернувся до мене, посміхнувся:

— Але я дуже люблю Катрін. Вона, власне, з тих, кого ми звемо винятковими жінками: реалізоване честолюбство, успіх. Мені це знайоме. Я ціную. Це варте обкладинки тижневика.

Гільшер хитнув головою:

— Жанна не вдалась в матір. Трохи в мене.

Він підвівся й важкою ходою пройшов аж до заскленої веранди:

— Важка смуга в її долі. Вона не знає, задля чого жити далі, розумієте?

Це було мов біль: таке сильне хвилювання, що мене аж засліпило. Слова, які вимовив Гільшер, мене приголомшили: жінка, з якою я кохався на бульварі Ла-



тур-Мобур, у тому вузькому односпальному ліжку, та, від якої втік, аби більше її не бачити, та, яку силкувався забути й досі вірив, ніби це мені вдалось,— ця жінка — Жанна, дочка Жана-Франсуа Гільшера й Катрін Ванс, жінка, про яку Гільшер тепер говорив: «Вона дрейфує, розумієте, Жановер: незабаром сорок, а вона поховала сина, й такий непростий час, як же вона може знати, задля чого живе?..

— А чи я сам знаю, задля чого живу? — докинув Гільшер, згорблений і пригнічений.

І знову торкнув стіс журналів, буркочучи скрізь зуби, мовляв, ніхто не хоче цього знати.

Життя — це щось окремішне, еге ж?

— Жанна... — Гільшер закашлявся, намагаючись у такий спосіб приховати своє хвилювання,— Жанна пририта горем,— він понизив голос,— до смерті, Жановер, до смерті. — Але він хотів вивести її з цього стану, бо вона — його дочка, його дитина, що йому залишалось ще робити?

— Уявляєте собі, що я відчуваю?

Він занепокоєно дивився мені в очі.

— Уявляю,— відповів я.

## 11

Я не поставив Гільшерові жодного запитання, але аж тремтів почути бодай дешицю про його доньку Жанну Морен-Гільшер, педіатра з бульвару Латур-Мобур, 23, шістнадцятирічний син якої Матьє, учень класичного відділення ліцею Луї-де-Гран, був знайдений мертвим у помешканні своєї матері — в квартирі, котру вона відмовлялась покинути.

— Божевілля, розумієте... — сказав Гільшер.

Він похитував головою, підводився, пірнав у темряву кімнати, а я лишався сам-один у півтіні, посеред речей з розмитими контурами, в мерехтливому тьмяному світлі полум'я, яке поволі згасало і на яке я пильно дивився, не бачачи його. Скидався на приреченого — його ніби підштовхують, а він тільки й чекає цієї миті, бо вона прискорить кінець, лише не хочеться бачити ката. Я був наляканий і заморожений — переді мною заново відчинилися двері до жінки з бульвару Латур-Мобур. А тоді, втікаючи після любовців, аби більше ніколи не вертатися в той дім, сховавшись за спогадами про Анну, як ховає голову переляканий страус, не думаючи ні про що інше, я повірив, що в нас із нею все скінчилось.

А виявилось — навпаки: я лише входив у її життя.

Гільшер розповідав про доньку так, ніби я був одним з його найближчих людей, який повернувся після довгої відсутності і якому треба було розповісти, що він, дід, навіть не знав, як помер Матьє. Барбітал? Газ? Жанна ніколи йому про це не говорила, а він не розпитував, ба й не шукав можливості дізнатися

— Жахливо,— казав він. — Повірте. Нестерпно.

Я теж хотів би бачити Анну мертвою, доторкнутися до неї, аби в моїй голові відбувся цей перехід від життя до надмогильного каменю. Але я не звірився Гільшерові. Глибше втиснувся в крісло й чекав, сприймаючи кожне слово як удар.

Він відвернувся від мене, сівши перед каміном, підклав поліно, щоб підтримати вогонь. У челюстях, потріскуючи, мерехтіли тисячі іскрин, тимчасом як Гільшер пояснював, що мало не щодня протягом останніх півроку радив Жанні переїхати в інше помешкання, але вона опиралась, а її чоловік це схвалює. Гільшер зневажливо просичав ім'я зятя: Луї Морен, негідник, він — не батько Матьє.

— У тому є щось аномальне,— після хвилини мовчання озвався Гільшер. — Жанна замикається в собі, карає себе. Луї дозволяє. Але ж потрібно її витягти з цього, так я кажу?

Гільшер розмахував ціпком, мовби для того, щоб показати свою рішучість, потім опустив його, стеноу плечима й прошепотів, що часто запитує себе, чи можна завадити комусь себе знищити.

— Чи ми в силі? Матьє приходив сюди... — Він обвів кімнату кінцем ціпка. — Коли хтось хоче вмерти... — повторив тихіше.

Анна, Мат'є, Жанна...

Спочатку я йшов від однієї до другої, їхні імена, здавалось мені, були майже тотожні — Анна, Жанна — потім я спробував уявити собі того Мат'є, якого знайшли мертвим: можливо, пожежник, висадивши ліктем шибу до кімнати, щосили обіруч натиснув на груди підлітка, намагаючись його оживити?

Коли Жанна повернулася додому, входні двері були напіввідчинені, а в салоні, який і я знав, товклися чужі люди. Вони потяглися до неї, і Жанна, відразу все збагнувши, викрикнула ім'я свого сина.

Гільшер дізнався про лихо аж після кремації, коли від онука не залишилося нічого, крім жмені попелу,— нічого.

— Бо вона й це,— сказав Гільшер,— зробила сама. Божевілля, божевілля!

Лівою рукою він затулив очі, і в мене виникло бажання його втішити, доторкнутися до цього старого чоловіка, який отак побивавсь. Потім він випростався, стиснув щелепи й проказав ледь чутно:

— Була дитина, вона страждала й померла. Що можна вдіяти чи сказати?

Я знав, що йому не потрібна моя відповідь.

Він запитував уголос сам себе, а ніч, яка поволі насувалася знадвору, й цей вогонь, що згасав у каміні, сприяли Гільшеоровій сповіді.

Я повинен йому допомогти витягти Жанну з цієї халепи, мовив він із якимсь смішком, який виривався з його грудей і горлянки, наче сухий кашель. Докинув, що Катрін здатна лише на одне: когось призначити або прислати. Вже давала адресу психіатра, професора Лежена, але нічого з того не вийшло.

— Тепер ви, Жановер, повинні відіграти певну роль. Вона, авжеж, пані Катрін Ванс,— вів далі тремким голосом господар дому,— не мала часу, аби розчулитись: мусила керувати часописом, організовувати засідання редколегії тощо. — З його вуст вихопився той смішок: — Вона придумала для хроніки нову рубрику — «С е р ц е в и н а п о д і й». Гарний задум, як вам?

О так, писати Катрін Ванс уміла.

Але нещастя забирає час; воно вдирається до тебе, переповнює твій нотатник, заважає пообідати в місті, втомлює, спотворює твоє обличчя.

— А ось для того, щоб вислухати мене, є ви, Жановер.

— А що хіба?..

Катрін ніколи не зробила більшого, сказав Гільшер, ніколи від часу народження Жанни. Велике честолюбство, з ним годі впоратися. Впродовж усього свого життя Катрін долала перешкоди.

— Знаєте, що вона сказала, коли я говорив їй про Жанну?

Гільшер підійшов до мене, і в миготливому світлі кволого полум'я, яке ще тріпотіло над жарінню, я побачив його обважнілий вид, який страждання глибоко поорало.

— Вона сказала: «Маю певні обов'язки перед собою, Жане-Франсуа. Існує таке поняття, як священний егоїзм, ти це розумієш не гірше від мене, адже сам пишеш і дієш. Кожному дане тільки одне життя, Жанна не вибачить нам, якщо ми з н і в е ч и м о себе задля неї...» Чужак, такий як ви,— закінчив Гільшер,— стороння людина, котра професійно цікавиться іншими людьми, хіба це не краще, ніж батьки чи коханці?

Якби Гільшер знав, що я любився з Жанною на ліжку її померлого сина (певне, вона хотіла зробити це з випадковою людиною, як акт жертвоприношення чи блюзнірства, або ж вирішила проголосити в синовій кімнаті, що була просто мерзенною й зневаженою річчю),— якби Гільшер знав це, якби я сам йому розповів, на довершення лиха, що теж ношу в собі одну мертву — Анну, як він носить Мат'є,— що він сказав би? .

Я мав бажання втекти звідси.

— Але я вам ще нічого не пояснив,— зупинив мене Гільшер.

Я знову сів, бо виявилось, що закінчився лише перший акт.

— Мій Мат'є, мій Мат'є!.. — повторив раптом Гільшер голосом, що вривався від схлипування, а я подумав, що він затулив обличчя руками.

Я чув його врівчасте дихання, покашлювання, може, старий плакав, але я не міг цього бачити, бо вогонь у каміні погас, лишився тільки тьмянний червоний відблиск од кількох жарин.

Після довгої мовчанки Гільшер вибачився. Іноді, казав він, його ніби заливає хвиля: спогади, образ онука, його густі брови на рум'яному обличчі; часом виникають цілі картини: Мат'є на велосипеді чи Мат'є різдв'яного ранку,— було нестерпно усвідомлювати, що життя, яке тільки-но розпочалось, так різко ввірвалося.

Гільшер нараз вибухнув:

— Верзу казна що, це так банально, все, що я оце розповів, даруйте, Жановер, викликає в мене нудоту.

Я міг би йому відповісти, що слів завжди бракувало, що слова зраджують, коли маєш висловити те, що приречений зазнати кожен: утрату рідних. Я це знав, але не захотів балакати.

— Найважче,— докинув Гільшер,— признатися, що знав, що передчував, але був неспроможний відвернути.

Він пригадав останні відвідини Мат'є, коли онук з'явився тут пізнього ранку,— мабуть, відтоді вже минув рік,— у вересні чи, може, в жовтні. Гільшер щось там писав («Як завжди,— сказав він глузливо,— що я ще вмію робити?»), й Мат'є сів напроти діда, не відповідаючи на жодне його запитання, не пояснюючи причини такої ранньої гостини, хоча звичайно попереджав діда телефоном.

Він пробув тут зо дві години, так і не розтуливши вуст, і нарешті Гільшер розсердився, домагаючись від онука бодай якогось слова. Що це за комедію він грає? Мат'є сказав просто: «Я тебе побачив, і це все, чого мені хотілось».

— Це було сказано так лагідно,— прошепотів Гільшер,— з такою прихильністю до мене, що на очі мені навернулися сльози. Ми обнялись.

Ідучи садком, Мат'є зробив дідові рукою останнє «прощавай».

— Така тендітна постать, що аж лякала...

Мат'є більше сюди ніколи не приходив.

— Це мене приголомшило,— визнав Гільшер.

Він зателефонував до Жанни, розпитував її. Чи переймається долею сина? Що вона знає про його життя?

Йому здалося, донька була роздратована й квапилася: «Все може трапитись, звичайно,— сказала вона. — Це підлітковий вік. Якщо ти маєш якийсь рецепт, то підкажи його мені».

Звичайно, потім, збурена докорами сумління, вона заспокоїла батька: «Вони, підлітки, всі переходять через цей період. Життя, дорогий татусю, таке життя, ти це добре знаєш...»

Гільшер спробував переконати себе: Жанна — лікарка, вона обожнює сина, розумна, чутлива.

— Я повторював собі всі ці аргументи,— сказав Гільшер. І все ж, хоч був заклопотаний (ніяк не щастило завершити початий роман),— він марно шукав зустрічей з онуком, який уникав діда під усякими приводами: спорт, навчання, мандрівки.

— Я був переконаний, що він хотів зі мною поговорити, навіть щось мені казав, але я не міг зрозуміти, мені не випало збагнути суті того, що він мені говорив. Але відтоді я знав, що трагедія сновигає навколо нас. Я знав це. Таке завжди знаєш.

Гільшер утих, і я пригадав, як на мене дивилась Анна, мовчазна й нерухома. Це було нестерпно, та я не хотів цього розуміти. А далі — втік...

— Ви знаєте, що я вчинив?

У Гільшеровому голосі вчувались їдкість і презирство. Написав велику статтю, оскільки здатний тільки на таке, в цьому відношенні він був не кращий за Катрін Ванс.

— Безперечно, я сам належу до категорії тих, хто життя переводить на слова. Ми не вільні від самозамилування. «Серцевина подій», як сказано!..

Стаття була про те, що ми передаємо дітям. «Що ми, Катрін, Жанна, я, дали Мат'є? Можливо, нічого. Напевно, нічого. Ось доказ!»

Гільшер говорив із злістю.

Він, як і я, успадкував трохи ентузіазму та потягу до руйнування. Згадав візит двадцятирічної давнини, який я наніс йому з молодою жінкою від імені страйкарів заводів Юри.

— Це надихало вас на життя, правда ж?

Чи потрібно йому повторити, що Анна мертва, що від цього також умирають,— від ілюзій, у які повірив, від пристрасті, в якій згорів?

Але навіщо додавати ще одну мертву до мерця, про якого він не перестає говорити?

— Ми нічого не дали Мат'є,— повів Гільшер,— нічого, хіба відчуття, що вичерпали себе, що натхнення ні до чого не додається, бо життя заклинилося на цій межі: ніщо! Отож — навіщо жити?

Згодом Гільшер докинув:

— Можливо, тільки я передчув у Мат'є цей спокійний розпач, це тяжіння до порожнечі.

Ось тоді й створив асоціацію «Порятунок дітей»; на перший погляд вона не мала нічого спільного з Мат'є, але організувалась для нього, аби він знав, що є ще справи, які треба вирішувати, досі були, завжди є.

— Ви розумієте?

Приятелі взяли Гільшера на кпини. Тепер він поринув у гуманітарні проблеми, казали вони, так само як колись у революційні; він завжди на вістрі часу: з політикою покінчено, хай живуть права людини! Свого носа Гільшер завжди тримає за вітром.

— Дрібні, жалюгідні люди.

Він ритмічно постукував по низькому журнальному столику, наче надавав своїм словам більшої врочистості.

Гільшер поринув у ті глибини, аби показати Мат'є, що не належить до типів, які тільки те й уміють, що виводити слова, мов шановна пані Катрін Ванс, яку Мат'є навряд чи коли бачив, може, навіть зневажав.

— А вона ж — його баба, Боже милосердний, який жах!..

Старий підвівсь, і ми раптом опинилися в сяєві лампи, яку він увімкнув, бо до заскленої веранди вже вдерлася ніч. Видно було, як покручене гілля за шибками випростувалося, щоб знову рвучко зігнутись, наче там чергувалися припливи й відпливи, відносячи в небуття останнє листя.

Отож він заснував ту асоціацію, їздив, їздив, рятував дітей, пробував прилучити до цього Мат'є, але марно, домагавсь визнання від владних структур у Парижі, Брюсселі. Катрін бувала великодушна, якщо хотіла,— допомагала фінансово в обмін на інформацію, оповідання.

Гільшер притулився чолом до шибки. Він говорив, одвернувшись від мене, ніби не хотів, щоб бачили його обличчя. Він нічого не домігся, йому не пощастило зробити для Мат'є нічогісінько. Тепер мусив рятувати бодай Жанну.

Старий обернувся лицем у мій бік.

— Підіть до неї,— проказав він зненацька, цілячись у мене своїм ціпком. — Треба вирвати її з Парижа, з тієї проклятої квартири, примусити жити стражданнями інших людей. Стільки дітей конає повсюдно — розкажіть їй про Малаві.

Тепер він майже скиглив:

— Вона втратила сина. Згоден. Я оцей жах цілком поділяю. Мат'є — найдорогоцінніший спогад мого життя. Він одійшов. Хіба потрібно, щоб Жанна теж помирала?

Гільшер підступив до мене.

— Не треба починати все завдруте,— сказав він тихим голосом. Побалакайте з нею, переконайте її поїхати з вами. Вона — лікарка, педіатр. Стороннього послухає, а рідного батька — ні.

Стороннього?

Я почувався так, ніби знав Жанну завжди.

Поклавши на столик руки зі зціпленими п'ястуками, Жанна довго вдивлялась у дзеркало. Чула, як чоловік міряє кроками кімнату, іноді зупиняючися, й уявляла собі: ось Луї стоїть перед розчищеною шафою, вибираючи сорочку, потім краватку, ось одягає куртку.

Він тим часом безліч разів запитував: «Жанно, все гаразд?» Жанна викручувала кран умивальника, потім над ванною, й тоді Луї гукав голосніше: «З тобою все гаразд?»

Нарешті постукав у двері ванної, й Жанна відгарикнулася так грубо, ніби заперечувала сама собі: «Нормально!»

Отже, ти тут, сказав він з полегшею й повідомив, що має вже їхати, бо повинен зустрітись з Беном Ловардом.

— Твоя мати в цьому зацікавлена, хоче, щоб Ловард упорскнув нові кошти в часопис. Ти її знаєш, вона не злізе з нього, поки він здається.

Впинаючись нігтями в долоні, Жанна кусала губи.

— Кохана, ти справді не потребуєш мене? В тебе консультація — сьогодні?

Це вже було нестерпно. Жанна закрутила крани, й тієї миті, коли у ванній стало тихо, почувла, як кроки Луї віддаляються коридором.

Тепер він мав проминати кімнату Мат'є.

Жанна пильно оглянула себе.

Ця жінка з живими очима, але з синцями навколо них, із запалими щоками й двома довгими глибокими зморшками обабіч рота — то була вона.

Жанна подивилась на свої ключиці, які випиналися з-під шкіри. Прискіпливо розглянула кожну деталь, ніби мала поставити діагноз. І думала, силкуючись не кліпнути: не тиш себе марними сподіваннями, дурепо, ти з цього не виберешся, не здохнеш просто так тільки тому, що цього бажаєш, життя ще чіпляється за тебе, треба хотіти, потрібна мужність, аби вирвати його з себе.

Мат'є — той хотів, тож і спромігся.

Жанна раптом заплющила очі, вчепилась обіруч у коси й потягла так шалено, аж самій здалось, ніби череп оголився.

Руки безсило опали, а потім голова схилилася на груди.

Жанна заголосила, сховавши обличчя в довгому рудому волоссі.

У голувавому світлі ванної вона могла перебувати довгі години.

Іноді, всупереч власній волі, ніби її голос став їй непідвладний, вона, гойдаючи головою, голосила, мов дитина. Й згадувала Мат'є, який сидів засльозений у кутку своєї кімнати. Десь тоді йому минало шостий.

— Мій маленький Принце, — мій гарний маленький Принце.

За цією згадкою Жаннин голос переходив на крик, вона хотіла б, щоб усе її тіло знесилося від того виття. Тоді Жанна кидалась під душ, і від крижаної води їй переймало подих. Вона тремтіла, повертаючись на своє місце, закутувалася в пеньюар і знову заливалася нестямними слізьми, мов дитина, яку вже нібито втішено, але яка ніяк не може вгамувати сльози. Жанна прихилилась плечем до стіни, обкладеної білою плиткою. Почувалася старою й знедоленою.

Відчувала таку огиду до себе, до свого тіла, що все це викликало в ній нудоту, й Жанна часом намагалась виблювати, схилившись над умивальником.

Минали години.

Вона чула телефонні дзвінки, чула власний голос із автовідповідача. Вона не прагнула довідатись, хто телефонує. Батько, мати, а може, той тип, якого перестріла на вулиці тієї жовтневої суботи, — Венсан Жановер, вона його бачила колись у кабінеті своєї матері, але він, здається, її не впізнав. Жанна привела його сюди, божевільна, й дала згоду зайнятися з нею любов'ю в ліжку Мат'є, бо...

В неї знову з'явилось бажання завити так, щоб крик заповнював усю голову.



Вона лягла з ним на ліжко Мат'є, мусила все довести до повного абсурду, щоб більше ніщо не мало ні смислу, ні ваги, адже ж Мат'є наклав на себе руки.

Що після цього заслуговує на пошану?

Світ прийшов до свого кінця і все забрав із собою. Нема вже більше нічого для опоганення.

Ось як вона міркувала.

Жак, колега, з яким Жанна ділила свій медкабінет на вулиці Клода-Бернара, безліч разів одвідував її між своїми візитами до хворих. Їй дуже подобалась його кругла, геть обстрижена голова, масивні окуляри в черепаховій оправі, вайлуваті рухи, глухий голос — усе те, що вона називала добротою.

Він барабанив у двері, повторюючи: «Жанно, я не піду звідси, поки ти не відчиниш мені».

Зрештою вона поступалась і припадала до нього. Він пестив її волосся, силував дивитися на нього, тримаючи за плечі та піднявши її підборіддя.

Він звертався до Жанни суворим тоном. Вона — лікар. І знала не одну смерть.

Жанна пручалася, відштовхувала його, голосила: «Але це мій син, ти розумієш — мій син!..»

Він говорив їй про маленького Тома: чи пригадує собі того гарненького білявенького чотирирічного хлопчика, вчительського синочка, який усе марнів і марнів. «Рак, знаєш, помер...»

Мертві — це завжди чийсь діти, шепотів він. Жанна повинна переконати саму себе, не здаватися, відновити консультації, лікувати хворих. Повинна перетворити свій біль, свій розпач у великодушність.

Потім Жак глипав на годинник, черкався. Ще мусить зробити останній візит — до восьмирічної дівчинки, за якою Жанна спостерігала від дитинства, «з нею паскудна штука, мене це непокоїть...»

Він обіймав Жанну, питав, чи не хоче піти з ним: «Дівчинка чекає на тебе, вона тобі вірить...»

Жанна відмовлялася, знову замикалась у собі, тільки-но Жак виходив, проганяла зі своїх думок спогад про ту Поліну, плекаючи лише власний біль; у цьому було її покарання, в цьому — єдине багатство.

Вона страждала й не хотіла спочити. В такий спосіб залишалася з Мат'є.

Жанна погоджувалася з Жаком, який мав її за нерозважливу, нерозумну, непослідовну, але відповідала йому жалом на жало: «А це розважливо, розумно, логічно — те, що зі мною трапилося?»

Усвідомлювала — треба прислухатися до поради батька, який увесь час торопив, що вона повинна змінити помешкання.

Може, й справді, якби оселилася там, де спогад про Мат'є не був би такий настирливий, то менше страждала б.

Але навіщо їй себе оберігати, якщо страждання — єдиний зв'язок із померлим сином?

— Божевілля, чисте божевілля, — повторював Гільшер.

Жанна не відповідала батькові. Вона його просто уникала. Її гнітив сором, бо знала, як він любив Мат'є, сама відчувала свою провину за батьків розпач.

Вона тримала його віддалік, наскільки могла. Тільки сама входила до кімнати Мат'є, в якій він лежав тоді такий блідий, такий холодний, зі схрещеними руками; вона не хотіла, аби батько почув її плачі, побачив, як вона стоїть навколішках, щоб дізнався, що Жак якось мусив робити їй укол, аби заспокоїти.

Наодинці з Мат'є вона сама.

Луї Морен цілий той тиждень перебував у Лондоні, й Жанна його не сповістила, так само як не повідомила ні матері, ні батькові. Не намагалась розшукати й Мішеля Бронекка, котрий, може, й забув, що 1975 року був знайомий зі студенткою медичного факультету, а вона якогось дня сказала йому в кімнаті готелю, що завагітніла. Бронек тоді посміхнувся: хіба це для тебе проблема? Якщо, звичайно, не хочеш мати цю дитину лише для себе.

І тепер Жанна теж сама вирішила, що не дасть ув'язнити Мат'є в землі, де він повинен повільно танути аж до повного зникнення, позаяк обрав смерть.

Отож вона сама стане йому домовиною. Сама невідуватиме його. Ніхто не прочитає його імені на жодній могилі. Він лишився тут, у ній.

Іноді, думаючи про це, Жанна билась чолом об стіл, намагаючись розсадити голову.

## 14

Для Жанни це видавалось таким простим. Подеколи, аби впевнитися, що це залежить тільки від її рішення, вона розгортала обидва рецепти, які виписала десь одразу після смерті Мат'є. Папірці вже встигли потертися, бо вона завжди носила їх із собою, в кишені світло-сірого плаща. А тієї жовтневої суботи вийшла з наміром зайти нарешті до першої-ліпшої аптеки й реалізувати один рецепт, показати в разі потреби навіть своє лікарське посвідчення, потім те саме вчинити з другим рецептом в іншій найближчій аптеці.

Отож вона штовхнула двері до аптеки на розі вулиць Сен-Сюльпіс та Сен, далі, повагавшись хвилину-другу, повернувшись, вийшла й подалася повільним кроком угору крутою вулицею Турнон, так само вагаючись. Кілька разів Жанна приспинялася з наміром повернути назад, але саме тоді, коли вирішила це остаточно, знайшлася остання відмовка: на очі навернулася крамничка готового одягу. Й коли Жанна приміряла непотрібне їй пальто, цей тип, Венсан Жановер, причепився до неї. Ідучи разом з ним, вона проминула аптеку, навіть не повернувши голови.

Жанна розлучилася з цим чоловіком аж десь опівночі, так, ніби хотіла втримати його біля себе, щоб не купувати оті ліки, не лягти на самоті в синове ліжко й водночас не покінчити зі спогадами.

Вона картала себе за малодушність, за той спосіб життя, який вела ось уже шість місяців, збуваючи кожен день так, ніби він мав стати останнім, але, виходячи з ванної, коли з'являлася Марта, нахожа домашня робітниця, Жанна звично вдягалась, розчісувалася, наносила макіяж, навіть уживала парфуми.

Вона вводила всіх в оману: хотіла, щоб її зовнішній вигляд не викликав ніяких підозр. Мусила приколосати пильність Луї, Жака, батька, навіть аптекаря, до якого таки мала згодом зайти. Вона їх переконає, ніби обминула всі небезпечні рифи, які сама собі влаштувала, й за кілька тижнів повернеться до звичного життя.

Часто, коли відбувала розмови з Жаком чи з Луї, їй здавалося, нібито вона їм не бреше, ніби так є насправді, вона ніколи не зважиться проставити дату на тих рецептах, аби ковтнути маленькі двоколірні капсули й запити їх доброю склянкою води.

Оце я така слабодуха?

Чи я аж так чіпляюся за життя?

Жанна постійно себе питала про це й не знала, що відповісти, бо не знаходила в собі ні боязні, ні бажання жити далі. Навпаки, була пригнічена необхідністю вставати щоранку, знову повторювати давно завчені рухи, знову бачити своє відображення в дзеркалі.

Тоді в чому ж річ?

Іноді Жанна думала: це інстинкт, щось на зразок уродженої пошани до того, що їй даровано; та вона й сама все своє буття лікарем прагнула вберегти й продовжити дивне диво — життя. Хіба зараз я вірю в Бога? — питала себе Жанна. Страшна смерть сина відкриває мені ще абсурдніше, ще потворніше ество світу, а я, всупереч самій собі, думатиму, ніби Бог дає сенс життя? Я справді божевільна...

Жанна стискала голову долонями, скубла на собі волосся, ніби таке самокатування могло її заспокоїти.

Схрестивши руки на грудях, обхопивши себе за плечі, вона впиалася в них пальцями так, ніби на ній тріщала гамівна сорочка, наче вона, Жанна, була разом божевільна й доглядальниця, — і тоді думала: я живу, аби каратися спогадом про живого Мат'є, бо якщо заподію собі смерть, то вийде, що сама себе пожаліла.

Жанна думала про війну, знаючи її з оповідей старших, думала про тих бранців, які доброті ішли зі світу, аби уникнути тортур.

Вона повинна прийняти й перетерпіти справедливе покарання. Мусить пам'ятати.

Часом споминів ставала для неї саме ніч.

Коли Луї вже спав на лівому краю ліжка, з головою закутаний у простиралла та ковдри, тоді жорстока сила спогадів підступала до Жанни, витягала її з темряви.

Жанна кусала собі губи — тільки б не закричати, не благати пощади.

Вона не могла собі уявити, що пам'ять здатна зберігати всі ці сцени, котрі щонаочі знову переживала, і кожна з яких ставала карою, навіть щасливі, веселі кадри, бо Жанна знала кінець фільму... Ось Мат'є втікає, розмахуючи шкільним щоденником: «Мамо, я — ас із віднімання!..»

Вистачало одного слова, щоб забуті картинки знову оживали, набираючи зненацька геть іншого смислу.

Кіно, тільки кіно було в голові Мішеля Бронек. В рік народження їхнього сина, 1975-го, Мішелеві минало двадцять сьомий, він був на два-три роки старший за неї. Високий, худий, з кістлявим обличчям, з гострим борлаком, який напинав шкіру шиї, він був майже негарний, але його вольове обличчя справляло враження. Саме це бачила тепер Жанна, саме це її, власне, й ранило, викликало сльози, які тихо скрапували, поки Луї, на другому краю ліжка, вовтузився й зітхав: чорні кошлаті брови, які Мішель передав своєму синові. Жанна ніколи не могла дивитися на сина, не згадуючи з ніжністю та жалем його батька. Мішель і Мат'є однаково брижили лоба, мали однаковісінькі густі чорні чуби.

Жанна познайомилася з Мішеlem 1974 року, він був асистентом режисера фільму, який знімали на їхньому факультеті. Жанна дивилась, прихилившись до стіни, бо стояла зима й була прегарна погода, небо випромінювало сліпуче сяєво, й виникло бажання затриматись там, з напівзаплющеними очима поспостерігаючи за метушнею людей, які вимахували руками, галасували в мегафони, вмикали й вимикали прожектори, пересували по рейках камеру, тоді як Жанна всміхалася — не цій сцені, а сонцю, яке, по тижнях дощових сірих днів — увесь грудень — зігріло її, лагідно пестило щоки.

Мішель Бронек заговорив до неї саме тоді, коли Жанна відчувала щастя тільки від того, що стояло на годині, що був січень і дні довшали.

## 15

Скільки потрібно було витримки, аби перед Жанною пройшли місяці, які вона прожила з Мішеlem Бронек, щоб вона побувала в своєму власному житті, наче роздвоївшись, марно силкуючись наздогнати ту, ким була раніше, ким хотіла б бути й надалі й з ким не зможе більше ніколи знатись, але кому не могла тепер завадити чинити по-своєму? Хіба ж не на неї, охоплена жахом, озиралася Жанна, коли та кидалась на цей шлях, у кінці якого — самогубство Мат'є?

Чи не вистачило б кількох секунд, можливо, навіть менше, аби про це згадати? Деякі картини протинали її з блискавичною силою, ця сила примушувала зіщулюватися, зціпивши кулаки, зігнувши ноги, але, попри все, лишатися свідомою того, що вона, Жанна, не повинна торкатись Луї, котрий лежав поряд?

Чи, може, вона більше не склепить очей і їй знадобиться для спогадів усенька ніч? Сцени чергувались одна за одною так, що Жанна не могла їх спинити, хоч хотіла б затримати деякі моменти, як ось оту пообідню пору, коли вони вмостилися за столиками тераси однієї з кав'ярень на майдані Одеон, безперечно, в травні, бо гілля платанів уже рожевіло тендітними блідо-рожевими листочками.

Мішель говорив із повним ротом, а Жанна не могла відвести очей од цих губів — до них чіплялися нитки розтопленого сиру, й Мішель стирив їх тильним боком долоні. Раптом його обличчя мовби зачинилось, брови насупонилися; точнісінько так само перетворювався й Мат'є. Про що ж тоді говорили?..

Посеред ночі це було для Жанни найбільшою мукою: вона все бачила, та до неї не долинав жоден звук, губи ворушилися, але мовчки, — ні вибухів сміху, ні

словесного гамору, й здавалось, ніби власне абсолютна тиша ставала мірилом часу: все це було вже так далеко, що звуки погубилися дорогою.

Жанна гризла подушку, кутаючи нею голову,— отак приглушувала свої схилювання — потім, коли заспокоювалась і ніби починала дрімати, перед нею з'являвся — хотіла вона цього чи спогади виринали всупереч її волі — Мішель у маленькій студії, яку він винаймав на вулиці Валетт. А далі отой похмурий ресторан, стіл за колоною, під старим абажуром з торочками, де вони обідали та вечеряли. А звідти зовсім поряд — кілька хвилин пішки вгору вулицею Пантеон — і вони опинялись у ліжку Мішеля.

Жанна була щаслива тоді — й завдруте відчувала це тепер, посеред ночі,— простягти руку до губів Мішеля, пригладити його густий чуб; пізніше вона робитиме такий самий рух, марно намагаючись привчити Мат'є розчісуватися, розплутувати чуприну, таку ж чорну, як у батька.

Коли Жанна ось так одне на одне накладала ці два обличчя — батька та сина, Мішеля й Мат'є,— то відчувала такий різкий біль, що підносила руки до серця, стискала груди, наче щоб пригамувати біль, і їй хотілося завити.

Вона підводилася, тоді як Луї щось казав крізь зуби, буркотів, торочив неспішно: «Жанно, з тобою все гаразд?»

Жанна зачинялась у ванній, найчастіше не вмикаючи світла, й сиділа скрючена просто на підлозі, схиливши голову між коліна.

Робота уяви починалась тоді, коли Жанна ставала більше нездатна розрізнити, що справді пережила, а що могла чи мусила пережити.

Вона приводила Мішеля до себе, на бульвар Латур-Мобур, уявляючи собі, як щоранку він проводить Мат'є до школи, й думала: якби так було, Мат'є вижив би, бо мав би батька.

Інші картини, з її власного дитинства,— бо Мішель ніколи не бачив Мат'є,— викликали на світ ці уявлювані сценки (певно, це було в шістдесятих роках, коли їй минало хіба десятий), сидячи навпочіпки в кімнаті-бібліотеці їхньої квартири в Неї, батько, Жан-Франсуа Гільшер, напихав валізи книжками, якими дорожив, які перед тим наскладав стосами на стіл і які Жанна передавала йому по дві за раз.

Якоїсь миті, коли батько відвернувся, вона зіпхнула обіруч усі книжки на паркет.

Батько виважив її довгим поглядом, потім, не промовивши й слова, почав збирати розсіпані томи.

Цього дня він розлучався з Катрін Ванс і залишав Жанну одну з матір'ю — тобто, фактично саму, бо пані Катрін починала вже видавати «Жіночий журнал» і проводила весь свій час у редакції часопису, поверталася майже завжди з Бенном Ловардом, англо-американським бізнесменом, який закохався в неї й виділяв необхідні кошти на фінансування часопису.

Жанна не спала. Катрін відчиняла двері до доньчиної кімнати, а позаду неї стовбичив усією своєю постаттю Бен Ловард, який пильно дивився на неї, здогадувався, що вона зумисне чекала на них. Жанна боялась, аби він не кинувся до неї, не схопив попід пахви, як одного разу,— тоді вона захникала,— й не жбурнув далеко-далеко, якомога далі від цієї кімнати, на той бік бульвару, між дерева, де пси, котрих Жанна так боялась, її роздеруть.

— Ти тут? — питав Луї.

Жанна підхоплювалась, умикала світло й дивилася, котра година.

Їй щастило вимовити: «Я зараз ляжу». Якщо стояла ще ніч, треба було якось уникнути домагань Луї.

— Я чекаю на тебе,— казав він. Іноді шепотів: — Ходи, люба, ходи... до мене...

Вона тремтіла, відтрчувала руку, яку він до неї протягав, аби схопити за зап'ясток.

Луї не наполягав. Був цивілізованою людиною. Зітхав, чекав, поки вона знову ляже, й гасив нічник: «Які ночі витримуємо, моя бідолашна Жанно»,— зітхав перед тим, як знову захропти,— однак це було не зовсім хропіння, він навіть уві сні вмів себе контролювати, поважав правила пристойності.

Мішель Бронек полюбляв спати голим.

Жанна дивилася на його довжелезне кощаве тіло, таке ж, яке згодом було в Мат'є, й, підтримуючи долонею щоку, спершись ліктем на подушку, подумки прокручувала сцени фільму, який вони переглядали пополудні в котромусь із кінотеатрів на вулиці Сен-Сіверен, куди заходили мало не щодня.

Мішель чекав її перед входом, а Жанна підбігала з вулиці Еколь-де-Медсін. Бачила, як він вимахує кулаком, підганяючи її бігти швидше, вона й далі бігла й, засапавшись, припадала до нього, а Мішель реготав.

Вони сідали в другому чи третьому ряді, Мішель розвалювався на сидінні, піднявши коліна, спершись потилицею на бильце, ковтаючи кадри, мов зачарований.

Потім обговорювали фільм у ресторані на вулиці Валетт, а Жанна, коли вони любилися, кінчиком пальця легенько дотикалася до грудей Мішеля, до його голого тіла так, як це робила героїня фільму.

Саме такої ночі вона вперше відчула, що хоче дитину, бо власне ж у такому віці жінка повинна стати матір'ю. Дарма що ще не здобула диплома,— зараз, саме тепер, їй слід мати дитину.

Вона цього прагнула. Може, навіть здогадувалася, що Мішель її покине, але думала з майже цинічною тверезістю: він здоровий і дитина, яка народиться від нього, буде такою ж бадьорою, такою ж захопленою, матиме таке ж тіло.

Вона любила це тіло.

Тіло Мішеля, тіло Мат'є... Жанна пестила його, купала, скроплювала пахощами, сповивала теплими пелюшками. Вона пригадувала ту гладеньку смагляву шкіру, а вночі уявляла, ніби може її ще торкнутися, ось просто зараз, цієї миті.

Їй здавалось, вона до неї дотикається, та тепер це була лише кам'яна холодна плита. Жанна ледве стримувалася, аби не закричати з жаху, не проскиглити ці два імені, які переплутувала в дрімоті, що не була ні сном, ні мрією: Мат'є, Мішель... Наче Мішель був так само мертвий, як і його син. Жанна силкувалася згадати в Мішеля бодай якусь ознаку психічного розладу, яку він міг затаювати під видимістю здорової сили. Та знову й знову бачила його веселим, безтурботним, рішучим, отож це вона сама передала синові цю смертельну болячку.

Вона сама.

Мішель нізащо не відповідав, ба, він і не знав про народження сина.

Це вона, вона сама зробила тоді вибір.

Жанна була навіть переконана, начебто знає, коли саме зачала Мат'є,— в Біарріці, в кімнаті готелю «Міромар», при відчиненому вікні.

Вона ніби знову побачила себе на тілі Мішеля, який усміхався, розкидавши руки, а вона тримала їх за зап'ястки, вже й не певна, чи це з океану долинав гомін прибою, крик чайок, солоний запах, чи з цього чоловічого тіла, яке задихалося, кричало, обливалось потом.

Він дозволив себе так розіп'ясти, й цей палючий спогад, який часто виникав перед очима, просочувався їй під шкіру, тепер щемів, мов блюзнірство. Жанна застогнала, Луї прокинувся, доторкнувся до її спини, приник до неї, Жанна не сахнулася, отож Луї почав її пестити, а вона плакала, дозволивши йому все робити самому, шепотіти: «Моя любя, моя любя...» Він не розумів, чому саме цієї ночі він зміг її мати вперше за всі довгі місяці, через те йому спало на думку, що нарешті Жанна звільнилась від своєї жалоби й розпачу.

Він був щасливий, незважаючи на пасивність дружини, й торочив зворушеним голосом: «Моя любя Жанно, моя любя...»

Жанна не ворушилася, нічого не відчувала, просто так оце виганяла з пам'яті спогад про той готель у Біарріці, відсувала від себе ту ніч, коли здивувала Мішеля своєю захопленою сміливістю.

Мішель потурав їй, інтуїтивно відчуваючи — вона хоче, аби ця ніч була іншою, хай навіть не розумів, що в цей спосіб Жанна бажає підкреслити: дитина, яка народиться після цієї ночі, цілком належатиме їй.

Тільки їй.



Однієї ночі Жанна зрештою зв'язала розірвані кінці свого життя.

Чоловік, якого привела до синовій кімнати цього жовтневого суботнього вечора, Венсан Жановер, щойно пішов. Затуливши йому рот рукою, вона зуміла погамувати його хтивий крик, бо не могла б згодитися на вибух життя й любов-страсть в цій кімнаті, на цьому ліжку. А ще хотілося заголосити, але від сорому.

Потім відштовхнула його, втекла, причаївшись у протилежному кінці квартири, стоячи за шторою в салоні, дивлячись, як бульваром Латур-Мобур зрідка шастають автомобілі.

Венсан її гукав.

Жанна приросла до шиби, а потім почула його кроки в передпокої. Венсан відчинив і зачинив двері. Вона й досі нишкла, стежачи за його тінню на тротуарі, передчуваючи, що Венсан зупиниться, підведе голову вгору й пошукає за вікнами її обличчя.

Венсан справді підвів голову, й Жанна відсахнулася, просуваючись навпомацки темною кімнатою, не запалоючи світла, бо після того, що вона вчинила, після цього блюзнірства їй було б нестерпно дивитися на речі, серед яких жив Матьє. Він любив бігати коридором, грукати дверима, замикатись у своїй кімнаті, а вона так часто відчиняла ці двері, вечорами схилялася над цим ліжком: «Ти спиш, мій гарненький малий Принце?» Він удавав, ніби не чує, а потім, коли вона відходила, вигукував: «Мамо, а я не сплю!» Сміх, який супроводжував ці кілька слів, з плином років глухнув, далі шезли самі слова, Жанна більше не заходила до синовій кімнати, просто ставала на порозі й запитувала: «Ти тут, Матьє?» Він відповідав роздратованим і втомленим голосом, і вона віддалялась.

Тієї ночі, коли пішов Венсан Жановер, вона заново ввійшла до кімнати Матьє й навстіж розчинила вікно на внутрішній дворик, ніби бажаючи вивітри-ти дух того чоловіка, витерти з пам'яті подію, на яку сама погодилась і для якої обрала цю кімнату.

Зачинивши потім вікно, Жанна товклася цією довгою та вузькою кімнатою, мов у клітці, звідки не могла вирватись. Нарешті сіла просто долі, прихилившись плечима до бильця синового ліжка. Мала таке відчуття, ніби зайшла в глибокий тунель, який вів до самого її серця, і треба було йти далі й далі, аби дістатися того світлого прямокутника, який ледве виднів у кінці тунелю.

Той світлий прямокутник виявився вікном. Воно виходило на залитий сонцем краєвид, який Жанна насилу впізнавала. Вдалині, на плоскогір'ях та верхах — сліпуче сяйво снігу, далі тяглися ліси, ніби проведені пензлем на полотні чорні смуги, а на першому плані, вище від ялин і модрин, — мерехтливі обшири полонин.

Вона пригадувала собі ту кімнату в готелі «Кран-сюр-Сьєрр», де вони з Мішелем Бронекком були замешкали на кілька днів.

Від тієї ночі в Біарріці минуло два чи три місяці. Жанна вже знала, що задумане здійснилося. Витягшись на ліжку, Мішель розгорнув мапу й зв'язав місця проведення натурних зйомок фільму. Ось тоді, спершись ліктями на підвіконня, Жанна й повідомила йому цю новину. Коли обернулася, він навіть не ворухнув головою, й далі простежуючи кінчиком олівця свої маршрути. Жанна повторила, що, можливо, при надії. Тоді Мішель запитав: хіба вона не студентка медицини? Позаяк же дозволила собі впійматися, то запросто й викрутиться з халепи...

Чи він справді вимовив ці слова, а чи вона їх вигадала? Жанна не пам'ятає голосу Мішеля, запам'ятала лише короткий погляд, який Мішель кинув на неї, боячись загубити точку, яку позначив олівцем на карті...

Вона переживала заново те, що відчувала тоді: почуття розчарування та паніки, й оскільки в кінці була смерть, то не могла більше, як зробила це тоді, в кімнаті готелю «Кран-сюр-Сьєрр», захищатися, думати з гордістю: «Дитина буде моєю, саме цього я хотіла й задля цього бажала цієї дитини. Й маля нічим не завдячуватиме Мішелеві. Нічим. Мішель нічого не знатиме!»

Зате нині складалося враження, наче вона саму себе обсипала докорами, ніби над нею знову нависло ще прикріше звинувачення. Отже, сама винна, саму й покарано.

Жанна заглибилася ще далі в той тунель, наче провалилась у незглибиме провалля, хотіла сягнути дна, де палало багаття. Дим обпікав горло, видав очі, вона плакала, кашляла й згадувала маленький кінозал, який уміщав не більше десятка глядачів. Жанна сиділа поруч із Мішелем, і він тоді поцікавився, як їй ведеться, чи вона владнала с в о ю проблему, здається, спитав: «Ти її с п е к а л а с я?»

Кожне слово, яке він тоді вимовляв, було ще одним ударом, що сипалися на неї.

Але вона сиділа поруч із ним, і він, коли фільм почався, знову запитав її, чи вона ліквідувала «оте». Можливо, тільки це їй спромоглось подолати відстань часу. «Оте» було немовлям у шпиталі за кілька годин після народження, яке піднімав акушер, тримаючи за ручки, щоб воно інстинктивно зробило свій перший «крок», і воно «прийшло» до неї й, приникши до грудей, почало ссати, а лікар, санітарка та Жан-Франсуа Гільшер гуртом засміялись.

«Оте», яке належало владнати, якого треба було спекатися, з яким треба було покінчити... Ще тоді, коли Мішель повторював свої запитання, вона вже знала, що покине його.

Жанна глибше втиснулась у крісло; тепер їй здавалося, ніби того дня вона не бачила фільму «Олександр Невський», а просто опинилась на березі Неви, серед цього безкрайого краєвиду, серед селян у білих сорочках. Селяни пірнали в хвили, щоб витягти сіті, які належали до тієї природи, ніби з неї народились, і їхні голоси здіймалися водночас із лінивими рухами, коли вони виймали з води посріблені верші.

Жанна була там, серед них, бо ці сцени не були ні більш, ні менш реальними за те, що вона пережила, бо береги Неви залишилися так само в її пам'яті, як плоскогір'я й верхи гори Кран-сюр-Сьєрр.

Раптом насунувся той важкий дим, що затяг небо, з'явилися люди в дивних шоломах, жінки, що притискали до себе дітей і кулились удвоє, коли на них налітали тевтонські лицарі.

Жанні здавалось, ніби вони знову виринали, загорнуті в білі корзна з хрестами, націлюючи на неї списи з орифламами, вириваючи в неї Мат'є, простягаючи його магістрові Ордену, котрий тримав малюка попід пахви — як Бен Ловард якогось дня її — над багаттям. А дитина кричала, відбивалась, аж поки той кинув її в полум'я.

Жанна зникла — Мішель навіть не помітив, коли вона вийшла з кінозалу із таким непоборним бажанням виблювати, що змушена була стати навколішки край тротуару.

Тієї ночі, в кімнаті Мат'є, їй здавалося, буцімто вона зрозуміла, чому в кінці цього тунелю спалила тіло Мат'є.

Ніби великий магістр ніколи не переставав чекати на нього відтоді, коли вона втекла, сподіваючись вислизнути, тимчасом як він позначив Мат'є міткою, й вона йому підкорилася, вирішивши кинути свого сина в це багаття.

Жанна гикала, торочачи: «Що я вчинила, що я накоїла?» Кошмар, від якого вона більше не втече, тривав.

Луї Морен, повернувшись із Лондона, застав Жанну сплячою на паркеті біля синового ліжка.

Вона скинулася, коли Луї, присівши навпочіпки біля неї, легенько торкнув за плече й промурмотів: «Я подумав якусь мить, я так злякався, Жанно, я подумав...»

Вона випросталася — ні, так не вмирають, дай собі спокій.

Життя ще чіплялося за її тіло. Жанна так зневажала себе за це.

## Частина третя

### ПІД МАСКОЮ

Катрін Ванс чекала.

Вона знала, що Луї Морен говоритиме з нею про Жанну.

Заледве ступивши до кабінету, зять хотів звіритися. Вигляд у нього був стур-

бований, майже розгублений. Катрін помітила сіру щетину під щелепами, певно, голився нашвидкуруч, навіть з порізами, бо тоненька червона риска біля правого вуха перекреслила його щоку.

Але Катрін відмовилась відповідати на його німе запитання. Ще не настав час.

Вона добре знала — він має потребу виговоритися, Луї не залишить її в невіданні щодо вчинків, подумів, маячні Жанни. І закінчить:

«Що слід робити, Катрін, що ми для неї зробимо? Вона — моя дружина... — А далі додасть тихіше: — Вона — ваша донька. — І ще: — Ми не можемо покинути її в такому стані.

Але чи можна комусь допомогти? З ким Жанна радилась, коли вирішила народити дитину, ще не довчившись, дитину від бозна-кого, від чоловіка, якого покинула, навіть не звідомивши його про батьківство? Усе завжди сама-одна, ця Жанна...

Катрін не хотіла чути нарікань і запитань Луї Морена.

Отож безпристрасно посміхалась до нього, випроставши на робочому столі руки, на які дивилась, як на два предмети, походження яких забула, не впізнаючи ні плямистої шкіри, ні покручених вен. Руки старої жінки. Катрін відчувала, як крок за кроком її охоплює тривога, ніби Луї отруював її нею. Невимушеним тоном вона промовила:

— Ну, Луї, як просуваються наші з Беном справи? Розкажіть-но мені.

Він понишпорив у своїй течці, заговорив, іноді зупиняючись на якусь хвилину посеред речення, намагаючись упіймати погляд Катрін. Але вона цього уникала, відводила очі, й далі посміхаючись, спокійно, мовби вдивлялася кудись у далечінь через вікно, яке просто від крісла, в якому сидів Луї, виходило на майдан Тракадеро, де підлітки гасали на роликівих ковзанах. Завдяки ефектові перспективи здавалось, ніби вони підіймаються до другого прольоту Ейфелевої вежі, аж до неба, звідки потім падають, розчепірюючи руки, зігнувши ноги, підскакуючи, а далі, зробивши кілька арабесок, повертаються до тих, хто ловив гав, сидячи на східцях палацу Шайо.

Луї знову заходився гортати свої папери, ведучи мову трохи різкішим голосом, дещо швидше.

Катрін схилила голову, й, усупереч власній волі, її застиглий усміх своєю гримасою виказував гіркоту й зневагу.

Його було так легко підібгати, цього плохого й такого недолугого Луї.

Це спало їй на думку ще тоді, коли вона побачила його вперше на порозі свого кабінету, якийсь десяток літ тому.

Бен Ловард попередив її телефоном:

— Звісно, ти збережеш за собою часопис, він — твій, я тобі пообіцяв. — Бен сміявся: — Зрештою — наш. — А потім повідомив, що здійснюватиме управлінський контроль і делегує до неї свого директора в справах преси Луї Морена: — Серйозного хлопця, йому можна довіряти. — Бен знову засміявся: — Луї Морен буде інспектором з фінансів.

Лакей, винесла вирок Катрін. Вона слухала, як він просторікує, ледь доторкуючись великим пальцем до яскравої кишеньки на сірій куртці, яку носив як свідчення своєї оригінальності, незалежності, знак, котрий підкреслював, що відтепер він не високопоставлений службовець із платнею 25 000 франків, а фінансовий директор міжнародної групи з платнею 130 000, без врахування нелімітованих видатків. Та, хоч хай там що, він лишався лакеєм.

— Власне кажучи, ви — очі та вуха Бена Ловарда, — сказала Катрін, беручи його недбало під руку, щоб скерувати до крісла, тоді як сама вмостилася на маленькому тендітному стільці. — Треба буде зустрітись із вами за обідом і поговорити від щирого серця, аби я вам усе розповіла про часопис.

Луї Морен запишався.

Чи вже тоді в неї виникло бажання одружити його з Жанною, аби краще ним керувати?

Під час обіду віч-на-віч у редакційній їдальні, на останньому поверсі будинку, вона розпитувала його з усім своїм умінням.

Він виявивсь одним з тих чоловіків, яких Катрін називала «сірими», завжди вважала чимось не набагато значнішими за речі, таким собі типом машин із зовнішністю чоловіка, що говорять і виконують більш чи менш ефективно те або те завдання; їх можна поміняти, тільки-но вони перестануть задовольняти; та й назви їхні пам'ятати не обов'язково.

Катрін зроду не погодилась би розділити життя з кимось із цих «сірих». Усі чоловіки, яких кохала, мали полиск екстравагантності, що робив їх винятковими особистостями, включаючи Жанниного батька — Жана-Франсуа Гільшера, безперечно «найсірішого» з її коханців. Можливо саме тому вона з ним одружилася, щоправда, була такою юною 1944-го, заледве двадцятиоднорічною, Боже милій, Боже милій. Коли вона прокручувала ось так перед собою минуле, то дивилась на свої набряклі руки короткими вузлуватими пальцями, які були колись такі довгі, тонкі, гладенькі. Гільшерові було притаманне честолюбство письменника, бажання впливати на світ, але все це зрештою виявилось досить звичайним, без несподіванок, і тому вона покинула Гільшера, зустрівши Бена Ловарда, того, кого називала «Блискучим».

Бен зачарував її своєю фантазією, енергією, силою великого фавна, як він сам любив себе йменувати. Це був чоловік, якого вона могла боятись, отже, поважати й любити. Та згодом він віддаливсь од неї сам, може, через те, що підросла Жанна, яка ненавиділа Бена й з цим не крилася, замкнена, мовчазна, ворожа навіть тоді, коли афішувала ввічливу увагу або ставала навшпиньки, дозволяючи себе поцілувати.

Можливо, Бен залишився б, якби не Жанна.

Його відхід був приниженням, яке досі не щастило забути. Чи Катрін справді бажала тоді піти з життя? Чи знала, якої дози снодійного було достатньо, аби померти?

Коли Катрін опритомніла в лікарні, Бен сидів у неї в узголів'ї. Він усміхнувся, взяв її за руки.

— Але я залишаю тобі часописа, — сказав їй і засміявся. — Ти сама знаєш, — докинув він, — що любиш папір більше, ніж чоловіків, правда ж?

Вона в свою чергу посміхнулася.

Може, це справді було саме те, чого вона хотіла: часопис, який отримала в одноосібну власність за розрив стосунків.

Тоді й з'явився Луї Морен, треба було негайно припнути його до себе, підкорити.

— Ви не одружені? — спитала вона його за обідом.

Він зашарівся, почав корчити з себе жевжика, Катрін слухала його люб'язно, по-приятельськи доброзичливо, тимчасом як насправді інстинктивно намащувала, як робила це мимоволі завжди, слабкі місця цього ще молодого чоловіка, який гайнував життя, готуючи конкурси, пишучи доповіді, будучи завжди підлеглим, бо треба мати рабську натуру, коли працюєш у тіні повелителя.

Бен Ловард був одним з тих повелителів, які платять, аби йому віддавали не тільки знання, але всю свою сутність цілком.

Повертаючись подумки до тих часів, Катрін доходила висновку, що зрештою прийняла слушне рішення. Вона керувала журналом і тримала в руках Луї Морена, який сам мав завдання за нею наглядати.

Катрін натякнула Бенові Ловарду, що Луї одружиться з Жанною. Вони обідали вдвох в окремому приміщенні ресторану на набережній Сени; прожектори річкових трамваїв раз по раз перетворювали маленький салон на яскраво освітлену театральну сцену. Бен Ловард удав спочатку, ніби не почув, а потім, трохи нахиливши голову, довго вдивлявся в Катрін з лукавою посмішкою. Зрештою схрестив руки, відштовхуючи свого стільця, й промурмотів:

— Ти здатна на все. Я просто зачарований тобою. Бідолашна Жанна, бідний Луї, яке павутиння ти сплела!..

Тоді підвівся й повідомив, що не змінить нічого в обов'язках Луї.

— Ти ж саме цього хотіла, щоб часопис був у тебе ось тут, — він зіпнув пальці, — в твоїх руках?

Бен поплескав її по плечі трохи зневажливо:

— Як хочеш, Катрін, як хочеш, розвага саме на твій вік.

У такий спосіб він мстився. Катрін сприйняла це хамство за визнання поразки.  
— Але, все-таки, як тобі пощастило втягти в це Жанну?

Катрін не намагалась виправдовуватися.

Ніби вона могла коли-небудь щось накинути своїй дочці! Жанні давно минув тридцятий, зі ще одним лікарем вона відкрила кабінет на вулиці Клод-Бернар. Матє вже ходив до початкової школи, Катрін його ніколи не бачила, ніби Жанна не довіряла їй, маючи за краще відвозити сина на вихідні та на канікули до Жана-Франсуа Гільшера.

Враховуючи все це, Катрін почала діяти.

— Ти шукаєш йому батька, це само собою зрозуміло,— не раз кидала вона Жанні майже байдужим тоном, а потім з викликом на виду додавала, що може їй запропонувати чудового чоловіка.

Катрін сміялася, стежачи за дочкою, яка не відразу зчиняла бунт.

— Але ти не наважишся, ти не настільки передбачлива чи цинічна,— докидала мати. — Уявлятимеш собі хтозна-що. Я сучасніша за тебе.

Вона запросила Жанну та Луї пообідати з нею, аж надміру, коли на мить лишилася з дочкою наодинці, граючи роль звідниці, натякаючи Жанні, що Луї Морен — тільки корисний об'єкт.

— Знаєш,— шепотіла вона,— такий собі «сірій», ми з тобою вже говорили про цей тип чоловіків.

Між ними, можливо, вперше зародилась хитка згода.

— Ти мариш, матінко,— мурмотіла Жанна.

— Поміркуй,— відповідала Катрін; потім, коли до столу повернувся Луї, додала: — Я повідомлю тобі його С. V.<sup>1</sup> Діагноз поставиш сама.

Катрін мовби не мала жодної влади, щоб присилувати Жанну чи Луї. Лише кинула кульки, які, проте, відповідно до її задуму, врешті зіткнулись. Але Жанна й Луї мали право вибору.

Наскільки Катрін була причетна до того, що сталося далі? Кожен сам творив своє життя. Такий закон.

Кожен відповідає за себе. Жанна обрала. Нічого не можна зробити за неї — або майже нічого.

Обов'язки людина відчуває тільки щодо самої себе.

Але Луї був зараз тут, такий знервований і безпорадний, що навряд чи міг займатися своїми балансами та cash-flow<sup>2</sup>. Мав бажання говорити тільки про Жанну, намагавсь поділитися своїми хвилюваннями з Катрін, але вона їх уникала, бо мусила б захищатись, аби не взяти провину на себе й не потонути в докорах сумління.

Отож Катрін підштовхнула розмову до фінансових проблем часопису та позиції, зайнятої Беном Ловардом.

— Я зателефоную до Бена або пообідаю з ним,— сказала вона, коли Луї Морен передав їй про стримане ставлення шефа до ідеї про збільшення суми видатків на підтримку «Жіночого журналу». — Зрештою, докинула Катрін,— цей часопис — таке ж дитя Бена, як і моє.

І відразу ж пошкодувала про сказане, ніби те, що було мовлено, мало якийсь інший смисл, котрий підіймав покрови над її клопотами, дозволяючи Луї нарешті заговорити про Жанну, розповісти, що Жанна, здається, втрачає здоровий глузд. Вона питала його, чи він пам'ятає великого магістра Тевтонського ордену, а коли Луї здивувався, стелула плечима, мовляв, він не уторопав, про що йдеться, бо не цікавиться кіно й, отже, не вірить у силу образів.

Луї повторював:

— Розумієте, Катрін, вона торочить про якісь фільми. Ваша дочка тільки виживає, та й годі: виживає.

Виживати — слово, без якого Луї не міг обійтися й тулив його щоразу, тільки-но згадував про Жанну.

Виживати: ніби то була найгірша ситуація, якесть прокляття. «Але хто живе інакше — не виживає?» — мала бажання відповісти йому Катрін. Вона підвелась усміхаючись і сказала:

<sup>1</sup> Curriculum vitae — життєпис (лат.).

<sup>2</sup> Потік готівки (англ.).



— Щодо Бена, дорогий Луї, то я йому зателефоную сама й триматиму вас у курсі.

Виживати: невже цей рахівник уявляє собі, що життя може мати інший сенс?

Нахилившись, Луї склав свої папери, й Катрін зауважила під пасмами його волосся, старанно зачесаними назад, світлу ярмулку лисини.

Вона отримала від цього гірке задоволення.

Згодом Луї збagne — але хіба він не знав цього досі? — що й сам теж виживає.

## 18

Відчиняючи двері кабінету й пропускаючи поперед себе Луї Морена, Катрін Ванс помітила Жановера.

В неї виникло неприємне відчуття: спочатку роздратування, потім — страх, а може, навіть, тривога. Щось подібне до паніки, нібито Жановер міг зараз підійти і також заговорити про Жанну, про Жана-Франсуа Гільшера та його майбутню статтю щодо дітей. А ще, безперечно, відкритим текстом або мовчанкою нагадає про Матьє.

Катрін мала цього задосить. Вона за це не відповідала. Жанна хотіла сина. Жанна виховала його сама для себе.

Хотілось вигукнути: нехай дадуть мені спокій, хай дозволять працювати! Катрін прагнула зберегти рівновагу й побоювалась, що відтак не зможе посміхатись.

Однак потрібно було власне це — посміхатися, виживати.

Жановер стояв, підперши плечем вікно приймальні, поклавши руку на лутку, в короткому чорному пальті з каптуром, з-під якого виглядав білий пуловер-гольф. Од цього чоловіка віяло природною силою. Він розмовляв з Данією, секретаркою, не дивлячись на директрису, й секретарка, звівши на нього очі, зачаровано стежила за кожним порухом його губів.

Це посилювало роздратування. Катрін відчувала — він спостерігає за нею, впевнений у собі, бажаючи захопити її зненацька саме в мить, коли вона відчинить двері свого кабінету, щоб здогадатись, про що вона думала, ким допіру була. Адже досить зиркнути на роззброєне обличчя людини, аби про все дізнатись.

На порозі Луї затримався, не перестаючи балакати, прагнучи вивернути на неї все, про що вона досі не давала йому сказати в кабінеті.

Він настирливо торочив, що неодмінно поінформує Катрін про будь-які зміни з Жанною. Повторював: «Побалакайте з нею, я переконаний — ви додасте їй мужності, ви стільки важите для неї, навіть якщо...»

Катрін роздратовано його перервала, ніяковіючи перед Жановером, який, стромивши руки до кишень короткого пальта, неквапом випроставшись, пішов їй назустріч.

Катрін відвернулась і ступила назад до свого кабінету, зачинила по собі двері й, прихилившись до них, спробувала дихати по змозі якнайповільніше.

Що з нею коїться?

Вижити, треба вижити, примушувала себе думати Катрін, але не рухалась, відчувала себе такою втомленою, ніби поламана маріонетка, ладна впасти просто тут, долі, присоромлена й викинута.

Вона заплющила очі.

І стала тією маленькою дівчинкою, яка, тільки-но мати відвихнеться, стягла з ніг лакові мешти, що їх матуся силувала носити, такі тісні, такі короткі, що німіли ступні, тож мусила ходячи дріботіти й триматись дуже рівно. Але власне саме це прагнула їй утовкмачити мати: «Якщо людині зручно, вона розслаблюється, розумієш, Катрін? Пізніше ти будеш мені вдячна...»

Катрін усвідомлювала свою провину, і їй ставало соромно, вона обіцяла більше ніколи так не робити.

Катрін знову сіла до свого робочого столу, чекаючи, що секретарка Данієла ось-ось зателефонує. Вона чула постукає в двері, потім, здавши, що доведеться

зустрітись віч-на-віч із Жановером, віднайшла в собі сили діяти: натиснувши кнопку, яка зв'язувала з Данією, повідомила, що бажала б, аби її не турбували.

І відчула себе так, ніби перебрала міру.

Катрін поклала голову на стіл, наче якась рука тиснула на її потилицю. Не хотіла опиратись, ладна підкоритися. Було так непросто, так утомливо виживати, триматися прямо, постійно йти вперед, що мала бажання піддатися тим силам — хай розчавлять її голову.

І нехай би лишень усе швидше скінчилось.

Поверталось те саме бажання, яке було захопило її декілька років тому, коли Бен Ловард сповістив, що йде від неї. Мала відчуття, ніби зайшла в найчорнішу смугу свого існування.

Ловард говорив, а слова відлунювали, наче хтось гатив кулаками й черевиками в двері, домагаючись увійти. Поліція вдирається до кімнати, а там нема нічого, крім одного предмета, який забирають, і хтось тисне долонею на вашу потилицю.

Катрін почула Бенів голос: «Я пришло вам свого адвоката, люба», — й навіть не спробувала його затримати.

Вона знала цього чоловіка — він зважав лише на власні бажання й вигоди. Те, що відчував хтось інший, не мало для нього жодної ваги. Складалось враження, ніби кулаками та носачами розбудив її з безтурботного сну, стусанами підохочував збігати сходами готелю, де Катрін переховувалась усю ту осінь 1942 року, вона, те дівча, що любило дивитись, як довгі сутінки обіймають море й рінь пляжу.

Вижити?

Їй здавалось, вона помре в кінці сходів, і вважала за краще, аби сталося так. Бо не мала більше сил ховатись, утікати, зносити все, що їй збиралися заподіяти.

І коли Бен Ловард зачинив по собі двері, вона лягла й, не поспішаючи, ковтнула пригорщ пігулок. Як гарно себе відчула, аж соромно було за те, що нарешті їй так спокійно й затишно!

Коли Катрін прочнулась у лікарні, Бен Ловард сидів поряд, і в неї знову зродилося бажання жити, ніби вона відірвалась од переслідувачів, змінила ім'я, квартиру, перефарбувала волосся й переінакшила зачіску.

Катрін не вступила в пантофлі, які принесла Данієла, а натягла свої цупкі тісні мешти на високому підборі, від яких усе тіло напружувалось.

Її спробу самогубства широко коментували. «Незнищенна Катрін Ванс». «Яка сила, яка жінка!» Журналісти стали на її бік, викриваючи грубість фінансиста, того ненажеру Бена Ловарда. Пізніше, коли стало відомо, що він таки лишив Катрін на чолі часопису, пішли пересуди, нібито оте самогубство було не чимось, а майстерно поставленою сценкою, щоб змусити Ловарда капітулювати. Відчайдушна жінка — таким був остаточний висновок.

Часом Катрін лестило, що їй приписують такі здібності. Я дуже людина, повторювала вона сама собі, вмю домогтись того, чого хочу. Завдяки своєму розумові маю все необхідне. Хіба ж не зберегла за собою часопис?

Але така благодущність не могла довго її заколисувати. Належало покласти край перегонам, розбивши собі вдрузки голову в кінці сходів, скласти зброю.

Вона вже стала стара й привчала себе до цього слова, але відтак розпач був ще важчий.

Катрін, така втомлена, сиділа нерухомо, поклавшись головою на стіл.

Зрештою, думала вона, вижити пощастило лише тому, що у вирішальну мить мене рятувала сила волі.

Можливо, інші, сірячок типу Луї Морена чи ота лавинна сила, якою був Бен Ловард, не мали потреби вдаватися постійно до вияву волі.

Катрін добре знала обох їх — першого, який жив потихеньку, й другого, котрого кинуто в світ з таким розгоном, що він ітиме до свого краю, не маючи навіть необхідності перевести дух.

Вона ж, Катрін, щомиті мусила напружуватись, обираючи з-поміж двох мож-

ливих варіантів життя. І якщо перестане до цього прагнути, то звалиться, це вона знала.

Катрін припишкля на стільці, біль не минав, а між його напливами в душі прокидалися докори сумління. Можливо, всупереч власній волі, вона передала внукові Мат'є цю свою виразку, а він не знайшов у собі необхідної енергії, аби протистояти недузі.

Жанна ніколи не примушувала сина носити тісне лакове взуття. Катрін мала б пояснити це Жанні й домогтися зустрічі з онуком, оскільки донька тримала матір на відстані.

Повинна була б.

Тепер запізно.

Хтось постукав у двері.

Катрін випросталась.

Коли ввійшов Жановер, вона усміхалася, незворушливо сидячи в кріслі, випнувши руки на стільниці.

## 19

Вона слухала Жановера так довго, скільки було змоги, уникаючи запитань, все ж схилиючи його взятись за той репортаж, який він принципово відкидав.

Він шукав заперечень, висував на перший план інтереси часопису, так ніби хотів, аби Катрін благала його поїхати чи бодай визнала особисті мотиви, чому підтримує Жана-Франсуа Гільшера, який намагався вирядити Жанну з Парижа.

— Я не впевнений,— повторював Жановер. — Хіба нещасні, голодні діти і т. д. і т. п. не переповнили вже всі тижневики? Хіба не написав я нещодавно репортаж про Малаві? Що можна ще сказати з цього приводу?

Він чекав на її відповідь, але Катрін обмежилась тим, що схилила голову, ніби злякалася, що коли почне говорити, то якийсь таємничий голос вихопиться з неї і заходить розповідати про те, що вона намагалася приховати, боячись знову витягти на люди.

Тому Катрін мовчала, напружено застигши, й Жановер у замішанні, після певної мовчанки знову заговорив, додумуючи відповіді на запитання, яких вона не ставила.

Венсан Жановер говорив роздратовано, ніби каювся, що дав себе в це втягти, перебільшуючи перешкоди, наполягав на високому гонорарі «в доларах». А насамкінець оголосив, що не надто довіряє Гільшерові.

Катрін схилила голову, не сказавши й слова; тоді Венсан підвівся й підійшов ближче. Вона знала: зараз він говоритиме про Жанну й Мат'є, й зібралась із силами, примушуючи себе витримати погляд чоловіка, що нахилився до неї, похитуючи головою.

— Я повинен переконати Жанну Гільшер,— сказав той глухим голосом. Потім, оскільки Катрін не ворухнулася, додав: — Адже її син — ваш онук...

Катрін відповіла, не ворущаючи губами:

— Сходіть до неї, Венсане, я вас прошу.

Венсан зміряв її довгим поглядом і прошепотів:

— Чого ви хочете цим досягти? На що сподіваєтеся? На те, що вона забуде?

Він стенив плечима, гидливо скривившись, пропік очима, далі вже голосніше відрубав:

— Таке, якщо хочете знати, волочать за собою ціле життя, жодна мандрівка тут не допоможе.

Катрін передчувала, що він сам хоче їй у чомусь звіритись, але Венсан швидким кроком вийшов, так грюкнувши дверима, що занепокоєна секретарка Даніела, заглянувши до директриси, спитала, чи все гаразд.

— Я їду додому,— відповіла Катрін.

Даніела пильно подивилася на неї, нагадала про вечерю тут, у редакції. Вона нахилилась, тицяючи пальцем на прізвища запрошених, що були вписані до її нотатника:

— Будуть присутні Шарль Сільвестр, Марі-Франсуаза Сула, Констанса Парізо й Луї Морен.

— Я їду додому,— повторила Катрін.

Ще вранці, на редакційній нараді, вона наполягала на важливості цієї вечері,

яка, можливо, допомагала б відновити співробітництво між їхнім часописом, тиждеником Сільвестра, телебаченням і рекламним агентством.

Відтоді минуло всього кілька годин, а це її більше не цікавило.

— Попередьте Луї,— сказала Катрін, виходячи з кабінету.

Вона подалася коридором, нічого не помічаючи: ні дверей, що відчинялися й зачинялись, ні голосів, які належали Рафаель Робер та Фаб'енні Рів і лунали їй услід.

Співробітниці просили затвердити фото для обкладинки, поміняти вихідні дані в кінці часопису; інакше можуть виникнути ускладнення, невже директриса не розуміє? Рафаель утрачала самовладання: гаразд, вона сама прийме рішення, які будуть конче потрібні, гаразд. Але Фаб'енна їй заперечувала.

Ці голоси видавалися директрисі такими далекими, ніби долинали зі світу, до якого вона більше не належала.

Робер, водій редакції, відчинив перед нею дверцята, здивовано глипнувши на годинник. Було рано, заледве 19-а. Куди їхати? Додому, на вулицю Шерш-Міді?

Упівголоса, ніби хотіла, щоб сам Робер її не почув, Катрін назвала адресу Жанни, бульвар Латур-Мобур.

Потім зручно, наскільки змогла, всілася, втягла голову в плечі, заплющила очі й досі переконана, що не повинна туди їхати, й варто кивнути Роберові, аби він повернув назад до редакції. Але Катрін мовчала, така втомлена, що була неспроможна вимовити найменшого слова.

## 20

Давно колись, одного такого вечора, так само в автомобілі, Катрін уже перебувала в такому ж стані, наче паралізована, з прикро стисненим горлом, нездатна говорити.

Це було, здається, 17 листопада 1942 року. Настала ніч, холодна й вогка. За кожною зупинкою машини Катрін чула гуркіт прибою й уявляла собі, як хвилі накочуються на узбережну рінь.

Чоловіки, які їхали обабіч неї на задньому сидінні машини, перебалакувалися й сміялись. Вони затисли її між собою, і їй було гидко. Катрін скулилася й шулилась, але тоді співпасажери просто чавили її своїми плечима, іноді штрикали під бік ліктями, лаючи останніми словами.

— «Ванс»? — казали вони. — Твоє прізвище — Ванс? Ти за кого нас маєш, смердюча шльондро?

Вона втягла голову в плечі, відмовляючись думати про те, що вони ще можуть їй заподіяти.

Хто з них: отой, праворуч, ясноволосий молодик із дуже засмаглою шкірою чи водій з погано поголеним обличчям потім попер її зі сходів ударом у потилицю? Вона покотилась, а зупинившись унизу, лежала з надією вмерти. Але вони підняли її силоміць, потягли за волосся, поволокли до машини.

Вона помітила пляж, відчула запах солі. Я ще жива, подумала з розпачем.

— Улазь! — загорлав один з них.

І, схопивши за попереk, вони кинули її на заднє сидіння автомобіля.

Катрін ще почула голос домовласниці, пані Робіяр, яка повторювала:

— Я передчувала, я зрозуміла, хто вона, тільки-но її побачила.

Потім машина рушила понад морем, обсадженим пальмами бульваром, яким Катрін так часто блукала замріяна, обминаючи калюжі, зупиняючись, аби простежити очима політ чайки.

Минуло два роки відтоді, як вона замешкала в цьому місті, у великій квартирі в центрі.

— Ти повинна виїхати з Парижа,— якогось дня сказав батько.

Вони сиділи вдвох у салоні, що виходив на бульвар Латур-Мобур, і він простяг їй в'язку з ключами та три жмутки квитків. А ще запевнив, що забезпечив для неї перехід демаркаційної лінії.

— Я їм заплатив. Люди надійні. Решту одержать, тільки-но я отримаю від тебе звістку.

Слухаючи, Катрін не зводила з нього ока, батько від того ніяковів і намагав-

ся не дивитись на неї, підводився, потім знову сідав, подаючи їй нотатник з адресами. Буркнув:

— Маю там друзів, ти повинна зв'язатися з ними, вони допоможуть знайти роботу, можливо, фальшиві документи, але, тільки-но одержиш усе необхідне — треба буде розірвати з ними будь-які контакти. Їх там, звичайно ж, знають, за ними стежать; якщо їх заарештують, то візьмуть і тебе... Коли щось відчуєш, утікай з тієї квартири, влаштуйся десь-інде, якнайдалі, в бідних кварталах. Там вони тебе не шукатимуть.

Катрін спробувала пояснити батькові, що не хоче цієї розлуки, що, оскільки він сам лишається в Парижі, вона теж лишиться тут.

— Чим ризикуємо? За тобою нема жодної провини, і я...

Він учепився п'ятірнею в довге сиве волосся, яке завивав. Що вона знає про нацистів!

Що ми такого вчинили, що нас отак переслідують і нищать? Але ж саме це відбувається в Німеччині, так буде й тут, у Парижі.

— Я маю не тільки друзів,— шепотів він. — Тих, хто позичає іншим гроші, хто вміє їх заробляти, хто має капітал,— того ненавидять, ти сама в цьому пересвідчись. Люди не люблять кращих за себе, і досить, щоб якась голова висунулась...

Батько, ніби лезом, провів рукою по горлянці.

Вона так пильно слухала кожне його слово, так хвилювалась, аби не прогавити жодного поруху, зберегти в пам'яті всі вирази батькового обличчя, що не відчувала ніякого смутку. Та однак вони розмовляли так, наче вже ніколи не зустрінуться. Катрін почала благати:

— Тату, їймо разом... — Вона підійшла до нього, обійняла за плечі, прошепотіла: — Тепер нас лишилось тільки двоє.

Не обертаючись, він погладив її по щоці, дивлячись просто перед собою. У відповідь обмежився кількома словами:

— Мама хотіла б, аби ти поїхала.

А ще пояснив, що Катрін повинна пожити сама; там, без нього, вона буде в більшій безпеці, а він, якщо зможе, приїде пізніше. За якихось кілька місяців.

— Треба добре підготуватися до від'їзду. Побачимо, як складуться обставини...

Вона не любила ні цього слова «підготуватися», яке батько так часто вживав, ні його вповільненої мови, наче він знесилів.

І раптом, обіймаючи його, благаючи не відсилати її саму, вона заголосила й просто втекла з салону до своєї кімнати в кінці коридора.

До тієї, в якій через десятиріччя вмиратиме Мат'є.

## 21

Саме до цієї кімнати Катрін ніяк не наважувалась відчинити двері, коли 1944 року повернулась додому, на бульвар Латур-Мобур, де провела дитинство.

Вона взялася за клямку, впізнаючи холод латуні, тієї ж миті згадавши всі випадки, безперечно, тисячі, коли крутила цю саму ручку. Спочатку холодна латунь була для неї зависоко, здавалась недосяжною, Катрін мусила ставати навшпиньки. Клямка, яку черкала кінчиками пальців, вислизала, й дівчинка щоразу переживала розчарування, однак не здавалась. І була горда, коли мати, стоячи позаду неї, казала сміючись:

— Добре, Катрін, добре, моя маленька впертюхо!

Її голос був такий лагідний, а теплий віддих огортав доньку, пестив волосся, потилицю, плечі.

— Ось іще трохи — й допнешся,— говорила мати.

Катрін урешті схопила клямку, пощастило відчинити двері, й через такі труднощі кімната видавалась химерною печерою з малою лампою під жовтим абажуром, який зблискував у глибині, біля книжкової шафи, освітлюючи томи, звалені стосами, малюнки, які Катрін порозкладала на полицях, ляльки, що виглядали то звідти, то звідти.

Що вони зробили з цієї кімнати, ті, хто мешкав у ній між 1942-м та 1944-м? То були німці, сказав консьерж, гестапівці, певна річ.

Консьержева дружина заперечливо крутнула головою, мовляв, навпаки, то були французи.

— Жінка, у всякому разі. Клянуся, я бачила її ще раніше, вона хотіла тоді побалакати з вашим батьком, а я їй кажу, що не знаю, чи він досі тут мешкає, розумієте?

Тоді, в листопаді 1944 року, консьержі стояли під аркою, на порозі своєї комірчини.

Катрін просто мовчала, дивлячись на блілого шокатого пана Ващу з сивіючими вусами, та на круглолиду дрібненьку пані Вашу з дуже чорним, коротко підстриженим волоссям. Консьержка потирала руки, ніби щойно їх мила, й Катрін не могла на це дивитися.

Консьержі стояли парою, як і колись, їхній рудий кіт терся то об ноги пані Вашу, то об штани її чоловіка.

Катрін удивлялася в них, і їй здавалося, ніби вона досі ліщеїстка, яка стукає в двері їхньої комірчини, аби попросити ключі, бо тата ще немає з роботи.

— Ось вам ключі, панно Камська, ось,— казала консьержка.

Пані Вашу знову, як і давніше, простягала їй в'язку ключів.

— Авжеж, ми ці ключі їм не віддавали,— запевнила вона,— ми не зробили б цього ніколи.

А пан Вашу докинув, схиливши голову:

— Вони вимагали їх віддати, але ми, уявіть собі, сказали, що не маємо ключів. Це могло б обійтися нам дорого, вони не любили жартувати, оті...

Війна закінчилась, батько зник, вона, Катрін, стільки всього пережила, що голова досі розколповалась від болю, а тут, як і раніше,— пан і пані Вашу під аркою, їхній кіт, ключі, які вона брала усміхаючись і дякуючи, тимчасом як хотілось вити. Несправедливість видавалась такою кричущою, людські долі виявилися такі різні, нерівність — така явна, що Катрін, долаючи сходи, раз у раз поглядаючи на засклені двері внизу, за якими перешіптувалися пан і пані Вашу, мала бажання вмерти.

Того листопадового пополудня 1944 року надворі виснув синюватий туман, і порожні кімнати з вікнами без фіранок, з відчиненими віконницями, немов тоннули в товстому шарі пилуки та півтіней, що чаїлися по кутках.

У квартирі нічого не лишилося, жодного стільця, жодної тарілки, жодного столу. Тільки аркуші паперу, розкидані повсюди, ніби після бурі.

Пан і пані Вашу не попередили її про такий розбій, навіть не ввійшли разом з нею до квартири, хоча мусили бути присутніми. Якщо тільки не самі «підготували» цей розбій.

Дівчині здавалося, що цього слова, яке так полюбляв батько, вона не чула від 1940 року й згадала його аж тут, серед голих стін квартири, наче воно ховалося під аркушами розкиданих документів. Катрін нахилилась, підняла кілька аркушів, прочитала виведену великими чорними літерами «шапку» бланків: «Олександр Камський, маклер, усі види біржових операцій. Кореспонденти в Нью-Йорку, Лондоні, Женеві».

Вона згорнула бланки, засунула до кишені, пройшлася кімнатами, потім коридором, і виникало відчуття, ніби од неї відокремилась і побігла вперед ота маленька дівчинка, якою вона була колись, метнулася до своєї кімнати й випнула руки до клямки.

А позаду стояла трохи сутулувата жінка з довгим кучерявим волоссям, у білому чи червоному береті,— Катрін пам'ятала ці кольори, — її мати, яка підохувала доньку: «Відчиняй, моя люба, ти зможеш». Пізніше, коли голова Катрін стала врівень з латунною клямкою, цей голос урвався.

Того дня, коли померла мати, в лютому 1934 року, за вікнами було страшенно гамірно, такі юрби людей, стільки цокоту копит, стільки національних гвардійців, які вправлялися в маршируванні й стрільбі. Олександр Камський сказав якось дружині, що божевілля охоплює Європу, тож треба підготуватися й виїхати з Парижа до Женеві чи Лондона, та одночасно знизав плечима, ніби додаючи: «Але чи варто?..» Сьогодні Катрін думала, що той батьків фаталізм був викликаний розпачем, бо батько знав, що мати не має жодного бажання рятуватися, оскільки приречена й незабаром помре. В день смерті своєї дружини Жоанни Олександр Камський зачинився в своїй кімнаті, лишивши доньку самотою блукати по квартирі.

Вона довго стояла перед дверима своєї кімнати, припавши губами до клямки, цілуючи холодний метал.

Згодом, по кількох роках, Катрін відчиняла ці двері просто так, навіть не думаючи про них, з грюкотом і стукотом, а тільки-но зайшовши до кімнати, відразу всідалася за робочий стіл і працювала доти, поки батько, кроків якого навіть не чула, прочиняв двері, ніби не наважуючись заходити. Лише запитував через поріг:

— Повечеряєш зі мною, Катрін?

Вони майже щовечора сідали в маленькому салоні ресторану за столик, охищений завісою з червоного оксамиту. Бульвар зникав за флеровими фіранками й шторами з камчатого полотна, які поглинали звуки.

Їли мовчки, й це гнітило Катрін, ніби вони, коли бували вкупі, думали лише про ту, якої вже не було, — про дружину й матір, Жоанну, приходу котрої вони, здавалось, чекали, голос якої силкувалися відшукати в пам'яті, не наважуючись говорити, аби випадком не прохопитися словом «мама». Отже найчастіше вечеряли мовчки, а потім повільною ходою вертались додому.

Іноді Катрін переймалася всім цим до сліз. Тоді батько брав її за плечі, а перед засльозеними очима дівчини знову поставала мати, тепер вони з батьком, як завжди, йшли попереду, вряди-годи Жоанна оберталась, кликала доньку, й Катрін підбігала, втискувалась між ними.

Це ніколи більше не повториться.

Тоді, 1944-го, Катрін так і не відчинила дверей до своєї кімнати, десь виринала думка, що треба назавжди забити ці двері, взагалі поміняти квартиру, аби таким чином покінчити з минулим і з пам'яттю.

Вона оббігала всі кімнати, зарікаючись більше ніколи тут не мешкати, це здавалось єдиним способом угамувати розпач, який охоплював її з новою силою після зустрічі з пані Вашу; консьєржка неухильно стежила за нею з-під арки.

— Ви ж лишаєтеся тут жити? — спитала пані Вашу. — Така гарна квартира...

Катрін простягла їй ключі й мовчки пішла геть, не відповідаючи на запитання, які пані Вашу кидала їй навздогін:

— Що я повинна робити, може, бажаєте, щоб я там прибрала?

Катрін віддала квартиру під нагляд товариства нерухомого майна, й минуле з бульвару Латур-Мобур скоротилось до доручень, які вона підписувала, до квитанцій, які складала докупи, до рахунків, які засвідчувала.

Після того листопадового дня 1944 року Катрін стала іншою, поховавши в собі все своє попереднє життя.

Вона ніколи не розповідала Жанові-Франсуа Гільшеру про те, що пережила в роки окупації, бо не хотіла словами воскрешати почуття, біль і гнів.

Натомість Гільшер не переставав із самозамилуванням писати про своє минуле, повне сміливих учинків та підпільних акцій, його грубенька книжка, в якій він уздовж і поперек розповідав про свою участь у Русі Опору, вийшла під заголовком «Відважні дні».

Гільшер так хизувався своїм минулим, аж і в думці не мав поцікавитися, що пережила молода жінка, з якою він одружився, котра перед тим як прибрати прізвище Ванс, називалася Камська і батько якої, Олександр Камський, біржовий маклер, зник одного квітневого дня 1942 року, після того як двоє незнайомих витягли його з квартири будинку, 23 на бульварі Латур-Мобур, де нині знов опинилась Катрін, киваючи Роберові, своєму водію, що йому нема потреби чекати на неї.

Двері консьєржка відчинилися, й Катрін уявила собі на мить, що, як і колись, назустріч вийде пані Вашу. Впізнавала тут кожну деталь: плитки під аркою, мідну люстру в холі, лаву внизу сходів, навіть запах старих стін, укритих патиною.

Натомість з'явилась молода жінка й заходилася розпитувати Катрін, хто вона й що, попереджаючи: для того щоб потрапити в будинок, потрібно або набрати код, або викликати котрогось мешканця.



Зненацька з комірчини вийшла крадькома маленька дівчинка.  
Вона мала коротко підстрижене волосся, й Катрін помітила дві маленькі червоні сережки, схожі на краплинки крові на мочках дитячих вух.

## 22

Катрін була вже майже готова оголосити консьєржці, що є матір'ю Жанни Гільшер-Морен — педіатра з другого поверху, але, помітивши дівчинку з червоними сережками, не зважилась, ніби дитячий погляд, який свердлив її, обвинуватив у брехні ще до того, як вона, Катрін, озвалася.

Дитина вчепилася в матір, тягала її за спідницю й руку, з викликом пантруючи за гостею. Пронизливим, нетерплячим голосом повторювала: «Ходи, мамо, ходи!» Тупотіла ніжками, наполягаючи: «Мамо, мамо!..»

Гості здавалось, ніби Жанна жодного разу не вимовляла цього слова; зізнання, яке сама собі робила цієї миті, було таке ж сильне, як докори сумління,— їй завжди бракувало часу вислухати рідну доньку.

Не наважуючись вийти з під'їзду будинку, Катрін придивлялась до дитини, яка стояла на своєму, силкуючись потягти матір за собою. Консьєржка нервувала, грубо відштовхувала малу, потім-таки нахилилась, обійняла її, здається, навіть забувши про присутність Катрін.

А Катрін пригадувала собі одну осінню надвечірню пору, може, в жовтні; сутінки затоплювали квартиру, де вона мешкала з Жаном-Франсуа Гільшером, по вулиці Ренн, за кількасот метрів од майдану Сен-Жермен-де-Пре.

Жанна мала тоді, напевне, заледве рочок, оскільки дибала, спотикаючись, тримаючись за меблі, й здавалось, ніби, падаючи, вона щоразу порушує ритм життя Катрін, бо та змушена була вставати з-за робочого столу, обривати на півслові речення, яке писала, щоб ухопити Жанну під пахви, поставити на ноги, вкласти до ліжечка, звідки та, схлипуючи, підводилась і падала знову, перекидаючи вазу або ще щось.

Катрін кричала, сердилася на маленьку дівчинку, яка заважала їй виходити з Жаном-Франсуа, коли той щовечора вирушав на пошуки сцени, де міг би зіграти першу скрипку, де ткав би свої сюжети, зустрічався б із тими, про яких саме гомоніли газети й журнали. Він просторікував, а його волосся та одіння було просякнуте тютюновим димом.

А вона, Катрін, колисала Жанну. Ця пастка, в яку потрапила, була мерзенна. Сама не розуміючи чому,— чи, радше, не бажаючи знати справжніх мотивів свого рішення,— Катрін хотіла дитину, тільки-но зійшлася з Жаном-Франсуа, можливо, тому що знала: пізніше не матиме часу. Або через те, що не мала бажання лишатися надалі віч-на-віч зі спогадом про ту, іншу дитину, котру виносила і втратила в колишньому житті, яке завершилося 1944 року з кінцем війни і за яким остаточно зачинила двері. Прагнула витерти з пам'яті ті роки, ту машину, яка везла її вздовж пляжу до будиночка. Чоловіки, що її допитували, наполягали: «Не впирайся, ти ніяка не Ванс, ти Камська, ми все знаємо, вже два роки як ти тут!» Їхній старший підняв руки, втомлено та іронічно повторював: «Ти жидівка, а якщо так, зараз твоя черга платити». Всі реготали.

Катрін далі не слухала. Вона знала, що Олександр Камський мертвий, адже від нього не було листів. І думала, що, можливо, батько хотів загинути ніби від чужої руки, бо дружина померла, а він не мав мужності вкоротити собі віку. Отож залишився в Парижі, знаючи, що його так або так схоплять і вб'ють.

Вона не надто заглиблювалась у своє минуле. Відмовлялась од нього. Зціплювала зуби, казала напіврозтуленими губами: «Тихо, Жанно, тихо», бо дитина знову й знову поривалась плакати, ніби намагалася роздратувати свою матір і силою вдертись у її життя.

Того вечора, в квартирі по вулиці Ренн Катрін грубо схопила дівчинку й підняла її, хоча та пручалася.

Віднесла малу до кухні й там зачинила. Потім, сівши до друкарської машинки, лунко цюкала клавішами, аби нічого не чути, крім руху слів і діалогів сце-

нарію, який писала, бо хотіла одного дня стати чимось більшим ніж просто Катрін Ванс,— журналісткою, сценаристкою, так вона для себе вирішила, бо, якщо не йтиме вперед із піднятою головою тим коридором, яким їй видавалося життя, то буде відкинута назад чорною хвилею, яка гуркотіла вдалині підземеллями і яка, коли вона зупиниться,— вирветься з силою, руйнуючи стіни, щоб незабаром накрити її.

Отож Катрін писала.

І раптом долинуло те скигління. Вона метнулась до кухні. Жанна лежала долі, біля неї валявся перекинутий чайник з окропом, на обличчі в дочки — гри-маси болю; руки, пальці — яскраво-червоні, кольору крові.

Червоні-червоні, наче сережки тієї дівчинки, що вибігла була з кімнати консьєржів.

Зрештою Катрін спромоглася сказати, що вона приїхала до Жанни Гільшер-Морен, і консьєржка, й досі повторюючи, що слід знати код, що вона не має права відчиняти, натиснула кнопки, а потім штовхнула двері до холу.

Її дочка чкурнула на п'ятачок перед сходами, сідаючи на лаву, як це стільки разів, колись давно, робила Катрін, чекаючи, поки підіймуться східцями мати та батько.

Іноді, коли вони барились, вона ховалася, тремко стежачи за їхніми кроками й голосами. «Олександр, ти не бачив Катрін?» — допитувалася Жоанна Камська.

Вони знали правила гри. Мусили шукати її під лавкою, сказати: «Ось де ти, крутітко!» — а потім вона втікала під арку під'їзду, і батько біг за нею навздогін.

З порога кімнати пані Вашу кидала: «Яка приємність бачити щасливою нашу панночку. Нехай ще тішиться, бо потім...»

Потім...

Катрін поволі долала сходинку за сходинкою обважнілими ногами, прискорено дихаючи: лиш один поверх — однак, здавалось, ніби була така ж виснажена, як того вечора, коли опинилася в палаці швидкої допомоги лікарні Сен-Венсан-де-Поль, з Жанною, яка все ще скигліла. Побачивши ошпарені маленькі ручки, медсестра сказала грубо: «Коли маєш дитину, треба не спускати її з очей, а не розважатись казна-чим».

І кинула презирливий погляд на ноги Катрін.

Вона майже дійшла до дверей.

І знову пригадувала собі дурманний солодкавий дух мазі, якою мала двічі на тиждень, протягом трьох місяців, змащувати обварені пальці Жанни.

Згодом руки прооперували, бо рубці стягли були шкіру, а пальці скарлючилися. Їх надрізали, розкраювали долоні. Жанна й досі мала посеред долонь два довгі здуті шрами, мов назавжди закарбований доказ матеріної неуваги того жовтневого вечора до заледве однорічної дитини, яка вчилася ходити.

Якось, із часом, Жанна розпитувала про це, показуючи свої долоні. «Ти була сильно ошпарилася», — відповіла просто Катрін. І це її німування, це мовчання тягло за собою все інше. Вона ніколи не розповідала Жанні, яким було життя Катрін Камської там, за зачиненими дверима минулого.

Коли Катрін вирішила подарувати Жанні та Луї Морену цю квартиру на бульварі Латур-Мобур, вона не пояснила їм її походження. «Мамо, ти мешкала там зі своїми батьками?» Жанна дивувалась і знову запитувала: що з ними сталося, з твоїми батьком та матір'ю?

— Вони померли. Що, на твою думку, з нами всіма стається? — відповіла Катрін так різко, що Жанна перестала розпитувати, як згодом перестане запрошувати її до цієї квартири, бо Катрін щоразу відмовлялась од запросин, знаходячи причини: треба закінчити статтю для часопису, треба піти на перегляд фільму, де її присутність обов'язкова, треба те, треба се...

Навіть коли на світ з'явився Мат'є, вона не навідалась на бульвар Латур-Мобур, обмежившись коротким візитом до пологового будинку першого дня, потім, так ніби Мат'є не був її внуком, для годиться, задавала декілька запитань Луї Морену після чергового зібрання: «З Мат'є все гаразд?» І, не чекаючи на

відповідь, відходила, демонструючи, що вона — директор і лише з чемності розпитує краєчком губів співробітника часопису.

Але не більше. Не хотіла нічого знати. Бачила Мат'є вряди-годи, Жанна сприйняла таку саму манеру поведінки, й рік за роком рів між ними поглиблювався.

Тепер Мат'є був мертвий, а Катрін застигла перед дверима зі світлого лакованого дуба, які відчиняться, тільки-но вона подзвонить.

Там, у передпокої, стоятиме Жанна, а позаду неї будуть скляні двері до салону і все дитинство, все минуле Катрін Камської, нині Катрін Ванс.

## 23

Вона прибрала нове прізвище в жовтні 1940 року, за кілька годин після свого приїзду до Ніцци.

Коли Катрін вийшла з вагона, якийсь чоловік підступив до неї, а вона була засліплена вже високим сонцем, зачарована теплістю, терпкими пахощами лаврових дерев, уражена контрастом барв блакиті та вохри, червоного й зеленого, неба, фасадів, черепиць, віконниць,— заціпеніла від цієї малярської віхоли.

Мала бажання, сівши на лаві під пальмами, роздивлятися довкола себе, провждати очима фіакри, які курсували туди-сюди. «Не дуже довго лишатимешся сама,— сказав їй батько,— все обійдеться, я теж приїду до тебе».

Але тільки-но поїзд рушив, лишаючи батька в Парижі, на пероні, у вологій та липкій сіризни вокзалу, вона вже знала: ніщо не відбуватиметься так, як він передбачив, порядок і майбутнє, в яке вірив, яке, кажучи його словами, підготував,— усе буде інше.

Її місце в вагоні, яким вона їхала, зайняла дама в літах, яка перш ніж Катрін розтулила рота, почала її шпетити:

— Хіба молодому не спадає на думку зігнати з сидіння вдову ще попередньої війни? До того ж, передусім, хіба ти французенка? Ніхто цього не стверджуватиме, поглянувши на твоє волосся!

Інші пасажири мовчали, обіруч підтримуючи свої валізи на колінах.

Катрін відступила, знову й знову намагаючись шаснути в переповнене купе й сісти на власну валізу, з якої її зіштовхували.

Потім була ревізія, французька й німецька, страх, який зненацька паралізував дівчину, й той солдатський дух шкіри, металу, грубої вовни, що викликав нудоту. Зрештою документи повернули, але їй здалось, ніби біля неї солдати затримались довше, ставилися більш вороже.

Тільки один молодик, якого в трясці часом кидало на неї, посміхався до Катрін і шепотів, чи не бажає вона безпечно перетнути демаркаційну лінію й дістатися до вільної зони? Він має з цього приводу певні міркування. Але Катрін стріпувала головою, намагаючись відсунутись од молодика, хоча й марно.

Раптом поїзд зупинився, й коли хтось опустив шибку, дим та дрібні скалки вугілля виповнили вагон разом з холодом ночі, переривчастою тягою паровоза, улюлюканням гудка. Це нагадувало важкі нічніці, й Катрін злостилася на батька, який штовхнув її в подорож, населену неприступними або ворожими обличчями, спотвореними втомою.

Неподалік від вокзалу в Б. вона розшукала готель, де на неї, як і домовлено було, чекав нетерплячий та сварливий провідник. Він штурхав її, коли вона йшла не досить хутко. Після пустельних брукованих вулиць попереду раптом розляглося безмовне біле поле під місяцем уповні.

Йдучи попереду, провідник буркотів:

— Жодної хмарини, хай йому біс, думаєте, такої ночі легко перейти лінію? Він сповільнив крок, ніби вагаючись, часто озирався, щоб її розгледіти.

Нараз провідник зупинився, вхопив Катрін за плечі:

— Гроші — вони чогось варті, еге ж, ваш брат на це розраховує, аякже, але моя шкура для мене цінніша...

Він випростав руку.

— Підете он туди,— сказав, киваючи в поле нижче від дороги. — Коли об-

минете гайок, то перетнете й лінію, а далі прямуйте понад ставком. Вам світи-  
тиме місяць,— пробурчав він крізь зуби.

Стенувши плечима, докинув: патрулі весь час насторожі, панночка повин-  
на бути обачною, коли що — лягти на землю, а потім, проминувши ставок,  
побігти.

— Треба драпцювати!

Стромивши руки в кишені, він подався назад, до міста, залишивши Катрін  
серед дороги, обсаженої деревами.

Катрін хотіла була його вблагати, дати гроші, які ховала на собі, Але разом з  
тим боялася його й теж почала швидко віддалятися, поки не взяв собі до голо-  
ви, що вона всього-на-всього самітня дівчина, яку можна пограбувати або ще  
гірше...

Катрін з усіх сил намагалась ні про що не думати, сходячи косогором, уг-  
рузаючи ногами в пухку масну ріллю, намагаючись бігти пригинаючись у бік  
дерев, які були ніби близько, але насправді відкочувалися й відкочувались до  
обрю.

Ще коли простувала полем, Катрін здавала собі справу, що її так само вид-  
но, як кожне деревце чи кушик, котрі обминала, біжучи й перепинаючись об  
груддя, захекана, ледве тягнучи валізу. Тоді помітила кілька силуетів: то з гаю,  
безперечно, вийшли солдати патруля.

Вона припала до землі, зарившись обличчям у борозну, стерня та сухі стеб-  
ла впиналися їй у щоки. Катрін хотіла б розчинитись у цьому шорсткому морі,  
загрузнути в ньому, але відчувала під собою нездоланну товщу землі, куди вхо-  
дять лише тоді, коли настає пора.

Катрін, застигши, лежала довго, можливо, здалеку схожа на купину чи гор-  
бочок землі.

Та вона й не була нічим іншим.

Катрін підвелась.

Обрій був тепер суцільною чорною лінією, яка розмежувала сіре небо й темні  
обшири внизу, від яких одірвалась Катрін і попрямувала далі, в бік дерев, уся  
вимазана землею.

Пробігши чималу відстань, вона виявила, що забула там десь, посеред поля,  
свою валізу, але не зупинилась. Мала таке враження, ніби щойно звільнилася  
від усього свого попереднього життя. Й тієї ж хвили несподівано збагнула, що  
більше не побачить батька, ніщо з попереднього буття вже не повториться. Во-  
на не сміятиметься більше під аркою будинку на бульварі Латур-Мобур, тато  
вже не братиме її за руку. Демаркаційна лінія, яку їй, можливо, пощастить пе-  
ретнути, стане кордоном, який розділить її життя. Досі Катрін була маленькою  
дівчинкою, яку любили; відтак зробиться затятою, безрадісною комахою, яку  
можна просто розчавити.

Коли Катрін нарешті дійшла до ставка, хтось схопив її за плече, чиясь рука  
загулила рот, тягнучи дівчину в очерети, примушуючи присісти навпочіпки в  
крижаній воді. За кілька метрів перед собою вона побачила солдата в касці й з  
рушницею. Він зненацька загорлав, швидко зняв з плеча свою зброю, тричі  
вистрілив, а потім кинувся бігти, так само викрикуючи, тимчасом як собаки не  
переставали гавкати.

— Мовчїть,— шепотїв голос у вухо Катрін. Рука звільнила рот, а дівчина по-  
жалкувала: ніби її покинули напризволяще. Вона обернулась — і впізнала того  
молодика з поїзда, обличчя якого видалось їй таким рідним посеред цієї ночі,  
аж відчула приплив спокою. Усмішка осявала все його обличчя.

— Я уявляв собі, що та як відбуватиметься,— шепотїв він. — Отож і пропо-  
нував вам допомогу ще в поїзді.

Вдалині знову пролунали постріли.

Хлопець підвівся, розгортаючи очерет, допоміг дівчині вибратися на берег.

— Тепер усе буде гаразд,— проказав він,— ми зможемо піти далі.

Й невиразним порухом кивнув у бік овиду.

— Тут, ніби на полюванні, потрібні принади, наживка,— сказав хлопець. —  
А ми — ми пройдемо.

Він нахилився до неї:

— На вас усе мокре... — Потім, наче ведучи свою думку далі, докинув: — Пе-

реможці й переможені — як лотерея: щоб виграти, треба, щоб хтось програв, такі правила гри.

Під ногами почало чавкати, доводилося кожен крок виривати з баговиння. Катрін ішла за юнаком. Той часто зупинявся, й у темряві, яка тепер, коли місяць заховавсь, була така ж непроглядна, мов земля, Катрін натикалася на нього. А ще вона не мала бажання його відринати, так ніби багнука, якою була вимазана, склеювала їх до купи й вони зараз мовби утворювали одне тіло, темну тіль, яка ще тричі мусила припадати до землі, розпластавшись на ній. Тимчасом десь у близькому чи дальшому селі гомоніли люди, але ці голоси смугували небо, наче довгі блискавки, і один з них, пронизливий, несамовитий, достеменно дитячий, завис у повітрі й виснув, аж, поки його перекрив хрипкий репет.

Запанувала тиша. Але перевтомленій Катрін не хотілося більше ворушитись. Вона стала частиною цього болота, якого торкалися її губи, й думала, ніби вже ніколи не зможе виборсатися з твані, що обліпила її руки, коліна, взуття, насичувала в'язким духом перегною.

Молодик примусив Катрін підвестися й простяг руку, йдучи попліч, підтримуючи дівчину, коли хиталася.

Зненацька світлим радісним голосом він вигукнув:

— Нарешті!..

Плентаючи з похиленою головою, Катрін не помітила цих чорних блоків — хаток села, в яке вони входили, ступивши зрештою на суху землю.

— Ми вже на протилежному боці,— сказав юнак.

У кінці вулиці виднів чималий освітлений прямокутник, і крок за кроком, поки наближалися до нього, Катрін приглядалась до юнака, ніби щойно вперше його побачила. Він був високий, а його руки видавались надто довгими. Мав на собі шкіряну куртку, сумку через плече й тупцював на місці, мовби в ньому накопичилося стільки енергії, що мусив її збувати. Йому було, можливо, ледве за двадцять.

Юнак спонукав Катрін зупинитись під вуличним ліхтарем.

— Почистіться бодай трохи,— промурмотів тихо, сам теж трусонув головою й провів рукою по своїй одежі. Але Катрін застигла, мов паралізована.

Він підійшов і заходився зчищати плями багна з її куртки, спідниці, потім хусткою, яка тхнула тютюном, витер дівчині обличчя, а п'ятірнею замість гребінця розгріб волосся й відгорнув його назад. І так, ніби це було природним продовженням усіх його рухів, спокійно обійняв дівчину правою рукою, а лівою пригорнув до себе.

Він нахилився і скулився, наче мушля, аби її прийняти в обійми, й цілував у чоло, в повіки, потім у губи, які вона вперше в своєму житті відтулила для поцілунку.

Грюкнули якісь двері, прорвались голоси. Хлопець відсахнувся, все ще тримаючи Катрін за руку. Тоді спитав:

— А ви знаєте, куди йти?

Катрін мовби прокинулась.

І згадала батькові вказівки, котрі, як буває з вивченим віршем, на хвилючку були випали з пам'яті. Вона ствердно кивнула головою й забрала руку. Він назвав себе:

— Бейнак, Ромен Бейнак. — Коли сміявся, маленькі зморшки з'явилися в куточках його очей: — Ромен, еге ж, ви запам'ятаєте?

Пильно дивлячись на неї, хлопець схопив Катрін за плечі, й ще до того, як запитав її, вона сказала, що зветься Катрін Камська. Він хитнув головою:

— І прямуєте до Ніщци або до Канн, еге ж? Усі в пастку, всі!

Він прибрав суворого вигляду, з силою притиснув дівчину до себе, ніби охоплений зненацька гнівом чи бажанням:

— Змініть прізвище, змініть негайно!

Катрін пригадала собі ці слова: «Змініть прізвище, змініть негайно!»,— останні, які вимовив юнак, перед тим як податись бігцем центральною вулицею села. А вона вирушила до кав'ярні, де її мали чекати.

Чоловік, який підійшов до неї на пероні вокзалу в Ніцці і якого вона ніколи досі не бачила, не вагаючись, одразу назвав її Катрін Камською. Й пояснив, що не міг помилитися, мовляв, ваш батько написав мені: «Побачиш, вона найвродливіша рудоволоска, наче вогонь!» Чоловік назвався другом дитинства Олександра Камського й відразу заговорив про те перевтілення, яке вона повинна здійснити: документи він приготував їй на прізвище «Ванс».

Катрін слухала неуважно, ніби розімліла від осіннього тепла, й увесь час прагнула віднайти в пам'яті тембр голосу та риси обличчя того юнака, пригадати собі його прізвище, але запам'ятала тільки ймення: Ромен. Вона повторювала: Ромен, Ромен, і це її підбадьорювало, наче таке ім'я не могло ніколи стертися з пам'яті, належачи майже до природного порядку, до вічності.

Катрін провела долонею по волоссі, й здавалося, ніби вона відтворює його рухи.

— Вам доведеться мене слухати,— сказав чоловік, ідучи поруч.

Він, малий, кошавий і темновидий, із чорними, глибоко посадженими очима в червоних прожилках, належав до колишнього життя, того, з бульвару Латур-Мобур і навіть до ще давнішого, яке Катрін не знала, але про яке він розповідав їй, одчиняючи двері до квартири, де вона відтепер мала жити.

— Ви самотня, запам'ятали? Віднині ви — Катрін Ванс, ваші батьки померли, з житлом усе владнано, ви купили квартиру в якогось пана Олександра Камського, котрого ніколи не бачили, зрозуміло? Вам тепер двадцять два роки: довелося трохи набавити вам віку...

Він розмахував руками, плутався у словах і затинався. Обличчя мав догообразе, кола попід очима, вислі щоки, в'яле підборіддя.

Перед тим як відчинити двері на шостому поверсі будинку по проспекту Перемоги (будинок видавався безлюдним і мовчазним, із розлогими запилюженими сходами, світло на які падало зі скляного даху, чоловік обернувся лицем до Катрін. Вона ні про що не питала, наче її не цікавило те, що могло тут з нею трапитися: була переконана — не має більше жодної влади над своєю долею.

— Мене звати Ассеяс,— сказав чоловік,— я приїхав сюди разом із вашими батьком і матір'ю 1919-го, з Росії, розумієте? Ви знали про це? — Чоловік відчинив двері. — Ми всі тут мешкали, а тепер живіть ви.

Він дав їй увійти. Катрін стояла на порозі того життя, яке вже прожили тато з мамою.

Ассеяс лишив її саму в квартирі, де було холодно, де кожен крок ляскав, одлунюючи з червоних плиток підлоги. Катрін з острахом заглядала до протхнутих цвіллю похмурих кімнат, ледь прочиняючи двері, нашорошивши вуха, боячись того, про що дитиною читала в книжках, аби потурбовані кажани не зачепили її крилами. Ніби це могло захистити, вона взяла з мармурової консолі дерев'яну ляльку. Це була яскраво розмальована матрешка. Дівчина машинально скрутила їй голову, виймаючи щораз менші ляльки, а коли остання, найменша, вислизнула з рук додолу й закотилась під меблі, то не наважилась її розшукувати, впавши в розпач, наче підло покинула, майже зрадила, прирекла на забуття дорогу істоту.

Відтоді їй щоразу вчувалися звідусіль якісь звуки та порипування.

Катрін завмирала, вклякнувши, визирала в коридор, як, безперечно, зробили б вони, Жоанна та Олександр Камські, бо колись мешкали тут, в оцих стінах, а тепер повинна мешкати вона.

Катрін виявила — й це її втішило — довгу засклену терасу, що виходила на проспект, засаджений високими платанами, верховіття яких торкалося піддашся. Сонце заповняло веранду від краю до краю. Там було гарно, а найзатишніше — при напівзашторених вікнах. Катрін хотіла розсунути штори, але тканина виявилась такою запилюженою, негнучкою й майже ламкою, аж ніби розпадалась під пальцями, й дівчину знов охопила тривога, ніби ця тканина була зліпком життя чи часу.

На одноногому круглому столику Катрін помітила картинку, яка лежала догори лицем. Рамка була з рожевого дерева, оздобленого мідними гірляндами, а під розколотим склом Катрін упізнала двійко молодих людей — Жоанну в довгій білій сукні та Олександра, що пишався поруч у чорному вбранні: можливо, світлину зроблено в день їхнього шлюбу або принаймні це було першою їхньою фотографією тут, у Ніцці, після втечі з Росії.



Папір пожовк, порох, що проник крізь тріщину в склі, наче вкрив легеньким серпанком обличчя й пальмову алею, в кінці якої височіла велика, незаймано чиста будівля.

## 25

Цю пальмову алею та великий будинок, що виднів на світлині за розбитим склом, розпізнала пані Ландреа, жінка, яка навідувалась тричі на тиждень, аби прибрати в квартирі та сходити до крамниць.

Був ранок, коли сонце ще не бачило терасу, тільки пагорби в західній частині міста, а через дзеркальний ефект на шибках вілл, розкиданих у сосновому бору, з'явилися скороминущі жарові плямки, викликаючи в будинках короткі спалахи.

Катрін сиділа скоцюрблена в кріслі з вербової лози, підтягнувши руками до грудей коліна. Вона ніби стежила за цим рухом світла чи за метушнею пані Ландреа, що говорила сама до себе, але намагаючись отримати відповідь. Спершись на мітлу або застигнувши з ганчіркою в руці, вона картала Катрін:

— Ви повинні вийти з цього стану...

Казала це ніби так, насправді ж намагалась доскіпатися, хто насправді ця дівчина, що живе сама, про яку пан Ассеяс казав, ніби вона багата сирота й потребує когось, аби утримував квартиру в належному стані. Але цій пані Ландреа, як і всякій жінці з Півдня, була притаманна допитливість, зіткана з симпатії, шляхетності, заздрощів та підступності, тож її не задовольняли розпливчасті відповіді Катрін.

— Сюди понаїжджало багато біженців,— провадила пані Ландреа,— грошовитих людей з Парижа, майже самі євреї, вони налякані, розумієте?

Вона пильно дивилася на Катрін, метляючи віником чи ганчіркою. Бурчала: через них тепер така дорожнеча, бо вони платять не торгуючись, адже мають гроші. Серед їхнього брата, безперечно, теж дехто постраждав: найбідніші; в житті завжди так.

Катрін слухала, іноді ледь похитуючись назад-уперед, і ці коливання її заспокоювали, дозволяли майже забути, де вона.

Тоді пані Ландреа підвищувала голос або ставила запитання, на які Катрін не могла не відповісти:

— Що маю нині для вас купити? Ви маєте продовольчі картки?

Катрін підводилася, знизувала плечима, кивала головою; пані Ландреа додавала, що стало на годині, панночці поталанило, а далі, тихіше, докидала:

— Зрештою, хоч хай би хто що казав, сонце не може розвіяти чорні думки. Усе відбувається всередині, в голові, вам так не здається?

Не вгаваючи, пані Ландреа схопила рамку, гучно хукаючи на скло, почала його протирати, легенько водячи ганчіркою, підступала ближче до вікна, аби краще бачити, й знову заходила розпитувати:

— Це ваші батьки? Гарні, елегантні, аристократи, це видно, таке відчувається одразу.

Пані Ландреа підвела голову, жадібно вдивляючись у Катрін:

— Кажуть, вони були росіяни? Ванс, однак,— це не по-російськи, це французьке прізвище,— вона засміялася,— більше ніж моє! Я,— й зробила гримасу,— італійка, але тепер це не страшно. — Далі, за хвилину, промурмотіла: — Звичайно, росіяни, хоча серед них теж багато євреїв.

Пані Ландреа поставила портрет на місце, на круглий столик і, кивнувши в бік пагорба, уточнила, що фотографію зроблено там, на бульварі Царевича, перед будинком, який називається Імператорським палацом.

Вона впізнала споруду й пальмову алею.

— А що з ними сталось? — додала ніби сама собі, нахилиючись до рамки. — Напевно, постаріли, це не обминає нікого, але решта — дерева, палац — нічого не змінилося.

Звичайно, це були ті самі пальми, та сама велика біла споруда, й Жоанна та Олександр Камські, сфотографувавшись, потім гуляли алеєю, напевне, обнявшись, і Катрін, яку велотаксі довезло в середині дня на бульвар Царевича, уявляла собі, як вони обернулись до фотографа, махаючи йому рукою, щасливі на саму думку про те, що врешті будуть самі, може, в одній з кімнат цього Імператорського палацу, мідна дошка на якому повідомляла, що в ньому можна найняти житло на місяць і навіть на рік.

Катрін ішла поволі, наче швидка хода, порипування підошов по гравії могли розвіяти те, що здавалось подібним до сну, — мить минулого, в яке вона входила зворушена й збентежена.

Далі несподівано почалося те, чого Катрін найдужче боялась: гудки автомобілів, грюкання дверцят, різкі голоси, явно звернені до неї. Що їй тут треба, чого вона тут вештається? Її оточили молодики, дехто був у сорочках яскраво-блакитного кольору, ще й із портупеями. Вона має документи?

Молодики примусили її йти за ними, піднятися сходами, чекати там, у заскленому холі, вистеленому чорним мармуром.

— Тут не жартують, — сказав один з них, тримаючи праву руку на кобурі. Інші сміялися, знизуючи плечима, тим часом Катрін спробувала пояснити, що гуляла, зайшла в алею, приваблена красою цих місць, палацом.

А, то вона не тутешня? Отож — біженка?

Катрін кивнула головою, повторила, що її звати Ванс, Катрін Ванс, її батьки були вбиті під час утечі, вона купила в Ніцці квартиру, на проспекті Перемоги.

Один із чоловіків, старший віком, з чорним блискучим волоссям, зачесаним назад, руки в кишенях куртки, підійшов, аби її роздивитись, і, трохи нахиливши голову, всміхнувся до неї, поклавши руку на плече.

Панна відає, де перебуває? В управлінні міліції, сказав він суворо. У цьому місті блукає стільки мерзотників, що їх треба остерігатись, еге ж, але вона може йти додому.

— Катрін Ванс — це справді ваше ім'я? — спитав він.

І запропонував: її можуть підвезти, бо вже надходить ніч, а їй треба перетнути все місто, щоб повернутися додому.

Панна живе сама?

Чоловік віддав накази їй, узявши Катрін під руку, прошепотів їй, що він тут старший, панна може до нього звертатися будь-коли: Шарль Маріні, вона запам'ятає, так?

Від доторку цього чоловіка в неї виникло почуття відрази та страху, але коли він одступив, Катрін відчула розпач, ніби жаль за тим ляком.

Хлопець у блакитній сорочці відчинив двері холу й кивнув Катрін на автомобіль.

— Він курсує понад узбережжям, — сказав він.

На видноколі ще червоніло небо.

Згодом їй почало здаватися, ніби власне цієї пообідньої пори, в пальмовій алеї біля Імператорського палацу, вона стала іншою, зрозуміла: якщо хоче вижити, то мусить покінчити з минулим, одійти від прірви, куди її затягувала ота пара — батько та мати, — від яких повинна відособитись. Вона забуде, що звалася Камською, відтак буде Катрін Ванс, круглою сиротою.

Катрін розкуто базікала з водієм, який підвозив її додому, на проспект Перемоги. Сміялася, коли той закликав «остерігатися пархачів, їх багато на тутешній Топтайлівці, ви їх упізнаєте: ніс гачком, товсті губи, настобурчені вуха, і всі — на ім'я Олександр або Макс».

Коли Катрін виходила з машини, він притримав її за руку:

— Ми ще побачимося, заходьте до Імператорського палацу, шефові, здається, ви впали в око, а це вже щось. Тут бракує жінок, заходьте...

Вона знову засміялася, й, може, саме від того дня навчилася ховатися під гримасами, завжди за будь-яких обставин усміхатись.

На терасі Катрін довго милувалася сутінками — довжезним хвостом, який окреслював темно-червоним кінцем верхи пагорбів і небосхил над морем.

Далі, не дивлячись на руки, осліп, упомачки, вона знайшла на столику рамку, витягла з неї фотографію й заходилася рвати на дрібненькі клаптики, не зводячи очей з обр'ю.

Вийшла пригорща білястих шматочків, ніби зблідлих пелюсток. А рамка стала просто великою дірою. Катрін заховала її вниз однієї з шаф, а коли пані Ландреа запитала, де поділася та гарна рамка з фотографією, пригадуєте, я вам казала: ось Імператорський палац, на ній ваші батьки, Катрін засміялася:

— Мої батьки? — Потім обуреним тоном докинула: — Ви божевільна жінка! — Й пояснила повагом, що купила вмебльовану квартиру.

Пані Ландреа слухала, задоволена, що врешті змусила Катрін до розмови:

— Я собі казала — це неможливо, адже в них вигляд іноземців, а з вашого прізвища й вигляду відразу видно, що ви щира французенка.

Доводилося жити під личиною, довівши все до такого рівня, щоб вона стала твоєю шкірою, а облудне тіло — твоїм тілом.

Ассеясу вона сказала:

— Більше сюди не приходьте.

Відразу після прочитання нищила листи, які писав батько, хоч обережний Олександр Камський ніколи не підписував їх власним ім'ям чи прізвищем, звертаючись до неї ніби від імені далекої подруги.

Катрін підстригла волосся: так воно менше кучерявилось і здавалося радше білявим, ніж рудим. Бувала часто на пляжі Бо-Ріваж, аби спека та втома після тривалого плавання, до якого вона себе змушувала, притупили сприйнятливність, зробили менш чутливою до плину часу.

Якогось вечора, повертаючись додому, Катрін уздріла на Топтайлівці тих самих молодиків у сорочках насиченого блакитного кольору, які ображали перехожих, примушували їх ставати навколішки, витирати шапками й шарфами землю. А ще зауважила припарковану неподалік присадкувату чорну машину, схожу на ту, якою її тоді привезли додому. Шарль Маріні, руки, як завжди, в кишенях куртки, спершись на капот і посміхаючись, від машини спостерігав за сценою.

Він теж глянув на Катрін так, наче намагався її пригадати, але не міг, а Катрін мимоволі прискорила ходу, докоряючи собі, що піддається паніці. Аж на майдані їй пощастило знову перейти на той самий безтурботний крок. Катрін не підстрибнула, коли Шарль Маріні поклав руку їй на плече:

— Я мусив трохи подумати, аби пригадати, де вже вас бачив... — Він торкнувся кінчиками пальців її волосся. — Ви змінили зачіску, еге ж?

Катрін ішла й ішла не реагуючи, й він кинув їй услід:

— Ми ще побачимось, не я буду...

За кілька днів потому Катрін знову помітила його на маленькій вуличці, паралельній до проспекту Перемоги, якою проходила пообідньої пори. Вона щойно верталася з набережної й приспинилася біля рибної крамнички, де в кошиках з лози й навіть на прилавках переплітали мацаки драглисті сірі восьминоги, які її зачарували.

Звідти Катрін помітила машину Шарля Маріні. Той зупинився перед будівлею, яку дівчина вже не раз бачила, але досі не звертала на неї уваги: урочистий фасад і завжди зачинені двері з чорного дерева.

Вона почула крики, десяток молодиків, повискакувавши з автомобілів, які їхали вслід за машиною Маріні, почали виламувати ті чорні двері. Неза-

баром звідти, прикриваючи руками голови, почали виходити літні люди, а хлопці підштовхували їх до авто.

Катрін увійшла, задкуючи, в рибну крамничку, неспроможна відвести погляд од тієї сцени. Крамар запитав:

— Що бажаєте? Панні поталанило, бо звично цієї пори вже все продано.

Крамар занурив руку в драглисту сіру масу, витяг звідти восьминога й зі сміхом поклав його перед Катрін:

— Вам убити, розчленувати?

У береті, насунутому на брови, переступив поріг ще один клієнт і, киваючи головою в кінець вулиці, прокоментував:

— Чого вони з ними панькаються, з отими жидами?

— Ну що, берете? — сердитим голосом поцікавився торговець дарами моря.

Катрін ствердно кивнула, й він загорнув їй восьминога в газету.

У руках Катрін щось ледь чутно ворухнулось, аж стало лячно, чи не вислизне з пакунку.

— Слід закрити цю синагогу,— вів далі чоловік у береті. — Що вони нам морочать голови своїми нісенітницями? Зрештою ми у Франції, чи ні?

Катрін заплатила й вийшла. Хотілося сміятись, думала спокійно обминути того Шарля Маріні, який ходив туди-сюди перед розчиненими навстіж дверима синагоги, натомість шаснула в обхідні темні вулички, щоб дістатися до проспекту Перемоги, тримаючи обіруч холодний воружкий пакунок. Тягло блювати, але вона змусила себе всміхатися, ніби повинна була вводити в оману нечастих перехожих, з якими зустрічалась.

Коли дісталася свого будинку, то розмахнулася й пошпурила далеко до дороги пакет, який репнув і з нього вистромились мацаки з білястими присосками.

## 28

Упродовж довгих днів Катрін не наважувалась виходити з дому, не розчиняла віконниць, не розсувала фіранок на терасі, заховавшись у найвіддаленішій од фасаду кімнаті. Насправді то був усього лише куток з вузьким ліжком під вікном, яке виходило на внутрішній дворик.

Катрін вряди-годи нахилилася над цією темною криницею з порепаними цямринами. На дні, під товстим шаром пилюки, вона бачила скляну раму, яка мала освітлювати нижню частину клітки сходів.

Катрін уявляла собі, що тієї миті, коли Шарль Маріні дасть наказ вивалити двері, аби його підручні схопили її, вона стрибне в цю криницю; доведеться лише заплющити очі, щоб пережити мить падіння. Часто ночами прокидалася від цього жаху. Вставала, виходила аж на терасу. Світив місяць уповні, такий як кілька місяців перед тим, тоді, коли Катрін перетинала демаркаційну лінію. Вона пригадувала собі того юнака, не могла пригадати лише прізвище, тільки ім'я — Ромен. Він тоді затулив їй рот рукою, щоб не закричала. Тепер Катрін клала на свої губи обидві руки, аби не завити вічна-віч з такою спокійною місячною ніччю, з черепицею дахів, яка блищала, наче луска, та з морем, що здалеку нагадувало скалки розбитого свічада.

Вулиці, темні контури яких відгадувала, були немовби мацаками, що тяглися в її бік, обступаючи будинок і кімнату, де вона знову зачинялася. Катрін більше куняла, ніж спала, стрімко підхоплюючись від найменшого шереху.

— Сусіди подумують,— бурчала крізь зуби пані Ландреа, залишивши на кілька годин двері та вікна навстіж, а потім зачиняючи віконниці, зсовуючи фіранки,— ніби тут вартують біля мерця.

Тільки-но zostавшись на самоті, Катрін лягала на ліжко й завмирала в півтемяві.

Хотіла, щоб повірили в її смерть.

Якось пізньої пообідньої пори, коли Катрін перебувала ось так, насто-рожі, скрутившись калачиком у власному ліжку, бо стояла волога погода, гриміла буря й дощ укупі з градом несамовито тарабанив по віконницях, а потім з новою силою налітав на піддашшя, хтось довго дзвонив у двері, потім грюкав так, що вона підвелась і зробила кілька кроків по червоній, холодній мов лід плитці.

Знадвору через рівні інтервали грюкали з затятою наполегливістю.

Катрін у темряві наштовхнулась на консоль, і дерев'яна матрешка впа-ла додолу й покотилась по підлозі.

Грюкати перестали, потім якийсь голос промурмотів:

— Ви тут, я знаю, що ви тут...

Катрін зацікавилась, намагаючись за шепотінням розпізнати того, хто одно торочив: «Панно Камська, панно Камська», тож, аби покласти всьому край, аби далі цього не чути, вона, більше ні про що не думаючи, відчинила.

На сходах було темно, вона побачила лише високий силует. Чоловік од-разу прихилив за собою двері та схопив її за плечі.

— Я не сумнівався, що ви тут...

Настали інші дні, дарма що тягучий розпач і страх не полишали Катрін, особливо коли мусила вийти з дому. А виходити таки мусила, бо доводило-ся купувати овочі, плоди, рибу, адже повинна була годувати Ромена Бейна-ка, аби про це не довідалась пані Ландреа.

Вона впізнала Ромена, щойно той сказав у півтемряві передпокою: «Чи ви бодай змінили прізвище?»

Він стиснув її в обіймах, ніби це була для них звична річ, мовби вони розлучились із цією обіцянкою, і власне Катрін потяглася до його вуст.

Уже згодом Ромен сказав їй, що вона божевільна, бо мешкає в квартирі, адресу якої він знайшов, подивившись у довіднику на прізвище «Камський». Вона пояснила, що поміняла документи, розповіла про фіктивну купівлю квартири. Ромен пробурмотів:

— А вони таки не йолопи.

Ромен прибився до неї, бо більше не знав, куди йти, та й не сумнівався, що його розшукують, мав минути певний час, аби відновити контакти. Ро-мен обійняв Катрін за талію, й вони пересувалися в темряві навпомацки, тимчасом як грім гуркотів так низько, ніби кресав по дахах, а від граду шиб-ки аж зойкували.

Вони відразу почали любитися, й Катрін заскиглила — від задоволення та страху, ніби тієї ж миті, коли зазнавала фізичної втіхи й пориву, ця радість і цей порив негайно розбивалися, перемикались, наче тіло знало, що всі почуття нетривкі й під загрозою. Над усім брало гору страждання, бо емоції поєднували в собі жаль, ностальгію, передчуття втрати навіть тоді, коли Катрін ще зітхала, коли по шкірі ще пробігав трем і вона кусала губи, аби не закричати.

Отож Ромен Бейнак не розумів, чому Катрін плаче, а єдиний раз, коли вона прошепотіла «все швидко мине», він її не почув: стоячи голий спиною до неї, хлопець дивився, як за пагорбами на заході зникає сонце.

А коли обернувся, то ніби її не побачив, лише перепитав, що вона гово-рить. Катрін більше не плакала, зіщулившись у кутку дивана, переймаючись думкою, що ніколи не треба до когось прихилитися, хіба до речей, бо люди носять у собі власне самознищення й тягнуть за собою тих, хто виказав не-обережність і прив'язався до них чи залежить од їхньої присутності.

Треба бути підвладним лише самому собі.

І ця думка, що в ній укорінювалась і видавалась навіть умовою виживан-ня, доводила Катрін до розпачу: ніби, щоб жити, належно перестати люби-ти інших, нічого більше не відчувати, не бути більше нічим, окрім як ви-димістю, порожнистою формою.

Для чого тоді жити? — хотілося запитати в Ромена.

Він зайшов до кімнати вже зодягнений, готовий в дорогу. Сказав, що вона теж мусить негайно піти звідси, бо німці ось-ось перетнуть демаркаційну лінію, окупуєть Південну зону, й хоч у Ніцці, можливо, розташуються італійці, але, в кожному разі, все зміниться на гірше.

Ромен запитав, чи має вісті від батька. Катрін уникнула відповіді, наче почала застосовувати план, який ґрунтовно обміркувала: нічого не відчувати, нічого не переживати, знати, що ти сама по собі.

— В Парижі проведено величезні вуличні облави,— прошепотів Ромен.

І наголосив, що те саме буде тут.

Він нахилився до неї, пригорнув і здивувався з її незворушності, такої позірної байдужості.

— Сховайся, протримайся до кінця,— сказав пошепки хлопець.

Він пригорнув її, поцілував у голову, в шию, погладив щоки.

Катрін одступила, спробувала звільнитись, і він глянув на неї здивовано, не розуміючи, що вона не спроможна навіть поплакати, наче скрижаніла, ніби відтепер повелася зі смертю, аби та дозволила їй існувати.

Ромен притяг дівчину за зап'ястя, примушуючи встати, повторюючи, що вона повинна швидко переселитися звідси, нікого не попереджаючи, ані приятеля свого батька, ні нахожу хатню робітницю. Зникнути.

Катрін кивала головою: так і зробить.

Однак не сказала йому ні слова, ніби слова в ній так само замерзли, але щойно він пішов, збрала маленьку валізу, лишила якісь гроші для пані Ландреа й записку, в якій пояснила, що повинна виїхати з міста, потім вийшла й рушила Топтайлівкою понад морем, прямуючи на захід, у бік віддалених кварталів.

## 29

Заарештували Катрін Ванс 17 листопада 1942 року в пансіоні, де вона знайшла була притулок. Відчувала себе певно в цьому кварталі, де будинки тонули серед невеликих клаптиків землі між морем і берегом річки. Кому б могло спасти на думку шукати її в цьому місці, де жили самі рибалки та садівники, чії ділянки видніли на пагорбах, люди бідні, здебільша старі, які з ранку до ночі сиділи на солом'яних стільцях під дверима своїх присадкуватих, помашених у руде чи рожеве хатин?

Вітер здавався тут єдиним господарем, і це слугувало доказом, що природа накинула людям свої закони, що війна триває десь-інде, принаймні в центрі міста, а не на цих пісних землях. Тут подих моря часто ламав розарії, вкривав брижами калюжі, доносячи солоний водяний пил аж до кімнати Катрін, яка часом лишала вікно відчиненим, бо прибій заспокоював своєю монотонністю.

Однак саме тут її й схопили, може, через те, що перед тим заарештували Ассеяса, чи через те, що Ромен Бейнак, якого теж схопили, зізнався, де ночував у Ніцці, або просто через безглуздя, бо пані Ландреа розбазікалась у торгівця рибою чи в пекаря.

— Ця панна Ванс,— поскаржилась вона,— навіть не сподобилась сказати мені «до побачення», притому що я стільки для неї зробила за ці місяці. Лишила мені саме стільки грошей, скільки належалось, та й годі! Це людському?

Завжди траплялись люди, що чатували насторожі, вистежували, доносили, викривали чи то задля вдоволення, чи то через потребу, зненависть до ближнього, хоч хай би хто він був.

До Імператорського палацу, де було управління міліції, стікалась інформація про оселі для можливого пограбунку, про родини, з яких можна вимагати викуп тощо.

Квартира на проспекті Перемоги була підозріла: у ній мешкала самотня дівчина, вона потім несподівано зникла. Цікаво, що оселя колись належала Олександрові Камському, паризькому біржовому маклерові, якого заареш-

тували,— хто зна, де він може бути зараз, щасливої дороги, пане Камський, щасливої дороги! Дівчину звали Катрін Ванс.

— Ви пригадуєте, начальнику, ту руду, вона гуляла тут, алеєю?..

Шарль Маріні кивнув головою, провів долонями по волоссі. Треба було перевірити реєстратури готелів і пансіонів, можливо, вона залетіла недалеко, ця голубка.

### 30

Шарль Маріні зайшов до порожньої кімнати, де тримали Катрін.

Дівчина сиділа на стільці під великою кришталевою люстрою, в якій світилися окремі лампочки.

Катрін не ворухнулася: голова похнюплена, півзаплющені очі, права повіка набрякла від великого синця, що тягся аж до вилиці. Незважаючи на це чи, можливо, саме через це вона була гарна, бажана, й Маріні погладив її по рудій потилиці. Потім заходився розмотувати мотузки, якими Катрін за руки та ноги була прив'язана до стільця. Закінчивши, розчинив віконниці.

Був ранок, зухвало прозоре небо, свіже повітря текло з півночі терпке й радісне. Маріні довго стояв, спершись обіруч на підвіконня, вдихаючи прохолоду, відчуваючи себе бадьорим і життєрадісним, бо був господарем стількох людських доль.

Катрін мовби й не звертала уваги на те, що її розв'язали, що мала змогу ворухити руками й ногами, підвести голову. Маріні взяв її за підборіддя, підняв його, й аж тоді вона розплющила очі. Але праве око лишилось вузькою щілинкою, чорною лінією.

— Вам це вилікують,— сказав Маріні.

Він удивлявся в неї, відчуваючи емоційне піднесення від її напіврозтулених вуст, від бажання стромити в ту шпарку пальця, потримати голову поміж своїми долонями, занурити руки в руде волосся. Катрін була квола, мов кошеня.

Він пригадав собі один зимовий ранок у рідному селі Соція, коли батько вступив до кухні, взяв кошик, де тільки-но окотилася кицька, повкидав маленькі, ще клейкі клубочки до мішка й поніс надвір.

У вікно Шарль бачив, як він занурив мішок у відро з водою, а далі поніс у куці живоплоту за кілька кроків од хати. Мішок, який ніс на випнутій руці, лишав на стежці мокрий слід.

Батько вивернув мішок, і звідти випали три нерухомі клубочки. Шарлеві здалося, що вони схожі на три сірі довгасті картоплини.

Катрін стиснула стегна й схрестила руки на грудях.

— Вам,— вів собі Маріні,— можна сказати, поталанило: я даю вам шанс.

Він гладив їй щоку зворотом долоні, і йому пересихало в горлі.

— Але до мене теж треба бути лагіднішою, га? — сказав Шарль.

Він знову стромив руки в кишені та й ходив довкола повільним кроком, з ледь похиленою головою, ніби обнюхуючи її. Катрін трохи пожвавішала, стежила за ним, легенько погойдуючись.

— Житимеш у мене,— сказав Шарль глухим голосом.

Він став навпроти й негучно засміявся:

— На останньому поверсі Імператорського палацу: розкішний краєвид з вікна, тераса, там ти зможеш приймати сонячні ванни... Або,— додав ще тихіше,— спустишся на певний час до підвалу, поки всіх ваших відправлять на північ, ніхто не знає точно куди, але всім відомо, що наші німецькі друзі знаються на цьому. Їм вашого брата постачають, решту вони роблять самі.

Шарль Маріні знову почав міряти кроками кімнату, запрошуючи дівчину звестися на рівні, підійти до вікна, стати біля нього. Повагавшись кілька секунд, Катрін це зробила, скулившись і похиливши голову.

Він сказав їй, хай подивиться, як гарно надворі, хоч стоїть листопад. Хай



виважить шанси, аби ще прожити тут,— Шарль широким порухом кивав на пальмову алею та небо.

— Зрозуміло,— додав він, притягаючи дівчину до себе. Катрін спружилась, але не опиралася. — Тут ти будеш Катрін Ванс. В іншому випадку,— він одпустив її зі сміхом,— зватимешся Камською.

Далі відчинив двері та повідомив, що пришле когось, аби її полікували. Тим часом залишає вікно розчехнутим. Іноді, уточнив він, дехто вистрибує. Ми на третьому поверсі, а внизу — асфальт.

Залишившись у кімнаті сама, Катрін вихилилася з вікна й глянула на широкий тротуар попід будинком. І побачила лінії, що утворювали фігури для гри в «класи».

Вона лягла животом на підвіконня. Досить було ще трохи висунутися й відштовхнутись, аби закінчився кошмар, що почався вчора ввечері, коли двоє, той білявий, з дуже засмаглою шкірою, та другий, з погано поголеним обличчям, турнули її зі сходів, потім укинули до машини й привезли сюди. Тут також били, аби зізналася, що зветься Катрін Камська, що жидівка, дочка тієї товстої свині, оббирайла французів. Тепер вона повертатиме батьків борг — платитиме тим, що має при собі.

Вони мацали її, боляче давили груди, стромляли пальці в пах. Реготали. Потім молодший, білявий, сказав, що начальник застеріг не чіпати її. Тоді, тумаком, вони примусили дівчину сісти й прив'язали до цього стільця.

Можливо, Катрін заснула, незважаючи на біль в оці та скроні, на світло люстри, на крики, що вряди-годи долинали нібито глибоко з-під землі, проникаючи крізь ґрунт, паркет, стіни, ніч і буравлячи голову.

Я — лише оболонка зі шкіри, думала дівчина. Все, що заподіють мені, не матиме ніякої ваги. Ніщо не може зачепити моєї волі, розуму, свідомості того, ким я є насправді. Того, чим я сама володію. Я покидаю напризволяще свою шкіру, свою видимість, віддам їм усе, щоб зберегти життя, спустошена до краю, але однак повна бажання жити.

Катрін одступила від вікна й заходилась чекати.

## 31

Спочатку ночами кусала собі до крові губи, наче караючи себе за те, що згодилась бути ще за життя з цим чоловіком, який підминав її під себе, вривчасто сапав, шукаючи її поцілунків. Вона намагалась одвести губи, але він брав її лівою рукою за підборіддя, примушував повернути голову й прикладався до її вуст.

Він завдавав їй болю, здавлюючи горло, стискаючи щоки, «розтуляй, розтуляй губи», казав і встромляв свого язика.

Вона не зважувалася кусатись і робила все, як він вимагав.

Коли Шарль Маріні кінчав, то підводився, насвистуючи, розчехував вікна-двері, що виходили на терасу, і, одягаючись, казав:

— Тебе треба силувати, га, маленька кицько? Гарзд, я братиму тебе силою, а що хіба!

Вона бачила його, хоч очі її були майже заплющені.

Під курткою Шарль Маріні носив кобуру з чорним револьвером, безліч разів Катрін думала, що якоїсь ночі могла б заволодіти зброєю і вбити його, а потім і себе, чи уявлялось, як вийде в хол палацу, стріляючи в кожного, хто трапиться на шляху, а собі в голову пустить кулю лише після справедливої розплати.

Але це були лише марення.

— Тобі приємно водити мене за носа,— сказав Шарль Маріні,— приємно, га?

Він ніколи не підвищував голосу, а, навпаки, говорив розважливим, спокійним тоном.

— Але в тебе є здоровий глузд,— додав він, усміхнувся, підійшов, погладив її по плечі,— ти обережна, мов кицька.

Потім тим самим тоном розповів про вуличні облави, якими керував у всіх містечках узбережжя, про конфлікти, що іноді виникали з італійською окупаційною владою. Італійці захищали деяких біженців.

— Вони надто люблять євреїв, ті макаронники, а я ні... — сказав Шарль, а далі, підморгуючи, додав: — Хіба що тебе, панно Камська.

Тільки-но він виходив, Катрін підводилась, несила лишатися ще бодай хвилю в ліжку, де зазнавала приниження. Впокорювалась, хоча й із власної згоди: ця покора дозволяла жити.

А хіба це не стало тим єдиним, що ще мало вагу?

Катрін присідала на терасі чи просто на мармуровій підлозі, чекаючи, поки відчиняться двері й Шарль Маріні з'явиться знову.

Він гукнув її, як гукають кицьку, й тоді Катрін підійшла.

Шарль, простежив за нею, наказав помитись або вдягтися, киваючи на купу вбрання, кинутого на ліжко.

— Вибери щось,— сказав він. — Думаю, ті, кому це належало, не будуть ремствувати.

Він засміявся й знову вийшов. Іноді був відсутній два-три дні, лишаючи біля дверей охоронця, який, попереджав він, має її вбити, якщо вона спробує покинути приміщення.

Катрін страшилася цих спокійних митей, наче коротких блискавок, які робили майбутній ураган тривожнішим: тоді на неї нахлидало стільки спогадів і вагань...

Катрін не могла заснути, бо хотіла знати, яким буде цього разу Шарлів настрій.

У таку мить Маріні ніколи її не бив, але бувало гірше, коли він іноді колов її кінчиком кинджала, креслячи на шкірі легенькі арабески, від яких її проймали дрижаки. Або ще тяг за волосся, поволі, саме настільки, аби Катрін починала видавати короткі жалібні зойки. Тоді Шарль давав їй спокій, пестив.

— Невже ти думаєш, ніби я хочу завдати тобі болю? — Це гра,— шепотів Шарль.

І випростовувався біля неї.

На світанку, лишившись геть сама, Катрін довго стояла нерухома, підпираючи плечима стіну тераси, тремтячи від холоду. Та все-таки безмежність моря її заспокоювала.

Часом, коли небокрай був абсолютно чистий, вона бачила, як серед темної голубіні, лишаючи довгі багряні борозни, виринають високі гірські кряжі, котрі швидко зникали, хоча для Катрін були ніби берегом іншого, неприступного життя, яке, наблизившись, знову даленіло.

Але вона його назорила, знала, що воно існує, що може завдруге спливати і якогось дня до нього причалить, мов жертва корабельної аварії, котра відчайдушно чіпляється за життя, незважаючи на страхи, спрагу, голод і шторм.

Треба було жити, оскільки острів був розташований на лінії небокраю.

Дійшовши такого висновку, відродивши в собі надію, Катрін стала лише пасивною формою — з нею Шарль Маріні міг бавитися як завгодно.

Але вона була така відсутня, така байдужа до всього, що Шарль Маріні драгувався,— Катрін знала: він міг її вбити, ввігнавши нігті в плечі, стискаючи її, цідячи крізь зуби:

— Ти починаєш мені остогидати, чула? Мусиш теж викладатись, інакше я тебе викину геть, до підвалу, в ящик для сміття. Почимчикуєш далеко звідси, розумієш, кицько?

Шарль вимагав, Катрін мирилася. Вчилась уводити в оману, робити все, що він хотів, так ніби рот, язик, пальці належали не їй, наче вона відцуралася свого тіла, усвідомлюючи його лише тоді, коли Маріні виходив, попле-скавши її долонею:

— Бачиш, так краще. Коли хочеш, ти швидко навчаєшся: я тебе формую. Якщо лишишся живою, потім... — він сміявся, похитуючи головою, мовляв, не знає напевно, — це може тобі стати в пригоді, згадуватимеш про свого по-велителя, який вишколив тебе.

Однак на кожному подоланому етапі, з кожним новим фантом, який віддавала, жах охоплював її дедалі більше. Чого ще вимагатиме від неї Шарль Маріні після того, як їй здавалося, ніби досягала межі всього, що могла стерпіти? Коли він домагатиметься більшого, коли занудьгує, коли відчує, що вона прикидається, то віддасть її тим, унизу, які іноді, коли за-ходили до кімнати, погрожували їй або глумились, мовляв, одного дня во-на потрапить до їхніх лап і тоді все буде інакше, не так, як із шефом. І по-казували їй свої руки та кийки, що били дошкульно.

Заглядаючи в таке майбутнє, Катрін підходила аж до балюстради, дивилася просто перед себе на небо та море й думала, як би в них згубитися. До-сить було б здолати цю маленьку перешкоду, невисокий мур з колонадою — і в дорогу.

Вона прихилилася до стіни. Мала таке враження, ніби починає підтяга-тися, здіймати праву ногу, й це було легко, так ніби її тіло вже гоїдалося десь по той бік.

Але вона собі це тільки уявляла, обважніла від того єдиного слова, що невдовзі заповнювало вщерть усю її голову, заступало море й небо, лишаю-чи вдалині лише обрій: вижити, вижити...

## 32

Потім настали довгі дощові дні, протягом яких Шарль Маріні не з'яв-лявся, а вона не покидала тераси, скулившись, охопивши руками коліна, волосся прилипало до щік, дощ стікав за комір, сукня була вже нічим іншим, як ще одною холодною шкірою.

У такому стані Катрін відчувала щось подібне до спокою, ніби наклала на себе покарання, отримала прощення й навіть сподівалась таким чином нарешті звільнитися від перебування тут, від тіла Шарля Маріні, були зне-сеною поривами вітру, які затоплювали терасу, звідки червоняста вода вздовж балюстради скочувалась товстим полотнищем до жолобка й випов-нювала його через краї.

Катрін нічого не їла, хоч їй приносили трохи хліба.

Охоронець, іще зовсім хлопчина, який, здавалось, боявся Катрін, бо весь час тримав наведений на неї автомат, — вийшов аж на терасу, пильно глянув на бранку, порухом наказав повернутися до кімнати, оскільки ж во-на не рухалася, здвигнув плечима. Вона божевільна, їй-богу, божевільна! Їй на все наплювати! Якщо вирішила здохнути в такий спосіб, нехай здихає! Але якщо шукає нагоди вислизнути з будинку, то оця штука прострочить її навпіл. Хлопець похитав своїм автоматом і вийшов геть.

День майже не відрізнявся од ночі, не набагато світліший. Лише деколи виднів над морем обрій, а потім з'являлися довгі шереги хмар, які потроху скупчувалися, заповнюючи вузьку щілину, що роз'єднувала море й небо.

Саме на терасі, коли вщух дощ, її знайшли італійці, зомлілу, змарнілу й таку холодну, аж солдат, який остережливо доторкнувся до неї, вигукнув своєму офіцерові:

— Я знайшов жінку — гарну, але мертвоу...

Коли вона прийшла до пам'яті в лікарняній палаті на чотири ліжка й се-стра-жалібниця Марі-Поль піднімала їй голову, аби випила бульйон, який пахнув пореем, Катрін ні про що не спитала.

Не виявляла жодної цікавості, так наче вибір, який зробила,— залишитись під дощем, аби застудитись і вмерти,— зовсім логічно привів її до шпирталю.

Три інші ліжка займали жінки в літах. Одна, худа й жвава, цілими годинами пильно вдивлялась у Катрін, повторюючи без кінця, так немовби це були єдині слова, які була здатна вимовляти: «Любо бачити молоденьку, любо...»

Коли згодом, тижнів за кілька, Катрін почала прогулюватися під платанами парку, прийшло двоє італійських офіцерів, щоб її допитати.

Вони посміхалися, зніяковіло мнучи свої пілотки чи рукавиці, пояснювали, що заарештували ту банду злочинців, які користали з політичної ситуації, аби займатися здирством, убивати, грабувати.

— А ви,— запитали її,— хто ви? Маєте нам довіряти.

Катрін лише відповіла, ледь ворущачи губами:

— Я Катрін Ванс.

— Вас було заарештовано, з вами зле поводитись?

Катрін хитнула головою, і це могло означати, що вона відповіла «так» або що не зрозуміла запитання.

Але відчула — життя приливає, мов струмливе джерело, яке затоплює її тіло.

Вона притлумлювала його в собі, аби очі не заблищали, а ноги не пустились навпострибки.

Мусила таїтись.

Катрін ледь помітно всміхнулася, майже інстинктивно натягуючи на обличчя байдужу маску.

Сестра-жалібниця мурмотіла, торкаючись її лоба й щік:

— Як добре, як гарно, з вами все гаразд.

З тих місяців, які провела замкнена в квартирі Шарля Маріні, до решти покірна, Катрін винесла відчуття, що сильніша за всіх, що має за душею той інстинкт, який допомагав долати навіть найнестерпніші хвилини, котрих не витримували інші.

— Ромен Бейнак — ви знали його? — запитав один з італійців. — Він знайшов свою смерть у підвалах Імператорського палацу. Шарль Маріні... — Офіцер повагався, тоді таки втримавсь од запитання: — Його вбито в пальмовій алеї — чинив опір.

— Вам поталанило,— зробив висновок другий італієць.

А сестра Марі-Поль додала, пестячи волосся Катрін:

— Бог опікувався вами.

Ким він був, той Володар, який теж хотів, щоб його всі слухалися, щоб схилили перед ним голови, благали? Катрін навчилася ворущити губами, як ті літні жінки, що лежали на сусідніх ліжках.

Він милосердний, Батько наш, повторювала сестра-жалібниця Марі-Поль. І Катрін, усміхаючись, проганяла зі свого погляду будь-яке запитання, повторювала ті слова, які слід було повторювати. Але пам'ятала про потиличник, яким її турнули по сходах пансіону в Каліфорнійському кварталі, де вона мешкала.

Він — Всемогутній, вела далі черниця Марі-Поль, і разом зі старими жінками Катрін хрестилася.

— Так, так,— шепотіла черниця,— треба коритися Його волі.

Отже Господь хотів, щоб упродовж місяців Катрін була рабою Шарля Маріні, котрий обертав її ногою, після того як змушував лежати на підлозі біля ліжка, наче слухняну кицьку.

Чи Бог знав про це? Чи був тільки волею до життя, яку вона потай приховувала в собі, як небесний серпанок приховує зірку, що її Катрін з настанням доброї години могла споглядати вночі над морем?

Катрін мусила сама давати собі відповідь, нишкнучи в ліжку, відвернувшись од тих трьох жінок, які пантрували за нею, розпитували її про все своїми верескливими голосами, вряди-годи заливаючись приступами кашлю.

Спогади про минуле життя деколи виринали, наче уламки затонулого корабля, які прибоем раптом викидає на берег. Катрін чула голос батька, який у передпокої квартири на бульварі Латур-Мобур сперечався з якимось відвідувачем. Грюкали двері. Олександр Камський вертався до салону, повторюючи: «Я ніколи звідси не поїду, ніколи, Боже милий, вони не знають, але приходять і приходять знову...»

Він перервав своє бурмотіння, помітивши дочку, й ці слова раз у раз виринали в пам'яті навіть у капличці шпиталю, де Катрін збавляла чимало часу. Вона сідала скраєчку в нефі, якнайдалі од вітваря, за колоною. Там віяло свіжістю, хоча надворі вже ставало задушно, навіть під платанами, а світло, таке контрастне — золото та блават, біле й чорне — здавалось колючим і дратувало.

Сестра-черниця Марі-Поль часто ставала навколішки поряд із Катрін, молилась хвилику з нею, торкалася її плеча кінчиками пальців, потім відходила, й кроки її тихенько відлунювали під склепінням.

Тоді Катрін витягала огризок олівця, який могла втаїти в жмені, й на згорнутих учетверо аркушах у клітинку писала уривки речень, фрагменти оповідань,— у такий спосіб рятуючись від внутрішньої порожнечі, яка, мов у нічних, засмоктувала її, поглинала.

Катрін захлиналася страхом.

Якогось дня, коли стояла отак скулившись і боролася з тією тривогою, Катрін відчула щось подібне до теплої хвилі, яка піднімалася вгору від живота. Змушена була вийти, на паперті її приголомшили яскраве світло та шум. Збігши вниз і спершись на стовбур платана, Катрін спробувала блювати.

### 33

Це в ній залишили вони — Шарль Маріні та Бог, два повелителі, які розпорядилися її життям.

— Тепер я приноситиму тобі молоко,— сказав якимось Маріні. — Я добрий, еге ж?

Він часом приковував її до ліжка, й вона змушена була хлебтати те молоко, як тварина.

Тепер Катрін лежала, зіщулившись, у палаті й лише згадувала. За кожним рухом її починало нудити.

Лікар не відзначався надмірною делікатністю. Оглянувши її, зневажливо сказав: вона має знати, що з нею, хіба ні? Й ніби бажаючи принизити ще більше, ніж це робив Шарль Маріні, дивився на неї, гидливо кривлячи губи, поки вона вдягалась.

Катрін соромилася свого тіла, палко бажаючи запасти в землю.

Після того медичного огляду сестра Марі-Поль підходила до неї так боляко, наче страшилася її торкнутись.

— Треба молитися,— казала вона нерішуче,— молитись, аби заслужити в Бога прощення.

Літні сусідки по палаті все те чули й потім перешіптувались. Уночі, найхудіша з-поміж трьох, ліжка якої стояло найближче до Катрін, шепотіла:

— Чи ти, бува, не думаєш залишити її, га? Не будь дурепою, позбудься її. Інакше тобі капець, правду кажу.

І почала переповідати своє власне життя.

Катрін відмовлялася слухати, ховала голову під подушку, але нудота від того ставала ще нестерпнішою. Вона мала потребу в свіжому повітрі. Отож Катрін підводилася, виходила в парк, босоніж, ранячись на гравії, дряпаючи ноги об чагарники й кактуси. Сходила аж до піщаних пляжів, захарашчених колодами, паліччям та зчорнілими водоростями, викинутими прибоем.

Від солоного повітря дерло в горлі, й вона мала бажання ввійти в воду, лягти на притихлу хвилю й непомітно в ній утонати. Сідала так, аби піна хвилі докочувалась аж до неї. Холод угамовував нудоту.

Чекати, казала собі Катрін, не йти на жоден ризик, підкорятися, щоб при нагоді зникнути. Й знову замикалась у собі, як уже стільки разів одтоді, коли почалося її друге життя, коли залишила свого батька на пероні вокзалу і перетнула демаркаційну лінію.

Поверталася до шпиталю нога за ногою, іноді на світанку, залякла від холоду, але спокійна, майже щаслива, — якщо таке слово мало ще сенс — від того, що бачила, як у розмитих сутінках народжується день.

Мусила залишатися тут, бо не мала ні грошей, ані притулку. Отже треба було молитись навколішках на червоній плитці підлоги, притулившись лобом до бильця ліжка, допоки сестра-жалібниця зрештою підніме її попід пахви, скаже:

— Та годі, годі, Катрін, не впадайте в розпач, Бог чує вас, він допоможе.

Дитина народилась 25 серпня 1943 року, в Катрін не було для неї молока.

Катрін не торкалась дитини, коли її приносили. Лежала напружено, ви-проставши руки вздовж тіла. Не повертала голови, коли дитину забирали, аби віднести до іншої породіллі, яка в сусідній палаті годувала власну дитину.

Катрін дивилась у вікно перед собою на обшарпані хмари, які нагадували білі піщані пляжі.

Сестра-черниця Марі-Поль, сидячи біля ліжка, пояснила, що дитині треба дати ім'я, прізвище, виписати документи, адже відтепер Катрін несе відповідальність за живу душу — так захотів Бог.

Катрін не відповіла, та пізніше, коли сестра напосідала знову, тримаючи її за руку, Катрін сказала: «Поль», і сестра, тулячи до себе дитину, промурмотіла:

— Слава Богу...

За кілька днів для Катрін знайшли кімнату в дальньому флігелі шпиталю. Їй дозволили залишитися при шпиталі, працювати на кухні, допомагати в прибиранні. Вдень вона відносила хлопчика до ясел, а на ніч забирала.

Катрін клала малюка на постіль, а сама, щоб не доторкатися до нього, спала долі.

Часом снилось, ніби дитина виросла за одну ніч і стала схожа на Шарля Маріні. Деколи — й це була в снах найнестерпніша хвилина, до якої, проте, Катрін ішла з найбільшим поспіхом, хоча знала про страждання, які потім кривимуть серце, — вона ніби жбурляла хлопчика кудись далеко, в прірву, яка досі стільки разів поглинала її саму.

Але малюк верещав, одбивався, й коли Катрін підводилась, мокра від поту, її вражала тиша. Син спав, і вона чула його ритмічне дихання.

Катрін опиралась бажанню пригорнути сина, поколисати, так само як забороняла собі чекати вечорами на мить, коли знову його побачить.

Якось, на початку вересня, коли вже домивала на кухні великі мідні казани, Катрін почула крики й постріли.

У парку вештались італійські солдати, розквартировані в будинках шпиталю: вони гасали й вигукували, що для них війна закінчилась, час вертатися додому. Деякі розмахували пляшками, інші тирлувались групами й балакали. Дехто, цілячись у небо, стріляв короткими чергами.

Увечері один з тих офіцерів, що допитували її, зайшов до кімнати, глянув на Катрін, але, помітивши дитину, хитнув головою й вийшов.

Катрін його здогнала: чого він прийшов? Італієць прошепотів: сюди незабаром прийдуть німці, а з ними повертаються оті звірі — французька міліція. Італієць хотів лише попередити її, можливо, вона поїхала б з ними, бо тут більше не буде в безпеці, але — кивнув головою в кімнату — пані з дитиною...

Коли офіцер пішов, Катрін підійшла до ліжка. Немовля було смагляве й чорноволосе.

Вона дивилася на нього, ніби хотіла відірвати од себе, віднайти все, що вже різнило його з нею, належало повелителеві, якому торік змушена була коритись.

Тоді відійшла задкуючи й причинила по собі двері. Коридори шпиталю були порожні. Надходила ніч, із парку одна за одною рушали легкові машини та вантажівки з італійцями.

Вона побігла їм назустріч, махаючи рукою.

Знайомий офіцер відхилив дверцята й пильно глянув на неї. Катрін кивнула головою назад:

— Воно не моє.

## 34

Дорогою, до краю загаченою колонами солдатів, які повертались до Італії, Катрін на кожній зупинці боролася зі спокусою відчинити дверцята, зістрибнути й побігти назад, до тієї кімнати, де залишила смаглявого хлопчика, котрого, напевне, вже виявила сестра Марі-Поль тепер, коли народжувався новий день, здіймаючи запони з узбережжя, скелястих мисів, оздоблених піною, ще загорнутих у серпанок з фіолетовим відсвітом.

Катрін куняла, її голова гойдалася туди-сюди, обидва чоловіки, поміж якими вона сиділа, також спали, часом схиляючись на неї; вони прокидались, коли машина раптово зупинялася, блокована возами, несправними вантажівками, солдатами, котрі ляялися, перед тим як потіснитись до парпету, що нависав над морем.

Вона намагалась не розплющувати очей. Крізь повіки бачила, що сонце вже встало. Не хотілось навіть робити спроби дізнатися, де вони перебувають. Мала надію, що вже від'їхали так далеко від шпиталю, аж незабаром вона забуде все, чого там зазнала. Й водночас, поза всякою логікою, бажала, аби ще не проминули решітки шпитального парку.

Інколи, поза власною волею, як ото діти, що шахрують, Катрін напіврозплющувала очі, аби на хвильку осліпитися, побіжно помітити узбережжя, рухливі пасмуги моря.

Дорога збігала стрімчаком високо над морем, і Катрін здавалось, що вона досі на терасі Імператорського палацу, а чоловіки, котрі сидять обабіч неї, відведуть її зараз до Шарля Маріні. Тоді хотілося крикнути офіцерові-водію, щоб їхав швидше, і, може, якби сама була за кермом, то спрямувала б автомобіль у голубу порожнечу між небом і морем.

У міру того як авто просувалося вперед, обозів рідшало, й незабаром дорога поміж гвоздик і оливкових гаїв геть спорожніла.

Над полями грало тепле повітря з солодкавим духом фіг і лаврових дерев.

На майдані якогось села вони спинились, напилися з джерела, покуштували плодів. Катрін трималась віддалік, у той час як італійці жваво перемовлялися. Потім до неї підійшов водій.

— Ми,— сказав він,— їдемо до Рима, але там...

Катрін закивала головою: Рим, Рим — він видавався таким далеким, що там, напевне, вона зуміє розпрощатися з іменами, які не виходили їй з голови: Ромен Бейнак, пані Ландреа, Ассеяс, Шарль Маріні, сестра-жалібниця Марі-Поль та ім'я дитини, котре вона не вимовляла, не хотіла більше вимовляти.

Отож вони спинились у Римі, й коли, по кількох днях перебування в родині одного з офіцерів, її відвели в монастирський притулок, який погодився її взяти, Катрін подумала, що почалось інше життя, вона пододала нову межу, ніхто в світі не знатиме, що їй довелося зазнати й з чим змиритись, аби вижити там, у кімнаті на останньому поверсі Імператорського палацу. Мусила забути дитину, яку породила, але яка, аж до ридань повторювала са-



ма собі Катрін, залишаючись на самоті у своїй кімнаті з білими стінами, була не її, ні, не її.

Їй минав тільки двадцять перший, вона мала кругле обличчя, руде коротке волосся, яке кучерявилось й завдяки якому скидалась на херувима. Економка притулку позичила їй довгу спідницю-плісе кольору морської хвилі та дві білі блузки з коміром аж під шию.

Інколи Катрін ловила себе в шибці скляних дверей чи вікна й дивилась так, ніби вперше бачила ту молоду, низеньку, трохи загладку жіночку в мештах на рівній підозві та в коротких білих шкарпетках. Вона мружила очі й майже втікала геть, наче цей образ був такий нестерпний, що вона не могла довго витримати його. Навіть якщо не відводила очей, то мала ще надто багато спогадів, була ще так переповнена скорботою, що ота здорова, чепурна, спокійна жінка в шибі її бентежила, нагадувала людину, котра перенесла важку хворобу, надто рано вийшла з хати й ще хилитається, роблячи перші кроки.

Катрін найчастіше лишалась у своїй кімнаті, сидячи перед відчиненим вікном, з якого видніли вдалині черепичні римські дахи та дзвіниці й, ніби на першому плані якоїсь картини, покручені приморські сосни, дурманні пахощі яких виповнювали келію.

Саме там, у тиші, серед якої коли-не-коли лунало нестерпне завивання сирени, що повідомляло про повітряну тривогу, Катрін почала регулярно писати, як це робила там, у шпиталі, намагаючись іще раз звести зі слів мур, котрий захищав би від спогадів, од прірви, куди й досі тягло.

Потім Катрін рвала написане на малюсінські клаптики, викидала їх за вікно й дивилась, як вони летять до дерев, гублячись серед товстого, покрученого, червонясто-бурого гілля.

Вряди-годи вона за кілька хвилин до трапези виходила прогулятися під цими деревами, й щодень більше відчувала, як до неї поверталася не те що радість — радість належала до минулого життя, коли вона бігла під аркою будинку на бульварі Латур-Мобур, — а бажання щось робити, діяти, відчуття, подібне до нетерпіння, неначе вона перестала боятися майбутнього.

Може, це відбувалося просто через те, що римська весна надавала легкості повітрю й думкам або що в ідальні черниці перешіптувались, нібито війна невдовзі закінчиться, не сьогодні-завтра тут висадяться американці й визволять Рим.

Отож, одного ранку, сидячи просто на землі, встеленій сосною глицею, Катрін побачила, як до парку в'їхало дві автомашини, переповнені солдатами. Почувши французьку мову, вона побігла до них, навіть не роздумуючи, що робить, плакала, кинулась на шию одному з них, найвищому, а той сміявся, пригортав її за стан, піднімав, дивувався, що робить тут, у цьому притулку, французенка. Катрін пояснила, що втекла через демаркаційну лінію, її розшукували, а батька, очевидно, заарештували.

Вони посідали під соснами. Катрін бавилася сухою глицею, покусуючи її та розламуючи. Вона вже перестала довірятись інстинктам, твердо хотіла, щоб цей чоловік запропонував їй поїхати з ним. Зобразивши усмішку, широко розплющивши очі, які виказували захоплення й покору й колись так зворушували черницю Марі-Поль, Катрін сказала йому простодушню:

— Я б хотіла вступити до вашої армії, бути корисною.

— Що ви вмієте робити? — запитав він, пригорнувши її за плечі.

Вона намагалася його не торкатися, разом з тим усім еством своїм даючи відчуття, що настане мить, коли він зможе її обійняти, але зараз вона не повинна заходити далі, поки що ні.

— Писати, — сказала Катрін.

Офіцер сидів, спершись на руки, відведені назад, з піднятою до неба головою й повторював:

— Писати, писати...

Тоді підвівся, потиснув їй руку:

— Їдьмо, я все владнаю.

Катрін стояла, наче її підкинуло від несподіванки й пориву, хоч уже перед тим була готова, хоч нічого з того, що запропонував офіцер, її не дивувало, а видавалось наслідком власного бажання, власної спонуки.

Вона була спокійна й рішуча, задоволена тим, що знову перемогла.

Відтепер, думала Катрін, лише це вона здатна відчувати. Тільки в такий спосіб жити. Все решта належало до попереднього життя.

— Пакуйте свої валізи.

Катрін пояснила, що не має особистих речей і, так само всміхаючись, розтулила напоказ свої жмені.

Але ж, заперечив офіцер, вона мусить мати бодай щось, аби... — він замовк і лише кивнув на тіло Катрін.

Ось так у червні 1944 року Катрін Ванс стала помічницею Жана-Франсуа Гільшера, вповноваженого в справах преси при штабі французького експедиційного корпусу в Італії. Вона сиділа поруч із ним у джипі, на якому вони зборознили всі римські околиці, намагаючись розквартирувати полки марокканської дивізії.

Дороги найчастіше була безлюдні, а поле, втикане кронами приморських сосен, блищало міріадами краплин останньої зливи, хоча сліпуче, наче очищене дощем, сонце вже встигло висушити червону землю.

У кінці шляху був пляж, мол, викладений на сірому піску великими мармуровими брилами, відшліфованими прибоем та віками.

Гільшер говорив, а Катрін усміхалася.

Вона відкривала для себе, що досить видимості, щоб заспокоїти, досить мовчання, аби схвалити, досить зніяковілого кивка головою, аби відвести запитання. Вона позирала на цього чоловіка, з яким, хоч він того ще не знав, вирішила жити, бо хотіла почати поряд з ним новий етап свого життя, й таким чином назавжди — Катрін вірила й бажала цього водночас — будуть стерті роки, які вона допіру здолала.

Часом Гільшер напиняв машину й дивився на Катрін. Мав виснажене обличчя й горбкуватий ніс, а шквали солоного бризу розпатлали його довге волосся, в якому, хоч Гільшерові заледве минало двадцять п'ятий, Катрін бачила сивину.

— По суті, — озвався він, — я не знаю, хто ти, звідки...

Катрін стенула плечима, промурмотіла:

— Я не хочу про це говорити...

Й здивувалася, що він не наполягає.

Пізніше збагнула, що ніхто ніколи насправді не цікавиться, завжди можна критись: пошуки, піднімання чужих завіс вимагають часу, тож треба передусім турбуватися про самого себе.

Гільшер завагався, чи розпитувати її далі; тоді Катрін стала допитуватись у нього, як він 1940 року, після втечі з табору для військовополонених, зі Східної Пруссії добрався до Лондона, потім до Алжира. Гільшер сяв од задоволення, а Катрін нахилила голову, ніби уважно слухала, тимчасом як насправді просто зважувала, якої миті, після якого погляду, скориставшись яким виявом слабкості, змусить його гойднутись до неї.

Катрін добре відчувала, що він мнеться повторюючи:

— Не бажаю ні до чого прив'язуватись, хочеться світу побачити, розумієш?

Вона не відводила очей, усміхалася, й він схилив голову, стромивши руки в кишені куртки, тупцюючи на місці.

Гільшер викликав цікавість, так ніби Катрін була подивована його наївністю й отими пориваннями. Він кидався бігти, шойно край дороги з'являлась могила, зруйновані колони серед чагарників, перистиль стародав-

нього храму. Ставав пишномовним, фотографував. Примушував Катрін видиратися на капітель, ставати навколішки, повернути голову так або так, дивитись на те чи те дерево.

Катрін посміхалася. Сама собі здавалась однією з тих руїн,— вони здіймалися там, де й споконвіку, були давно мертві, та однак заводили в оману. Ось життя, яке їй судилося, й не буде нічого іншого. Але мусила й хотіла жити, йти до кінця, бути, як оце каміння.

Пізніше, коли після опублікування репортажу Венсана Жановера, присвяченого темі «Жінки на війні», «Жіночий журнал» надрукував світліну Катрін у військовому строї, зроблену на околицях Рима, хтось із редакції, може, Фаб'енна Рів чи Рафаель Робер, зауважив, що Катрін тут подібна до Інгрід Бергман у фільмі «По кому дзвін».

Катрін лише заперечливо сіпнула головою, але згодом збільшила цю світліну й повісила в своєму кабінеті.

Коли репортери, передовсім зарубіжні, запитували Катрін про початок її журналістської кар'єри, вона кивала на те фото, згадувала про перші інтерв'ю, які зробила для військової преси разом із Жаном-Франсуа Гільшером, письменником, з яким, додавала Катрін після досить довгого, що це помітили, вагання, вона одружилась саме тоді, в Римі, 1944 року. Й мурмотіла:

— Все почалося звідти.

До того було лише дівчисько, яким ніхто не цікавивсь і яке, здавалося, вона сама вже забула.

Й однак власне про нього, про те дівчисько, бажала говорити Катрін, стоячи перед дверима з ясного полакованого дуба, що вели до квартири, де колись мешкала сама, й де — якщо наважиться подзвонити й увійти,— зустріне Жанну й спогад про мертвого Мат'є, хлопчика, якого так мало бачила, не набагато більше ніж того, котрого покинула в комірчині шпиталю в Антибі під Ніццою вересневого вечора 1943 року.

І яке божевілля: тепер вона запитувала себе, чи онук не став одплатою за покинутого сина?..

## 35

Син Поль був так далеко, на відстані майже в півстоліття, онук, Мат'є, щойно пішов із життя, але вже також опинивсь оподалік, настільки, що обидва накладались один на одного, ставали одним болем, майже одним обличчям.

Катрін переймало почуття жаху, ніби її примусили дивитися на щось потворне, відкрити для себе очевидність, од якої завжди відмахувалась і яку зараз сприймала інстинктивно: риси цього немовляти, рідного сина, більше не нагадували Шарля Маріні, в що вона довго вірила, а були начерком Жанни та Мат'є, її дочки та внука, були такими, які притаманні їм, Камським. І, чого Катрін була нездатна досі визнати,— навіть смаглявість дитини здавалась їй тепер успадкованою насправді від її власного батька, а не од Шарля Маріні.

Поль, син, якого вона втратила, якого жодного разу не пригорнула до грудей, якого цуралась, не годувала, відштовхувала, мов чужого, виявився цілком їхньої породи, бо мати — це земля, кров. Шарль Маріні — не більше ніж безіменне зеренце, випадково занесене вітром.

Яка нестямна вона була, щоб цього зовсім не відчувати!

І яке божевілля — відкрити це тільки сьогодні, під дверима квартири, в якій мешкала Жанна, де раніше жив Мат'є, котрого вона теж відмовлялась бачити, ніби передчуваючи, що він нагадував би Поля, втраченого сина.

Було безумством уперто пориватися сюди з такими спогадами в голові.

Катрін хотіла втекти, але щось наче штовхнуло її вперед, примусило

подзвонити, й між миттю, коли вона почула голос дзвінка, й тією, коли Жанна відчинила полаковані двері зі світлого дуба,— заледве кілька секунд,— Катрін переконала себе, що насправді вона просто проклята мати, та, за якою ходить назирцем нещастя, та, якій мстяться.

Відтепер, може, тому що була стара й про це знала, їй здавалося, ніби вона перебуває на темному вивороті світу, чує глухий гуркіт, наче гемонські сили ховаються в звивинах цих довгих і водночас таких коротких блукань, якісь божества, що стежили за нею впродовж усього життя й зараз вимагають, аби вона платила.

Її вдарило рикошетом. Матьє, котрий наклав на себе руки, здавався тепер копією Поля, обидва настільки були подібні, що їх уважали за близнюків. І це вона, Катрін, відповідальна за їхню смерть, так само як винна в нещасті Жанни, безвинно покараної через неї.

Катрін прихилила голову до дверей. Вона стане навколішки. В усьому зізнається. Розповість про те, як вийшла з комірчини шпиталю в Антибі, ти-хенько, щоб не збудити дитину.

Вона розповість, як замкнула Жанну на кухні, кинувшись туди запізно, коли руки доньки вже стали суцільною ранаю.

Вона, яка все своє життя ставила спектакль у жанрі поміркованості, яка ніколи не переставала посміхатися, дозволяючи жорстокостям, образам розбиватись об цю посмішку; вона, що тільки одного разу вчинила нерозсудливо, коли від неї пішов Бен Ловард (хоча навіть у тому випадку змогла спокійно отримати все, чого прагнула), — аж тепер остаточно втратила розважливість.

Хотілося завити, роздерти нігтями обличчя, рвати на собі волосся, зняти маску, яку носила й під якою тепер задихалась.

Але ця маска давно вже стала її лицем.

І коли відчинилися двері, коли побачила свою дочку з таким жовтим змарнілим обличчям, чорними колами під очима, зачісаним назад волоссям, яке ще дужче підкреслювало втому, Катрін, замість того щоб припасти до цього тіла, яке їй видавалося таким тендітним і самотнім, відступила назад мурмочучи:

— Це я, Жанно, це я...

Жанна теж відступила вбік, пропускаючи матір до салону, де дитиною Катрін часто читала, полюбляючи слухати гомін проспекту, відчувати, що там, унизу, кипить життя, тоді як вона тут, удома, спокійна й самотня.

— Це я, я,— повторила Катрін.

Вона говорила горловим голосом, наче кожне слово виривала з жильної породи, яка досі прирікала її на мовчання. Але Жанна, здавалось, нічого не чула, не розуміла змісту цих слів.

Вона сіла, схиливши голову, притуливши до грудей ліву руку, а в правій тримаючи цигарку.

— Ти знову палиш,— лише сказала Катрін.

Мала стільки сказати, але їй наче заціпило. Слова, які готувала наперед, здрібніли й пожолобилися, мов плівка старого фільму, лишилися тільки найдрібніші й найнікчемніші, які Катрін повторювала:

— Ти не повинна, Жанно, не повинна...

Жанна раптом підвелася й заявила, що йде спати, але мати може лишатися в квартирі стільки, скільки забажає.

— Ти тут знаєш усе, еге ж?

Донька довго вдивлялася в матір широко розплющеними очима, наче силкувалась відгадати, що приховане за цим обличчям, мовби її інтуїція підказувала, що все — лише видимість; усмішка, яка прикриває рану, слова, котрі означають зовсім інше. Наче Жанна теж чула те гуркотіння, той можливий набій минулого, про яке не знала, але яке зараз розсиплеться, притрусивши її шаром попелу.

Жанна повагалася, тоді, мов завдяки зусиллю волі уникаючи материного гіпнозу, вийшла з салону, грюкнувши дверима.

Катрін кинулась була за нею майже бігма, повторюючи: «Жанно, Жанно, ти не повинна...»

Але зупинилася перед порогом. Далі панувала темрява. Катрін не зважувалась переступити порога, підійти до покоїв, які належали колись Олександрові та Жоанні Камським, до кімнати Мат'є, де перед тим мешкала ота маленька дівчинка, що потім стала проклятою.

— Жанно,— підвищила голос Катрін,— Жанно, чуєш, озовись!..

Але Жанна не озивалася.

## Частина четверта

### МИ НЕДОСТАТНЬО ЇХ ЛЮБИЛИ

36

Жанні здавалося, ніби досі чує голос матері, яка кликала її з того кінця коридору, хоча, сховавши голову під подушку та ковдру, причаївшись у задушливій темряві, навряд чи могла щось чути. Жанна знала це, переконувала себе в цьому, але голос затято розлягався, зринаючи з далекого дитинства. «Жанно, Жанно...» Занепалий, безбарвний голос без жодного з тих поривів, які хотілось у ньому віднайти, той самий голос, який Жанна чула часом і випадково, скажімо, щосуботи о 8 годині 35 хвилин: «А зараз — хроніка Катрін Ванс, директора «Жіночого журналу». Кожного разу Жанна поривалась вимкнути радіоприймач, перевести його на іншу програму, але не робила цього і, змушена слухати, уявляла свою матір, що читає текст з удаваною невимушеністю й усмішкою. Мати в усьому була старанна й бездоганна — жодного неслухняного пасма в зачісці, ніякої перекрученої панчохи, жодного голосніше вимовленого слова. Неперевершена акторка.

Цього вечора, коли Жанна покидала її саму в салоні, їй здалось, ніби відчула розгубленість матері, наче та забула вдома свій текст, спроможна тепер лише безладно повторювати одні й ті ж слова.

І мала бажання метнутися до неї, викрикнути оте слово, якого, здається, зроду не вимовляла: «Мамо!» Поголосила б у неї на грудях, бо відтоді, як Мат'є наклав на себе руки, не мала більше на кого спертися, жодного тіла — хоч саме в цьому мала потребу, в чийомусь тілі,— до якого могла б припасти.

Венсан Жановер, якого привела була сюди, чинячи блюзнірство, спалювання, зробив своє, поклавши на неї пожадливі руки, тяжючи на ній, уходячи в неї, зазнаючи з нею насолоди. Ось так Жанна збагнула, що життя в ній ще жевріє, що вона ще живе.

Але Жанна не змогла зробити цей крок до матері. А мати, замість ступити назустріч, знерухоміла, скулена, її обличчя раптом видалося Жанні таким жаским, що вона втекла з салону, грюкнувши дверима, кинувшись до своєї кімнати, вгрузла в ліжко, тримаючи щосили обіруч подушку, простирадла й ковдри, наче тіло, яке розплющувала на собі. Однак голос матері, здавалось, пробив товщу тканини та пуху, долав простір і час, аби досягти Жанну. Вона притискала подушку, мовби хотіла задихнутись, аби не згадувати про ті страждання, яких зазнавала продовж дитинства через те, що мати була завжди відсутня, усміхнена, солідна мати, не виявляла ні гніву, ні радості, що їх викликає дитина й на які Жанна чекала, спостерігаючи за іншими матерями, котрі приходили по своїх донечок о пів на п'яту під шкільну браму, недбалим порухом руки піднімали коміри пальт, виймали зі своїх сумок хліб

із шоколадом або лаяли доньок за розірвану спідничку чи замурзані чорним руки та обличчя.

З Жанною нічого такого не траплялося.

— Телефонувала ваша мама,— казала Марта, тримаючи Жанну за руку, бо та намагалась вирватися,— вона забарилась у редакції на причісуванні.

Зрештою Жанні щастило випручатись і вона бігла тротуаром, повторюючи, аби не плакати, оті слова: причісування, часопис, редакція, сенсу яких не розуміла, але які могли затримати її маму, як згодом робитиме отой злий геній Бен Ловард.

— Причісування,— глузував Жан-Франсуа Гільшер.

У квартирі на вулиці Неї він проводив цілі дні, переважно всамітнівшись у кімнаті, до котрої Жанна не мала права заходити. З'являвся надвечір, трохи похитуючись, потираючи руки, палко цілував Жанну, бурмочучи, що добре попрацював. Але вистачало одного слова «причісування», аби його настрій зіпсувався.

Батько виряджав Марту, певно, аби його гніву ніхто не помітив. З грюкотом відчиняв і зачиняв на кухні стінні шафи. Млинці, які брався пекти, підгоряли. Він лаявся, бо рис був надто розварений. Кричав:

— Твоїй матері наплювати на нас, яка ганьба!

Потім обіймав Жанну, просив пробачення за ці слова, пояснював, що таке «причісування». Але Жанна вже не слухала. Чому її мати нехтує ними? Чому втікає до того королівства — до часопису, вхід до якого їм було заборонено?

Часом Катрін Ванс їх заставала зненацька, коли вони ще сиділи один навпроти одного на кухні. Вона з'являлася в порозі, усміхнена, вичепурена, і повідомляла, що повинна якнайшвидше перевдягтися, бо... Жанна знала заздалегідь оті слова, які вона вимовить: концерт, вечеря, передача, презентація для преси, врочистий прийом. Донька пильно дивилася на матір, чекаючи, що її посмішка ось-ось перетвориться на вишкір чаклунки з гострими зубами, з глибокими зморшками обабіч рота.

Катрін зиркала на годинник, просила вибачення, її кроки згасали в коридорі, тимчасом як Жан-Франсуа Гільшер не припиняв жувати, ніби нічого не чув.

Зіщулившись, Жанна силкувалася шезнути, боячись миті, коли батько жбурне виделкою або серветкою об стіл і загорлає:

— Ти мені набридла, набридла!

Його голос падав:

— Ти що — думаєш, так може тривати без кінця? — Тоді батько переходив на найвищі реєстри: — І все через якийсь журнальчик для психопаток!

Ці крики краями Жанні серце. Здавалось, розверзалися нетрі й вона падає в провалля під її ногами.

Жанна не могла витримати, коли мати, загорнувшись чорною мантією, часом у хутряній шапці, насунутій аж до брів, проминаючи кухню, обмежувалася словами, що вона завжди готова обговорити все це з Жаном-Франсуа. Але чи варто втрачати самовладання, демонструвати такі грубощі?

На її руках були чорні шкіряні рукавички.

Вона торкалася ними губів, здалеку посилаючи доні поцілунок, і казала:

— На добраніч!

Береги у розверстого провалля знову зсувалися до купи.

Ні батько, ні мати, здавалось, не пам'ятали про ці потрясіння. Вони уникали одне одного, обмінювались короткими репліками, навіть починали балакати, тимчасом як Жанна, сидячи біля них, малювала.

Але дитину було нелегко ошукати: актори грали фальшиво.

— Як працюється? — питала Катрін Ванс.

Жан-Франсуа говорив байдуже про свій роман, запитував про наклад «Жіночого журналу», про те, яку роль відіграватиме в часописі Бен Ловард.

— Бодай надасть тобі свободу дій? — допитувався він.

Жанна спостерігала за матір'ю, слухала її відповіді.

— Думаєш, мене можна загнати до клітки? — кидала Катрін Ванс підводчись.

Жанна виходила з вітальні, зачинялась у своїй кімнаті, шматувала незакінчений малюнок. Незабаром, спало на думку, вона зостається лише з Маргою.

Тепер батько не бував удома по декілька днів поспіль. Щоразу, коли вертався з мандрівки до котроїсь провінції,— інколи Жанна бачила його в короткому телевізійному репортажі на трибуні якогось мітингу,— він завжди привозив Жанні одну-дві ляльки в строях того краю.

Він уходив до кімнати, несучи їх на високо піднятих долонях, ніби бажаючи сховатися за ними, не виказати зніяковіння. Клав їх на стіл перед Жанною, яка не повертала навіть голови, вдаючи байдужість, бо треба було приготуватися до неминучого чергового батькового від'їзду.

Жанна уявляла собі жахливі сцени. Ніби метається між ними. А вони хапають доньку за руки, кожне тягне до себе, розривають її на шматки. І коли вона вже мертва, коли лежить на підлозі закривавлена, тато з мамою кидаються одне одному в обійми, примирені, бо її вже немає живої.

Ось таке бачила Жанна уявки.

Від таких видінь їй ставало зле, вона притискала до себе подушку й кусала її, щоб не заголосити.

Тепер Жанна була певна — щось подібне уявляв та відчував і Матьє.

Він убив себе, аби не заважати їм, їй та Луї Моренові, які не любили одне одного, жили за звичкою й для пристойності. А хіба дитина може знести таку фальш?

Хіба Жанна ставилася до нього не так само, як її мати — до неї? Консультації, нічні чергування в клініці, термінові виклики, відрядження до Токіо чи на Мальту: все це нічим не різнилося від «причисування», від «часопису»...

Як їй не спало на думку? Чому й вона цуралася свого сина, чому відмовляла в любові, яка йому належалась?

Може, то була своєрідна помста — хай-но й Матьє переживає те, що витерпіла вона, мовби життя було нескінченною спіраллю, яка відтворювала для інших уже прожиті кимось ситуації, закарбовані в пам'яті, наче в плині часу не можна уникнути повторень.

Матьє звів на себе руку, бо перед тим страждала Жанна й теж думала про смерть.

А ще й до нього, й до неї Катрін Ванс, можливо, теж натерпілась, опинившись перед нерозв'язним?..

Жанна пам'ятала ту вечерю разом з батьками...

Була неділя, Марта ставила на стіл. Батько й мати сиділи дуже врочисті, а між ними — Жанна. Жан-Франсуа повертав страви, не скуштувавши, Катрін їла знехотя, киваючи Марті, щоб прибирала зі столу.

— Бачила газети? — запитав Жан-Франсуа.

Він карбував кожне слово.

— Бачила,— відповіла Катрін, не підводячи голови.

— Чим відповісти?

— Я не збираюсь відповідати.

— Думаєш, я можу з цим змиритися?

— Не знаю. То твій клопіт.

Вони не підвищували голосу, але цього вечора Жанна воліла б, аби вони загорлали. Бо лють — це все ж зв'язок, а вона відчувала, що вони так далеко одне від одного, кожне само по собі.

Жанна намагалася збагнути, про що йдеться, але батьки обмежились отими кількома словами, змісту яких донька не вловлювала.



— Я вживу заходів,— сказав батько. — Це стосується не лише мене. Я зв'язаний з певними політичними колами й не можу собі дозволити...

Тоді підвелась, кивнула підборіддям у бік Жанни й докинула:

— Само собою зрозуміло, донька залишається тут, зі мною.

— Авжеж,— промурмотів батько.

Саме тієї хвилі Жанна померла, хоч не зронила ні найменшого зойку. Вона їла, а доївши страву, вийшла з кімнати, коли батько спробував їй пояснити, що приходитиме до неї раз на тиждень. У середньому — раз на тиждень, уточнив він.

Жанна поплентала до батькового кабінету.

На столі лежали газети. На першій сторінці однієї з них вона побачила портрет своєї матері й розібрала заголовок: «ДРУЖИНА РАДНИКА КАНДИДАТА ВІД ЛІВИХ СПІВПРАЦЮВАЛА З ФАШИСТСЬКОЮ МІЛІЦІЄЮ 1942 РОКУ». Жанна прочитала ще кілька речень, набраних великими літерами: «...КОХАНКА НАЧАЛЬНИКА МІЛІЦІЇ НІЦЦИ, КАТРІН КАМ-СЬКА — ЗАРАЗ ДИРЕКТОР «ЖІНОЧОГО ЖУРНАЛУ»...»

— Що ти тут робиш? — запитав батько, вхопившись до кабінету.

Жанна вийшла не відповідаючи.

Батько мовчки дозволив їй повернутися до своєї кімнати, тимчасом як вона сподівалась почути його окрик.

Але тепер могла зачинитись, випнутися на ліжку, бо ніхто так і не прийшов.

Потім до неї навідалась лише Марта, та для Жанни Марта не була кимось.

За кілька днів, коли батько пакував до валізи свої книжки, покидаючи квартиру на вулиці Неї, Жанна, котра йому допомагала, навмисне звалила на підлогу стоси книжок, складених на столі.

Жан-Франсуа Гільшер не сказав їй нічого.

Всі виявилися боягузами.

Вона теж.

Лише Мат'є...

Але, може, та його мужність була ознакою божевілья?

## 37

Дозволивши собі роздиратись між спогадами й докором сумління, Жанна теж ставала божевільною, й коли до неї вертався здоровий глузд лікаря, вона відзначала ознаки хвороби: оте замкнення в собі, ота нездатність привести до ладу власні думки, неадекватність поведінки, бажання, яке не могла погамувати, з яким, навпаки бавилася, мов зачарована,— бажання померти.

Вона ще й ще раз уявляла собі рухи, які мала б зробити, щоб покласти край цьому болеві.

Думала: я маю на це право. І часто навіть: то мій обов'язок.

Хіба це не був єдиний спосіб лишитися вірною Мат'є, зануритись у його божевілья, приєднатись до сина, нарешті зрозуміти, тимчасом як вона ніколи по-справжньому його не слухала, рада, що він її не турбує, що нібито живе власним життям і воно несе його за течією?

Дитячий садок, початкова школа, колеж, ліцей, незагрозливі простуди, несерйозні падіння: він долав перешкоди без труднощів, ніби посвячення в таємниці життя йшло в нього само по собі.

Жанна вдовольнилась такою видимістю, тим розумінням, яке він, здавалось, виявляв.

Часом тільки дивувала синова мовчазність, і тоді Жанна неухважно запитувала: «З тобою все гаразд, Мат'є?»

Питала, не дивлячись на нього, краєчком губів, може, тому, що боялась, аби він раптом не почав звірятися, відкривати свої таємниці, яких вона воліла не знати.

Син не відповідав, і якщо Жанна підводила очі, то натикалась на його порожній погляд, цілковиту апатію, наче він ось-ось стене плечима, але стримується, ніби це було б уже занадто.

— Все гаразд? — бубонів Матьє іронічним тоном.

Це повернене запитання вибивало Жанну з рівноваги, вона щось лебеділа, вибачалася. Якщо в Матьє все гаразд — то це правда, вона йому вірить, вона й так у цьому переконана, і не помиляється, еге ж? Кажучи це, стежила за ним, — не мала більше нічого на увазі, зовсім нічого.

І замовкала, не зважуючись простягти руку до щоки свого сина, до його чубчика.

Він посміхався:

— Чудово, чудово, ну, то я пішов.

Йому, мовляв, треба попрацювати, зробити переклад, підготуватись до контрольної.

Жанна вдовольнялась цими відповідями, така щаслива, що може забути про тривогу, хоча й скороминушу, яка іноді нахлинала на неї, коли Жанна думала про нього. Та в неї було стільки клопотів, зустрічей, зобов'язань, які маскували пастку.

Жанна потрапила в неї від першого ж поштовху. Це перебило їй хребет, назавжди паралізувало.

Чи варто отак жити далі?

Попереду була тільки нудьга, нерівне хропіння Луї Морена, його бридкі доторки, відразлива послужливість.

Жанна думала: якщо житиму далі, то принаймні не з ним.

Видавалось, ніби смерть Матьє потягла за собою крах усього попереднього життя.

Чи зможе вона взагалі повернутися до свого кабінету, лікувати дітей, тоді як своїй дозволила померти?

Раптом Жанна почала задихатися.

Годі. Надто багато слів, думок, гри уяви.

Вона відкинула подушку та ковдру й пішла міряти кроками кімнату. Згадувала.

Була з Мішелем Бронекком. Вони провели декілька днів у Сорренто, хоч стояла зима, та вітер розганяв хмари й небо прозорішало, темніла тільки важка маса Капрі на овиді.

Все здавалось таким тендітним — ота недовга ясність дня, короткі просвіти.

Їхній готель вивищувався над портом, Жанна, ще на той час невагітна, щоранку прокидалась від хрипких голосів рибалок, що поверталися з моря.

Сама-одна виходила на пристань, доки вони швартували свої червоні та голубі барки.

Перевалюючись із ноги на ногу, рибалки виставляли з барок ящики, наповнені блискучою рухливою масою, звідки вряди-годи виривалась величезна рибина, яка вигиналася, билась об поміст, борючись із задухою.

Якогось ранку, швидко, щоб ніхто не побачив, Жанна ногою підштовхнула одну таку рибину до краю помосту.

Зробивши останній стрибок, рибина впала в воду й незабаром зникла під маслянистою поверхнею, на якій райдугами вигравали плями нафти.

Її вкинуто до такого ж ящика, й вона помре, якщо не втече з нього.

Та чи хотіла Жанна рятуватися втечею?

Вона повернулась до салону, боячись застати там матір, боячись і разом з тим сподіваючись, бо мусила побачити когось, доторкнутися до нього, байдуже, була б це мати чи навіть Луї Морен.

Але в салоні не було нікого.

На низькому столику Катрін Ванс лишила декілька рядків, начерканих на зворотному боці якогось конверта. Вона просила Жанну зателефонувати

до Венсана Жановера й зустрівся з ним. Це важливо, підкреслила мати, обвівши рамкою номер телефону.

Жанна зім'яла конверта в кулаці та потім розгорнула, розпростала, щоб ще раз перечитати.

Була мов той утікач, що повинен обирати між певною смертю та смертю можливою; дехто з таких утікачів метається над прірвою, сподіваючись її подолати, інші чекають, поки їх уб'ють, а багато розбивається, стрибнувши надто нерішуче.

Я стаю божевільною, подумала Жанна, підійшовши до телефону.

### 38

Не встигла вона до кінця вимовити своє ім'я та прізвище, як Венсан упізнав голос Жанни Гільшер, але не підняв трубки, дозволивши їй говорити в паузі, що виникла після сигналу автовідповідача. У такий спосіб є можливість дещо розгадати, міркував собі Венсан, підмітивши вагання, коли Жанна повідомила, що вона — дочка Катрін Ванс, але — й на мить замовкла, ніби щоб набратися духу,— це ще не все, бо вона так само знає його ім'я, й вони зустрічались на вулиці Турнон, потім — на бульварі Латур-Мобур, у неї вдома (Венсан уявляв собі, як вона відкопилує спідню губу, відчуваючи гіркоту та зневагу до себе й до нього).

— Чи, можливо, ви не пригадуєте?..

Венсан простяг руку, аби схопити слухавку, але не досяг її, бо Жанна повторювала його ім'я таким стривоженим голосом, що йому стало просто кепсько.

«Венсан Жановер?..»

Жанна благала, якщо він удома, відповісти:

— Я вас прошу!..

Він не зважився б визнати, що все чув і змусив жінку благати, ту, яка видавалась такою гордою, такою визначеною в своїй розгубленості, однією з тих жінок, що йдуть прямою дорогою: навіть спосіб, у який вона прийняла його в себе, давав підстави думати так.

Й ось тепер вона говорила: «Зателефонуйте мені, зателефонуйте...»

Венсан був приголомшений і мусив захищатися від почуття, яке зринало в ньому, від бажання втекти, бо Жанна, знав це, розладнає ту комбінацію в кеглі, на яку він витратив стільки сил і відчаю, граючи, за його словами, рикошетом від борту своїми емоціями, обуреннями, насолодами, спогадами.

— А що нам ще лишається, приятелю, окрім як улаштувати собі маленьке, не дуже безглузде життя? — сказав був Давид Мендль кілька годин тому в кав'ярні на розі проспекту Раймона Пуанкаре й майдану Трокадеро, неподалік від редакції «Жіночого журналу».

Венсан Жановер зустрів Давида, виходячи з кабінету Катрін, Давид схопив його за руку:

— Вона знову посилає тебе у відрядження?

Венсан здвигнув плечима:

— По репортаж про знедолених дітей, щось у цьому дусі...

Він не відає куди саме, але знає, що разом із Жаном-Франсуа Гільшером та якимось лікарем.

Вони поплентали майданом, руки в кишенях, Венсан підняв каптур свого короткого пальта, а Давид насунув глибше картатий картуз і застібнув куртку.

Вони скидалися на самотніх і забутих людей, які знають, що життя — постійна війна, тож не варт обтяжувати себе зайвою ношею — жінками, дітьми, а ще — делікатністю та почуттями.

— Лікар, звичайно, її донька? — промурмотів Давид Мендль. — Ота, син якої наклав на себе руки?

Венсан Жановер здивувався, що Давид у курсі справи. Той стелюв плечима, штовхаючи двері до кав'ярні:

— Про це знає весь Париж. І про те, що Гільшер відтоді займається благодійністю, порятунком дітей...

Вони сиділи на терасі кав'ярні, біля вікна, бо мали потребу бачити відкритий овид. Довго мовчали, втупившись у відтулину, яка тяглась аж до освітлених бань готелю Інвалідів. У сьвітлі прожекторів, що вирізали в повітрі довгі білі конуси, дощ креслив тонкі смужки, які барабанили по шибках.

Давид буркотів крізь зуби, жуючи кінчик погаслої сигари. Казав, ніби їм поталанило, Венсанові та йому, повернутись звідти живими,— з «усього того».

Він лінкувато підняв руку: «усе те» означало їхні репортажі — з Бейрута, Румунії, а, перед тим — з В'єтнаму, Чаду, Палестини, Гданська, Перської затоки і, на завершення, з Малаві, куди Мендль не їздив, але бачив знімки, зроблені самим Венсаном, і бубонів з повагою та досадою:

— Ти впорався, добре зроблено... — Тоді докинув: — А могли ж ми й там залишитися, як і всі оті дурники, що дозволили себе кокнути... Здаєш собі справу, кому з цього була б користь?

Він поплескав Венсана по руці:

— Чуєш, приятелю, якби нам про це сказали літ двадцять тому!..

Не мав жодної потреби вточнювати щось більше. Кількома словами перекинув візок їхніх ілюзій та добровільних зобов'язань. І те просте маленьке слово «приятелю», яке Давид повторював глузливо, оскільки, знову нагадав він, їм зосталось усього лиш «улаштувати собі маленьке, не дуже безглузде життя».

Він підвівся, поклав руку на Венсанове плече й додав:

— Не піддавайся. — Катрін Ванс, Жан-Франсуа Гільшер — небезпечні хижаки, ти ж це знаєш?

Щодо їхньої доньки, оскільки її хлопчисько вкоротив собі віку, то ким вона може бути, крім як ще однією з тих добродійок, у яких пуп замість серця?

— Це так само, як з нами, але ми — самі по собі, розумієш, за нас ні перед ким не треба звітувати. Ти нічого не важиш. Ти легкий, Венсане. В нас є наше життя — нічого, крім нього. Це його ми ставимо на кін.

Від краю тераси, рішуче обіруч натягуючи картуз, Давид Мендль іще раз докинув:

— Не піддавайся, приятелю!

Венсан згадував ці Давидові слова, тимчасом як Жанна все ще не клала слухавки, хоча й мовчала, аж поки пролунав сигнал, що запис завершений, — різкий звук, який Венсан урвав, вимкнувши автовідповідач, ніби на решті стало соромно за свою мовчанку — такий собі очевидець, який спокійно спостерігає за людиною, що тоне.

Венсан прокручував стрічку безліч разів, слухаючи її з заплющеними очима, ніби хотів почути номер Жанниного телефону, хоч давно вже його знав.

Він невміло обдурював сам себе, мов дитина, не наважуючись визнати, що йому просто не набридає чути цей голос, що не може приборкати радості, слухаючи, як Жанна говорить йому, що бажає з ним зустрітись. Вона повторила це двічі. Він піде й піддасться. Венсан це знав. Така впевненість додавала йому бажання жити.

Тільки-но Венсан вимовив у слухавку кілька слів, Жанна сказала:

— Я йду, я мушу поговорити з кимось, побачити когось, я не можу залишатися вдома, більше не можу!..

Венсан наче роздвоївся, перетворивсь на черевомовця. Одна його поло-

вина бурмотіла, що вже пізно, майже північ, друга називала повільно, по складах, свою адресу, додаючи уточнення, пояснюючи, що таксі має зупинитися на бульварі Монпарнас перед брамою завжди замкненого скверу, а він, Венсан, чекатиме там, бо треба мати ключ від цієї приватної території. Й хоч Жанна повторювала «гаразд, гаразд», застерігаючи, що кладе слухавку, що викликає таксі, що буде в нього за чверть години, за двадцять хвилин, що не зрушить від брами, поки не помітить його, він і далі бубонів — інакшим голосом, майже пошепки,— що вони можуть розминутися, таксі часто помиляються, в такому разі...

Вона перервала його голосом дужим і водночас благальним:

— Та ні, ні!..

Венсан лайнувся, кладучи трубку, потім швидко обійшов усі три кімнати квартири, обсмикуючи покривало на ліжку, розчиняючи вікна, незважаючи на рясний дощ. Вивільнив раковину від брудних тарілок і каструль, які були звалені купою, і весь час торочив: «Хай йому біс, хай йому біс». Він обурювався, ніби йому накинули це прибирання.

За кілька хвилин Венсан усвідомив, що запізнюється вниз, на бульвар, що Жанна не чекатиме. Він зійшов сходами, побіг приватним завулком, обсадженим хашами квітів, це помпезно називали «сквером». У грудях клеотала буря лихоманки, страху та радості.

Був простоволосий, а дощ припускав.

Венсан притиснувся до фасаду, пориваючись уперед щоразу, коли йому здавалось, ніби авто сповільнює швидкість, і потроху, поки спливав час, його знов охоплювало почуття розгубленості, розпачу й паніки.

Яке невдатне життя, яка купа сміття! Йому тепер уявлялось, що відколи покинув село Делль, за кілька кілометрів од Бельфора, де його мати та батько вчителювали, він ходив лише руїнами. Наче обшири, які зміряв ногами, були всього лише величезним містом після бомбардування, ніби нічого не існувало, крім того села, клунь, туманів, котрі вчепилися за високе плоскогір'я, крім тепла власної кімнати з великою чорною дошкою, на якій щоранку батько каліграфічно виводив дату, скажімо, Понеділок, 24 жовтня 1956. Усе повторювалося, крім вечорів, коли батьки сиділи через стіл, обкладений стосами зошитів, а Венсан із сестрою — на школярській парті, яку поставили біля чималої печі на кухні.

Тільки те село, ота школа, що належала мерії, уникли руйнування. Все інше — просторий майдан у будівельному смітті, вулиці, якими шастають машини «швидкої допомоги», та сусідні вулиці, перекриті барикадами з виламаних дверей і вікон, на яких дотлівають каркаси автомобілів.

Таким здавалось Венсанове життя.

Ось чому він був тут у свої сорок з гаком, чекаючи на жінку, що заблукала, як і він, у руїнах і хапатиметься за нього, мов жертва з розбитого судна, котра чіпляється за перше плече, за найменший уламок.

Він був для неї саме цим уламком. Вони впізнали одне одного ще на вулиці Турнон, двоє, що заблукали, віднесені течією.

Йому спало на гадку: піду геть, утечу, поміняю квартиру. Й він пошукав у фасаді заглибину, в якій міг би перебути, аби сховатись від дощу. Пригадав собі той під'їзд будинку в Безансоні, де був причаївся такого самого дощового дня, бо його переслідували троє, безперечно головорізи, яких найняла адміністрація заводу, що його вони з Анною зуміли підняти на страйк.

Його було загнано до глухого кута, притиснено до дверей, які несподівано відчинились позаду нього. Тож навіть не довелося стукати. Повз нього промайнули силуети тих трьох переслідувачів.

Не обертаючись він сказав:

— Я профспілковий активіст.

Його потягли за руку, потім замкнули двері.

То була молода дрібненька жіночка з волоссям до пліч, вона поставила

перед ним бляшану коробку з бісквітами. Стіл був укритий цератою, розмальованою під мереживну скатертину. Жіночка налила йому кави, що пахла цикорієм, і сказала:

— Ну, розповідайте.

Кількома словами він пояснив причини своєї втечі, хоч не мав ніякого бажання говорити. Йому було добре, він хотів би тут жити, далеко від будівельного сміття, в оселі, яка була подібна до батьківської хати в рідному селі.

Він бажав принести сюди свої речі, ходити звідси на роботу, щодня о тій самій порі, купувати газету в того ж кіоскера, розгортати її спочатку на спортивній сторінці чи там, де друкують усіляку всячину, й більше нічого не знати про те, що діється у світі, перестати вірити в свою причетність до того, що коїлось у В'єтнамі чи в китайських селах, не перейматися проблемою, чи слід будувати малі доменні печі на городах...

Хай йому чорт, мало не вигукнув уголос Венсан. Я хочу нормально жити!

Він збавив увесь день у тій квартирі, молода господиня лишила його самого, обіцяючи потелефонувати зі своєї контори за тими номерами, які він їй дав. У цій оселі не було навіть телефону.

За час її відсутності Венсан блукав обома маленькими кімнатками, натикаючись на обтягнені штучною шкірою меблі, виявляючи цікавість, мов антрополог чи відвідувач музею, відчиняючи шафу, де була складена постільна білизна — дві ковдри, чотири пари простирадла — удихав пахощі лаванди, марно шукаючи книжок, знайшов тільки стос часописів з десятком номерів «Жіночого журналу». Власне тоді він уперше погортав цей тижневик, подумав: «Демагогія, бридкий журнальчик, а проте, в ньому щось є...»

З часом він став найкращим репортером цього тижневика. Хто міг повірити в цей факт! Однак то було його життя.

Господиня повернулася з повідомленням, що його друзі зайдуть о дев'ятнадцятій годині.

Прощаючись, Венсан щиро їй дякував, але вона поклала руку йому на губи, примушуючи замовкнути, й, дивлячись просто в вічі, ніби докоряючи, що не зважився на більше, прошепотіла:

— В моєму житті так мало подій...

Венсан розшукав Анну, й вони повернулися на своє пристанище — до сільської корчми.

Там, випроставшись на ліжку, поклавши ноги на мідне бильце, він без будь-яких попередніх обміркувань заходився говорити, чи не варто Анні та йому кинути всі ці справи й жити, як інші молоді люди, завести дітей...

— Може, одружитися? — спитала Анна.

Вона сиділа біля вікна й долонею витирала спітнілу шибку, щоб побачити встелені туманом нескінченні полонини, які, здавалося, вгрузають у низьке небо.

— А чого ж?! — відповів Венсан.

Анна рвучко схопилася на рівні й вигукнула:

— Ти що — здурів?

Венсан чув, як вона збігає сходами.

Жодне з них більше ніколи не згадувало про цю розмову, коли вони сходились чи розлучалися, зважаючи на те, що в них називалось необхідністю боротьби.

Вони вірили, що прямують до великого сонячного міста, яке самі будують. Але, хоч дорога була пройдена, Венсан, куди не кидав оком, бачив лише руйнування.

Анна була мертва.

Як склалося життя тієї молоді жінки з Безансона?

Можливо, вона мала ті самі відчуття, що й він: порожнє існування, суцільні сутінки, пустеля.

У чому полягало нормальне життя?

Що слід робити, аби з роками не щезала ніжна теплінь дитинства?.. Перед очима зринала картинка: сидячи поруч із сестрою біля печі, Венсан переписує чорнилом — це була наполеглива вимога батька — каліграфічними літерами з натиском вірш Рембо, який мав вивчити напам'ять:

Гарячим душником зігріті,  
Немов грудьми, не зрушать діти  
ані на крок...<sup>1</sup>

Зненацька Венсан побачив за ґратами брами Жанну з непокритою головою під дощем.

Венсан підбіг, відчинив браму, й Жанна припала до нього.

Вона шепотіла:

— Пробачте мені, пробачте...

Він голубив її волосся, підтримував, майже ніс.

## 40

Окрім кількох отих її слів, вони спочатку не говорили. В ліфті він пригортав Жанну, не відпускаючи навіть тоді, коли шукав ключ, відмикав двері, вів її до обтягнутої канапи, що стояла в салоні навпроти телевізора, а вона тулилась до нього, згортаючись калачиком, шукаючи зручне місце, ніби тіло, яке він їй дарував, тепло й захисток, уся ніжність належались їй, а він був приголомшений, відчуваючи жінку такою слабкою, беззахисною.

Уже відколи він не мав подібного відчуття, хіба що тоді, як був ще підлітком і на якійсь вулиці Безансона вперше обійняв Анну. Вони обоє були ліцеїсти, жили в пансіонаті, а та подія трапилася під час короткої побідньої прогулянки. Так почалось їхнє життя: декілька років, єдиних, які мали сенс. Решта — рутинна. Один за одним минали дні, але ніколи більше Венсан не знав такої безкорисливої самовіддачі жінки, такої довіри, яку Анна мала до нього, віри не тільки в нього самого, але й у майбутнє, у високе призначення світу.

Потім були спалахи бажання, замовчування та нещирість, поверховість і розрахунок, стратегія тіл, обмін почуттями й пристрастями, але більше жодного разу не було ні простодушності, ні самозречення.

Й ось тепер, коли пригортав Жанну, підтримуючи її голову, коли ліва рука лежала в неї на щоці, а права пестила волосся, йому здалося, ніби він віднайшов давно втрачене.

Але водночас, коли Венсан вертав назад у минуле й відчував себе готовим знову повірити бодай у дружнє слово, не те що в кохання, він згадав, що ця жінка втратила сина. А Венсан ще навіть не пожадав цього жіночого тіла, лише колисав його, як ото колишуть дитину, відчуваючи при цьому блаженство.

Він страждав разом з нею, обіймаючи її, наче хотів довести, який він дужий, бо поділяє горе цієї жінки. Жанна шулилась і скиглила.

Так, можливо, лише дитина дає єдину надію повірити в життя, одну-однісіньку надію, але якщо дитина звела на себе руки, як син Жанни Гільшер, що тоді? Нічого, крім тотального обмерзання.

Він знову, ще ніжніше пригорнув жінку, поцілував у голову, а тоді вперше прошепотів її ім'я: «Жанно, Жанно...» Хотів, аби в ній прорвався крижаний затор, щоб заново зродилося бажання жити.

Але, схилившись над нею, цілуючи її волосся, Венсан дивився на екран телевізора.

Він вимкнув звук, як робив це не раз, лишивши зображення, й бачив вулички, завалені будівельним сміттям, дітей, що обступили крїніцію, та

<sup>1</sup> Рембо А. «Зачаровані», пер. Вс. Ткаченка.



інших, котрі разом із жінками тулилися в підвалах, виритих під мурами середньовічного міста, й море, що застигло незворушно, ніби на початку світу, таке, яким стільки разів бачив його біля берегів Африки та Азії, а зараз і Європи, де гинули діти.

Він ледь торкнувся губами рудого волосся Жанни, яке так полюбив од першої ж миті, з вулиці Турнон, усе так само дивлячись на мовчазний екран: там збігали вуличками дітки, тимчасом як рвалися снаряди, випущені з навколишніх пагорбів.

Повільно, обережно Венсан одсторонив Жанну від себе, почекав, поки вона випростається на канапі. Він прикрив її пледом і вийшов до кухні зварити каву, але в метушні перекинув кавник на підлогу, й ця незграбність гнітила його, мов лиха прикмета,— відчував свою розгубленість перед подією, що розпочиналась, більше йому непідвладна, він навіть не міг передбачити, до чого ведеться й чим усе скінчиться.

Змоловши нової кави, Венсан сперся на плиту й чекав, поки з кавоварки вихопиться пара, й раптом йому спали на гадку ті безліч разів, їх важко було навіть полічити, коли на цій-таки плиті він сам ось так варив каву, поки на канапі в салоні чекала жінка — останні серед них були Рафаель Робер, Кароль Леман та ще дехто, про яких не хотів більше згадувати. Й складалося враження, ніби те, що він стільки разів повторював те саме й ще може повторити,— надавало сміховинного вигляду всьому, що він переживав, особливо тому, що переживе незабаром.

Немає виходу, думав він. Значення мали не речі, не ситуації, а уявлення, що їх собі про них складав.

Треба лише передбачити, а тоді з'явиться сенс. Але де він знайде в собі потрібне натхнення, ту силу, яка колись поєднала їх, Анну та його, на довгі літа, аж до розлуки?

А далі — кожен сам по собі: він пішов, вона померла.

Коли Венсан повернувся з кавою до салону, Жанна сиділа на канапі, спершись ліктями на коліна, підтримуючи підборіддя долонями, й дивилася, не зводячи очей, на оті кадри війни, які й далі мовчки один за одним пропливали перед очима, й на дітей, німі обличчя яких виповнювали екран.

## 41

До самого ранку — інколи ніч може бути така коротка — вони розповідали одне одному про свої долі, спочатку сидючи на канапі, коли Венсанова рука обнімала Жанну за плечі, а потім лежачи.

Мигтів голубавим світлом телеекран, але їм було байдуже до кадрів, що змінювались, як ото можна перебувати посеред натовпу й не помічати його.

Інколи Венсанові здавалося, ніби ось-ось упаде. В такі хвилини Жанна підтримувала його лівою рукою, обнімаючи за шию, й вони завмирили так, лицем до лица, мовчки, не рухаючись, ніби чекали, поки небезпека мине. Потім котресь із них підводилося на лікті й підхоплювало нитку перерваної розмови.

Колись, на цій канапі, Анна... Та Венсан не наважувався про це згадувати.

— Мій син... — почала була Жанна, та Венсан негайно перервав її, шепочучи, що вона не повинна знову себе ранили.

Але та трусонула головою й примусила слухати.

— Ти не знаєш,— казала вона,— що таке син... Коли син помирає, коли вбиває себе... Ти не можеш уявити — я тим більше досі не могла собі ніколи такого уявити, бо годі збагнути невірогідне, й однак це трапляється. Як я змогла цього не відати, будши лікарем?

Голосом утомленим, та проте з відтінком сарказму, гіркоти Жанна повторювала: лікар, педіатр, хіба вона не була найбільш винна?..

Він притискав її до себе, їй на мить перехоплювало подих, але вона відтручувала його, випростувала руку й доказувала, що запитувала себе, чи ще здатна після всього щось робити: жити, лікувати? Далі заплющувала очі й знову прихилилась до Венсана. Вона ставила собі запитання й була з ним тут тільки через те, що їй бракло мужності покласти всьому край.

Венсан ніжно поцілував її в скроні та чоло, тримаючи обіруч голову, знову здивований шовковистою важкістю Жанниного волосся.

— Хіба можна картати себе за те, що вижила? — шепотів він.

І, все так само пестячи Жанну, розповів, як покинув Анну, хоч передчував, тепер він у цьому переконаний, що сама вона не знайде в собі сил для майбутнього. Та однак утік, переконавши себе, що Анна виживе, що він перед нею не завинив.

Але Венсан рятував самого себе, бо розпач і тривога — заразливі. Він боявся Анни, жахався, що вона його затягне у вир, і вирвав свою руку від страху бути поглинутим разом з нею.

Анна наклала на себе руки, а він живе далі.

— Вона не була твоєю дитиною, — сказала Жанна, — ти не бажав її, не виносив у собі. Їй не можеш усього знати.

Тоді Венсан розповів їй про свої прогулянки з Анною навесні до фортечних мурів у Безансоні, коли все місто було біля їхніх ніг, про долину, заповиту туманом, про невидимий овид, який раптом прояснювався, про річку, схожу на звивистий слід блискіток у темних нетрях трав. Жанна мусила зрозуміти, що Анна й він були такі близькі, якими тільки можуть бути двоє, такі подібні, такі довірливі, що тепер йому здається, ніби то його власна молодість. Вона відійшла, й вижити, коли тебе підрубано під корінь, — це трагедія. Можливо, власне для цього мусив жити далі: аби носити жалобу, засвідчувати любов, яку пережито, — цю чистоту юнацьких поглядів, наївну мрію перших поривань.

— Вона наче була моєю дитиною, — сказав Венсан і ще глухішим голосом докинув: — Я теж був її дитям, вона мене покинула тут. Хто винен?

Вони довго мовчали обнявшись, а їхні тіла були так притиснені одне до одного, що годі поворухнутися, мов спільне тепло їх з'єднало остаточно.

— Мат'є не хотів розкладатися, — сказала Жанна. — Боявся саме недосконалості, деградації, тліну.

Вона про все здогадувалась, але не зважувалася говорити, бо знала, що сама обрала цей стиль і ритм життя, посередність, накопичення днів, змирившись... Жанна завагалася, тоді докинула:

— Мій чоловік — таке собі ніщо, але я з ним живу, сплю. Чи міг це зрозуміти й витримати підліток?

Переконавшись, що героїчні часи ніколи не настануть, що маси не піднімуться, аби розбити кайдани й очистити світ, коли впевнилася, що, може, тієї дороги й нема, а їхня надія — всього лише маячня; коли зрозуміла, що їй доведеться одного дня заповнювати бланки Служби соціального захисту, щоб отримати компенсацію за медикаменти, котрі купить, захворівши на грип, як усі люди, й муситиме попередити начальника контори або директора ліцею про свою відсутність; коли відкрила, що життя — це не стріла, випущена з наступного лука в яблучко мішені, а безладне скочування каменя нерівним схилом, Анна, сказав Венсан, не могла з цим змиритись.

— Невже вони помилялися? — спитала Жанна.

Вперше вона з'єднала в одному запитанні Анну та Мат'є.

Він почав її колисати, приклавши губи до волосся, й це його заспокоювало, наче єдиною гарантією від отого падіння, від прірви під ногами, була ніжність, яку відчував до Жанни і яку вона приймала й віддавала, горнучись до нього.

Вони заговорили тихіше, майже пошепки.

Мали відчуття, ніби менш за все звіряються для того, аби розповісти про пережите, закласти між собою щось подібне до спільного минулого, яке дасть можливість повірити, що вони розділили свою пам'ять, і, починаючи з цієї ночі, простуватимуть пліч-о-пліч, нічого не приховуючи, ніби знали одне одного від народження. Вони звірялися насамперед через те, щоб розкритися самим, бо їхні звіряння були для них єдиним способом дізнання, що вони вчинили насправді, чому діяли так або так, що про це думали.

Вони розповідали кожне про себе, і тому обоє через цю сповідь були вимогливими й разом з тим доброзичливими одне до одного.

Можливо, саме так починається кохання в зрілому віці?

Вони про це не думали.

Знали тільки, що вже дуже довго, роками, не зважувались дивитися на себе з такого боку, судити себе, не намагались себе зрозуміти.

Вони говорили з якимсь утихомиреним розпачем.

Народжувалась надія, — це кумедне слово, якого вони навіть не сприймали досі! — що, завдяки одне одному, зможуть збагнути, ким були, і також, не признаючись у цьому поки що самим собі, що таке життя.

— Ми їх не досить любили, — сказала Жанна.

Венсан пригорнув її до себе, й вона теж відкрила йому свої обійми.

## Частина п'ята

### МІЖ ЧОЛОВІКОМ І ЖІНКОЮ

#### 42

Дивлячись, як Венсан Жановер кладе руку на плече Жанни, старий Гільшер якусь хвилю не зміг погамувати в собі відчуття гіркоти, досади й навіть гніву.

Він картав себе за цей короткий, але сильний спалах емоцій. Це кидало тінь на все, що він відчував од часу, коли Венсан і Жанна зайшли до нього зразу ж пополудні. Гільшер довго пригортав Жанну, а вона повторювала слово, яке не вимовляла з дитинства: «тату, тату», без сліз, одначе так розпачливо, що він заривав, а тоді спробував це видати за напад кашлю.

Гільшер усадовив їх на канапі перед каміном, а сам ходив туди-сюди, опираючись на ціпок, бо в такий спосіб йому краще вдавалось узяти себе в руки й приховати зворушення, хвилю ніжності, — вона переповнювала його не лише тому, що вперше після смерті Мат'є бачив дочку в своїй хаті, але й через те, що Жанна була не сама.

Ні Венсан, ні Жанна не мали потреби щось пояснювати.

Сиділи в протилежних кутках канапи, не переглядались, не обмінювалися між собою жодним словом, по черзі розмовляючи з Жаном-Франсуа Гільшером, так ніби кожне було з ним сам на сам.

І проте, шойно побачив їх під своєю заклоною верандою, Гільшер зрозумів, що відтепер вони поєднані, як буває це на самому початку, коли нема ніякої потреби ні торкатись одне одного, ні говорити до нього, коли двоє складають таке променисте ціле, що намагаються приховати це, для пристойності тримаючись на відстані.

Гільшера це спочатку приголомшило, потім заспокоїло й переповнило вдячністю до життя, бо воно врешті зглянулося на Жанну, адже Жановер, безперечно, виявився чоловіком чутливим. Особою зовсім іншого штибу,

ніж отой Луї Морен, бо Жан-Франсуа Гільшер так ніколи й не збагнув, чому донька вийшла за Морена. Можливо, шукала батька для Мат'є; може, хотіла в такий спосіб згладити той незалежницький учинок, який здійснила, вирішивши народити дитину, не повідомивши про це її батька. Але Жанні забракло мужності йти до кінця у своєму рішенні, й вона дозволила своїй матері накинути їй Морена, а та шукала будь-яку можливість лишитися при владі в «Жіночому журналі», тож права рука Бена Ловарда була для неї певним козирем.

Зловісним і брудним козирем, із самогубством Мат'є в кінці.  
Бідолашна Жанна...

Риси доньчиного обличчя загострились, але вона була ще дуже гарна. Проходячи повз неї, Гільшер погладив її по голові. Хотілося сказати Венсану Жановерові: «Захищай її, бережи, будь до неї добрим».

Ці слова, які за хвилину могли видатися гротескними, мов репліка з поганенької комедії, він стримав на губах, і не від боязні бути смішним, а з ніяковості, поваги до цього чоловіка й цієї жінки — рідної доньки, доньки, повторював він у думці, ніби щоб переконати себе,— чию сором'язливість, а також тривогу відгадував, бо жодне з них не мало ілюзії молодості, молодечої сліпоти, навпаки, обоє були свідомі ненадійності власної згоди, химерного характеру зустрічі — як і всякої зустрічі,— та проте насмілювалися пориватись одне до одного, прихилиючись на рештки того, що їм лишилося від життя,— принаймні так їм уявлялось.

Обоє одночасно поклали руки на спинку канапи так, що їхні пальці майже торкнулися, й Гільшер одвернувся, аби молоді змогли доторкнутися; він відчував, що вони цього потребують, ніби їхня розлука, протягом кільканадцяти хвилин, тривала вже надто довго.

Він повернувся з напоями.

Й пояснив, що не може вирушити з ними в цю експедицію, яку спорядив на Далматинське узбережжя, аби доставити туди ліки, по можливості, вивезти звідти дітей. Зате радий, безмежно щасливий, що Венсан і Жанна візьмуть у цьому участь від імені асоціації, яку він організував.

— То ти не їдеш? — перепитала Жанна.

Гільшер схилив голову, кивнув на свій ціпок, згадав про діагноз лікаря, заборону будь-яких подорожей, можливо, найближчим часом — необхідність операції.

Був такий розчулений, бо Жанна жалісливим, безутішним голосом шепотіла «тату, тату...» Він заспокоїв її широким порухом плечей і рук, знаючи, що нікого цим не переконає, бо це було посилено тільки Господові Богу.

Так велося в світі, з цим доводилось миритися.

Дивлячись на Жанну, Гільшер запитав себе, чи самогубство Мат'є не було для нього тією межею, яка позначила кінець онукового життя, руйнування всіх цих декорацій, які він, Гільшер, підтримував з того часу, як став Гільшером, письменником, з повноваженнями при Єлисейському палаці, особою, на думку якої зважали і в літературних журі.

І все це — в землю, крихтами, попелом, наче тіло Мат'є, його нащадка.

Якби Жанна замала другого сина,— вона могла ще мати дітей,— він, Гільшер, не дав би йому нічого.

Надто пізно.

Поміж ними — нездоланна товща часу.

Можливо, кілька сторінок із тих, що він написав, потраплять до цього ймовірного онука, може, Жанна розповість синові про діда-письменника, який був на війні, відігравав певну роль у політичному житті цілого двадцятиріччя, другорядну роль у маленькому кабінеті Єлисейського палацу, а

пізніше вийшов з гри й присвятив себе гуманітарній проблемі — тому що це було в дусі часу, як казали в'їдливі коментатори. Можливо, бо не лишилося нічого з того, в що він вірив і що стало сплетінням амбіцій та розрахунків, претензійною та безсилою посередністю, безславною катастрофою людей, яких він поважав і яким служив. Може, саме це скажуть про нього дитині, що народиться,— якщо народиться. Та цим Жан-Франсуа Гільшер уже не переймався.

Він стояв біля вікна й дивився на Венсана Жановера й Жанну, які проминали скульптуру сфінкса в дальньому кутку садка.

Венсан поклав руку на плече Жанни, й у Гільшера мовби спрацював рефлекс заздрощів та жалю — почуття, що було наче мимовільне несподіване потрясіння, інстинктивне здригання, яке швидко минуло.

Він притулювся лобом до шибки, перенісши вагу тіла на ліву руку, в якій був ціпок, вивільняючи праву ногу від болісного шпигання. Вони незабаром пойдуть, думав Гільшер, вони пойдуть.

І уявлялось, ніби він стоїть край пристані в Барі й бачить пароплав на підводних крилах, який даленіє, лишаючи на тлі темно-блакитного моря широкий білий слід.

### 43

Коли Жанна й Венсан зникли за брамою, перетнувши садок і двір, Жанна-Франсуа Гільшера почало так морозити, аж він затремтів і навіть, мовби його хтось термосив, зацокотів зубами.

Спочатку він випростався, застиг, напружившись усім тілом, ухопившись рукою за головку ціпка, зціпивши щелепи, дивлячись просто перед собою на кущі та хащі, маленький водограй і мармурового сфінкса.

За якусь хвилю він повірив, ніби виграв, наче поволі здолав отой холод, погамував тремтіння й відчув прилив гордості, так мовби й цього разу пощастило втекти, випорснути. Він не належав до тих, хто схиляє голову. Він ще не склав зброї.

Але раптом, наче аби його принизити, змусити покаятися за напад пихи та самовпевненості, тілом пробігли нестримні дрижаки. Він знову зціпив зуби.

Боячись упасти, так само спираючись на ціпок, а правою рукою хапаючись за меблі, дійшов до канапи й простягся на ній, тіпаючись від холоду.

Грип, спочатку сам собі торочив Гільшер, хоч почувався дедалі гірше й гірше, а тіло обливалося крижаним потом.

І тоді він здався болям, які протнули його ноги, таз, обвиваючись довкола хребта, щоб розгалузитися на два потоки, які піднімались потилицею до центру черепа, зв'язувалися там в один палючий пучок, який пропікав скроні та чоло.

Було незвично отак складати зброю, відмовлятися од боротьби, не обманювати себе думкою, ніби хвороба незагрозлива, але це Гільшера заспокоювало.

Треба було примиритися з болем — про смерть він ще не наважувався такого казати. Надходить пора,— для нього вона настала,— коли сила полягає в тому, щоб зізнатися у своїй слабкості, більше не викаблучуватися, а скулитися, не пнутися навшпиньки, намагаючись подолати новий частокіл чи колючий дріт,— Гільшер стільки разів робив це впродовж сорокових років! — а стати навколішки.

А як, зрештою, можна інакше, коли бракне пориву та енергії, коли голова даремно наказує, бо тіло більше її не слухається?

Саме смерть Мат'є виявила в Гільшерові цю безсиль, зміну, що допіру відбулася в ньому.

Досі він чинив опір, ошукував сам себе, що зваблюючи, все ще здатний

підісти до столика самотньої жінки, навіть не підозрюючи, ніби вік може стати перепоною. Йому казали:

— Ви завжди такий запальний, пане Гільшер, мов молодик, стільки маєте життєвої снаги.

Колеги по літературному журі, в якому засідав раз на місяць, дратувались через ці репліки журналістів, та він не давав обманути себе перебільшеннями, що містились у цих словах,— він відкидав усе це одним рухом плеча, щасливий проте їх чути.

І швидким рухом пригладжував оту павутинку сивого волоссячка, яке губилося на скронях. А підводячись, намагався випнути груди, втягти живіт і вважав, ніби йому це щастить зробити, переконував себе, що досі зберіг чудовий вигляд, колишню ходу, й далі чинив так, як звук чинити, обурюючись, утручаючись, прибираючи молодецького вигляду, ніби залишався таким самим, яким був у свої двадцять два, коли врятувавсь утечею з табору бранців і повернувся до Франції, ногами змірявши сам-один усю Німеччину.

Що було цементуючою пригодою його долі — так він сам написав про війну колись, у шістдесятих роках,— Гільшер стільки розповідав Мат'є, що хлопчина знав усі подробиці, вибираючи серед решти епізодів той, який хотів почути завдруге.

Впродовж років, можливо, найдушевніших у житті Гільшера, вони були неначе два спільники — Мат'є, що сидів долі та малював, і Гільшер за робочим столом.

— Розкажи мені,— казав хлопчак,— починаючи звідти, як ти сів на поїзд у Мюнхені...

— Ти справді цього хочеш?

Отак від одного до другого тяглась нитка життя. Складалося враження, мовби Мат'є став чимось схожим на магніт, який спроектовував на майбутнє події, що їх пережив Гільшер, і цим звільняв діда від бентеги про вік.

Кожного разу, коли клав руку на плече Мат'є, кожного разу, коли його бачив,— юне струнке тіло, кучеряве волосся,— Гільшер зазнавав чогось на зразок фізичного задоволення, ніби незграбність і вайлуватість, які відчував у собі, зникали.

Інколи стачало лише голосу Мат'є, щоб здійснилося це диво. Гільшер телефонував на бульвар Латур-Мобур і, якщо відповідав Мат'є, день Гільшера змінював забарвлення. Гільшер потирив руки, відчував голод, починав нову статтю, телефонував до тієї чи тієї редакції, щоб висловити свої претензії. Мат'є додавав йому життєвої снаги.

Однак їхня приязнь поступово слабшала.

Мат'є дедалі рідше заходив сам до діда на вулицю Бургонь. Тепер він був не так швидким і жвавим, як худим та тендітним. Його голос приглух, на запитання хлопчина відповідав лише кількома словами або просто щось буркав. Не хотів надалі пам'ятати про взаємну довготривалу згоду.

— Пам'ятаєш?.. — починав Гільшер. Але Мат'є відкидав будь-яке спільне минуле, ніби табір для полонених у Східній Пруссії, вокзал у Мюнхені, підпільні зустрічі, відліт до Лондона, Італійська кампанія, потім Прованс — усі ці розповіді, їхнє взаємне захоплення ними ніколи не існували.

З байдужою жорстокістю Мат'є заходився шматувати нитку, яка дозволяла Гільшерові жити не за роками молодого.

Що сталося? — стільки разів запитував Гільшер тепер уже в Жанни.

Його не слухали. Натякали, що він лише егоцентричний дід, який береться пригнічувати онука своїм власним життям. А Катрін Ванс добре поставленим голосом, надто високим однак, пояснювала колишньому чоловікові, що в кожного своє життя, він — не центр Всесвіту, еге ж?

Гільшер намагався себе переконати, що всі троє мають рацію, а він став буркотливим. Кашляв. Ходив із ціпком. Помічав: люди, що були при владі, його колишні товариші, перетворилися на бундючних блазнів, які обдурюють самих себе, тимчасом як ніхто більше не звертає уваги на їхнє викебренювання.

Все обвалювалось, наче розколовся наріжний камінь, який досі втримував будівлю.

Завершувалась певна епоха, й виверти онука показували масштаби того, що вислизало від Гільшера, ставало для нього недосяжним.

Як останню спробу, він створив цю асоціацію, щоб Рятувати Дітей. До нього ще тягли мікрофони. Оператори ще їздили за ним у дві чи три країни, де велися війни. Його ім'я потрапило до заголовків кількох газет, телебачення включало Гільшерові репортажі до своїх програм.

Він зателефонував до Мат'є:

— Знаєш, відки я повернувся? В курсі того, чим займаюся? Ти дививсь учора новини о 20 годині?

Онук мовчав. Отже, від усього того не було жодної користі.

Потім Мат'є прийшов на вулицю Бургонь востаннє. І вимовив лише одне речення:

— Я тебе побачив, це саме те, чого хотів.

А згодом заподіяв собі смерть.

І майбутнього не стало.

Ту новину Гільшерові повідомив телефоном Луї Морен, проказав таким низьким і трагічним голосом, що приголомшений Гільшер спереляку відповів:

— Так, так, я добре зрозумів. Дякую!

Потім зачинивсь у ванній і почав плакати, скиглити, а врешті — вити.

Він чув ці звуки, які виривалися з нього. Був свідком власного розпачу — таким був його спосіб себе карати, класти край ілюзіям, у великому дзеркалі ванної побачити себе таким, яким був, — чоловіком з рідким, акуратно зачесаним назад волоссям, що вводило в оману, згорбленим, грузьким, з важким черевом, з опалими грудними м'язами, з наче вкороченою шиєю, з утягнутою в плечі головою, — ним, цим старим чоловіком, у якому вгадувався колишній крем'язень, м'язи котрого, хоч він не здавав собі з того справи, перетворились на брезклу плоть; Гільшер був тим, кого смерть Мат'є позбавила всякої сили; тим, що стояв зараз без гриму.

Однак йому ще стачило нахабства написати статтю, вмовити Жановера порятувати Жанну, аби її бодай не знесло течією.

Та діяв автоматично, внутрішньо не повертаючись до життя.

Машина Гільшер і далі була в барабан; а він, Жан-Франсуа, випростався на канапі.

У кімнаті панувала темрява.

Деколи гілки садового дерева стукали в шиби веранди, наче вітер і ніч просили дозволу ввійти.

Гільшер лежав витягшись, тримаючи на грудях щіпок, усім своїм виглядом нагадуючи горизонтальну фігуру надмогильного пам'ятника з затисненою в кулаці шпагою. Гільшер почував себе кепсько, але вже не тремтів. Йому було холодно, але він більше не цокотів зубами. Очі були розплющені.

Що непомітно вислизнуло слідом за Мат'є? Чого тепер бракувало? Співчуття, на яке розраховував? Душевності? Любові? Впевненості, що світ має потребу в його діях і думках? Пихи, яка додавала певності, що він — необхідна постать у великій чоловічій грі?

Гільшерові знадобилось чимало літ життя та смерть Мат'є, аби запитати себе врешті, чи ця гра існувала насправжки, чи мала сенс, і, попри розпач та німість, частина його самого ще опиралася думці, ніби ніщо не варте зусиль, тож навіщо починати гру, бо не існує ні шахівниці, ні правил, ні суперника, а лише безперервна низка міражів, які дозволяють іти вперед, аж поки впаде завіса.

Він пригадував.



Згадав, як малим вертався вечорами додому через балку. Живопліт захищав од вітру, що шаленів на пустищах.

Коли Жан-Франсуа діставався верха ґруня, то мав ще перетнути пустельний простір, посеред якого височіло розп'яття.

Не раз і не двічі він зупинявся перед ним, незважаючи на страх чи дощ.

Підходив, торкався до ніг Христа, не відаючи напевне, чи хоче переконатися, що це, хай би там що казав священик, лише уламок холодного каменю, одного з тих дольменів, серед яких він любив бігати, а чи це все-таки жива вісь, навколо якої обертається Всесвіт, починаючи від місця, де вищувалось розп'яття і звідки долинав неясний шум, підхоплюваний вітром.

Коли Жан-Франсуа думав про це, то ставав навколішки, хрестивсь, а потім утікав звідти, знову вибираючись на дорогу в балці, й біг майже до самої домівки.

Там він розгортав свій зошит на великому столі перед каміном і записував слово, яке вивчив на уроці катехізису, а далі обрамовував його чорним прямокутником.

Над ним нахилилася мати, обнімала його, читала й зітхала. Казала:

— Ходи їсти.

Він згортав зошита, сідав напроти. Чи знала мати значення цього слова?

— Що ти говориш? — запитувала вона, чуючи його бубоніння.

Він сміявся й кидав слово:

— Таїнство!

Мати здвигала плечима й буркотіла, що не треба глузувати з таких слів.

До заскленої веранди стукала гілка.

Гільшер уявляв собі Жанну й Венсана. Вона закохалася, вони любились, авжеж.

Це було єдине, в чому Гільшер ще був упевнений. Ця впевненість його заспокоювала.

Але навіть кохання між чоловіком і жінкою — навіщо воно?

Для чого?

Як дитина, що нею був колись, він був здатний лише записати слово в чорний прямокутник.

Виходило, буцімто все його життя, впродовж якого вирікав істини, йдучи з високо піднесеною головою, раптово щезло, й він знову став дитиною, що біжить через балку, в далині невиразним гомоном б'ється об підводні скелі моря.

Треба бути смиренним, подумав Гільшер.

Йому здалось, що біль спадає.

Але, можливо, це була не більш як іще одна куца ілюзія.

## 44

Пізніше, посеред ночі, Гільшер зателефонував Катрін Ванс.

Це вийшло начебто ненароком, бо біль був тепер схожий на нерухомий товстий шар, що осів між стегнами, й Гільшер зміг, не дозволяючи йому заново розсіятися в усі кінці тіла, притягти щіпком маленький столик з телефоном і телефонним довідником.

Тоді ввімкнув світильник і почав пучкою гортати сторінки довідника, інстинктивно зупинившись на літері В. Не роздумуючи, він набрав номер Катрін, прилаштувавши трубку між плечем та щокою. Переривчастий звук, що міг лунати безмежно, здавалось, діяв у тиші кімнати заспокійливо, мов биття серця, яке він не хотів би перервати ні за яку ціну. Вона напевно була вдома, в тій величезній квартирі на вулиці Шерш-Міді, яку подарував їй Бен Ловард, розлучаючись із нею.

Гільшер ніколи там не бував, але бачив на знімку в «Жіночому журналі» кілька років тому під заголовком, який спочатку викликав був бажання поглузувати: «ПОТАЙНІ МІСЦЯ ТИХ, ХТО ДЛЯ ВАС ПИШЕ».

Згодом його охопило почуття досади й зневаги.

Катрін була здатна на все, щоб просунути вперед, привернути до себе увагу, зачепитись, узяти своє.

Тоді шпурнув тижневика додолу, потім підняв, ще раз розгорнув, — стало прикро від власного злопам'ятства, гніву, ревнощів — низьких почуттів, що його переповнювали, коли на знімку під сходами, що вели до лоджії, впізнав те полотно Макса Ернста, яке купив у п'ятдесятих роках і яке Катрін зберегла після розлучення.

Він уявляв собі картину, освітлену лампою, подібно до тієї, що проривала простір кімнати, де лежав він, усе ще не поклавши слухавки, ніби між Катрін і ним відбувалося змагання на силу волі. Й цього разу Гільшер не хотів зазнати поразки, бо відколи зустрів її, завжди перший припиняв сутичку, згинав коліна, відмовлявся од бажання дізнатися, що Катрін насправді витерпіла з 1940-го по 1944-й, про що вона не бажала говорити. Він лишив їй, як вона хотіла, Жанну, помешкання, картину Макса Ернста, не наважуючись ніколи загнати колишню дружину в глухий кут, перемогти, даючи згоду самому бути знищеним, аби обергти її, наче знав, що, всупереч видимості, Катрін вразливіша за нього.

Але тепер він помирав, не міг заснути, в ньому знову й знову розходився біль, і тому Гільшер хотів, щоб лишень раз, єдиний раз, Катрін перестала бути тією байдужою жінкою, котру він ніколи не наважувався збудити, бо вона говорила своїм поставленим голосом: «Жане-Франсуа, я тебе прошу, в мене сьогодні був виснажливий день...»

Мав бажання вилягтись після стількох років розлуки, немов біль і розпач обернулися злобою й зненавистю до тієї, обличчя якої бачив щотижня в «Жіночому журналі», незмінне впродовж десятиріч, ніби вона була непідвладна часові.

Раптом Катрін озвалась у слухавці, й він не впізнав її голосу, аж розхвилювався:

— Що з тобою? Щось негаразд?

Вона не поклала трубки. Не дорікнула, що зателефонував такої пори, що домагався так настирливо, аж поки вона відповіла, примусивши її підвестися з ліжка.

Вона заговорила — й кожне її слово навіювало на нього розгубленість, навіть жах, бо байдужість і самовладання, якими він їй докоряв, були наче муром, на який вона спиралась, а тут зненацька відкривалася порожнеча, в яку він провалювався.

— Все кепсько, Жане-Франсуа, все, куди не кинь оком, — відповіла Катрін.

Це були слова маленької дівчинки або старої жінки, слова, яких вона ніколи досі не вимовляла. Й Гільшер, бажаючи їй дошкулити, нарешті, відчув, яка вона, бідолашка, безборонна, самотня жінка, котра торочила:

— Я більше не можу, Жане-Франсуа, не можу...

Щоб заспокоїти й підбадьорити її, Гільшер заговорив про доньку, про приязнь — не наважився вжити сильнішого слова, — яку, здається, та відчула до Венсана Жановера, про їхній від'їзд до італійського порту Барі, тоді ще про доньку, спільну дитину. Гільшер був зворушений, кажучи, що Катрін і він — мати та батько Жанни, наче відкривав для себе, що досі любить цю жінку й мусить в цьому зізнатися, — можливо, врятувати від розпачу.

— Бачиш, Катрін, — почав він, — бачиш...

Усупереч власній волі, аби лиш її переконати, Гільшер починав сподіватись, хоч і не знав на що, але безпорадність Катрін спонукала їй допомогти, очищала від усяких дріб'язкових почуттів, і надія ввесь час зростала й зростала.

Катрін голосила. Гільшер сказав, що міг би до неї приїхати, але вона

рішуче відмовилась, навіть перестала плакати, мовляв, повинна побути сама.

У свою чергу, спокійним голосом поговорила декілька хвилин про Жанну, дякуючи Жанові-Франсуа за сприяння.

— Та що ти, вона — моя дочка,— сказав він.

Далі, тим самим рівним тоном, Катрін повідомила йому, що пішла з «Жіночого журналу».

Гільшер не наважувався про це розпитувати, але, слово за словом, ніби про щось другорядне й неналежне до неї, вона розповіла, що Луї Морен не погодився на відрядження Жанни вдвох із Жановером.

Невдовзі, сказала Катрін, це вилилось у відкриту війну; всі, хто жадав перебрати на себе керівництво «Жіночим журналом» (вона називала імена, й це видавалось таким сміховинним посеред ночі: Рафаель Робер, Фаб'єнна Рів, П'єрретта Вернон і навіть Кароль Леман),— виступили спільно проти дотеперішньої директорки.

Гільшер слухав, дивуючись із майже грайливої невимушеності колишньої дружини, ще не певен, чи, добре граючи, не заведе вона його в оману, однак захоплений і неспроможний побороти в собі дивне відчуття, щось на зразок нездорової втіхи, запитав, як до цього всього ставиться Бен Ловард: хоч хай там що, хіба Ловард не підтримував її завжди? Хіба може вона, буди засновницею часопису, боронити свої позиції?

— Навіщо, для кого? Ти знаєш, у якому я віці.

Гільшер не міг далі в ній сумніватися.

Вони обоє замовкли, а Гільшер чув її дихання, що подеколи переривалось нападами кашлю.

— Ти ще слухаєш? — запитала Катрін.

І втомленим голосом пояснила йому, що співробітники знову — й більш ніж напевно з подання Бена Ловарда,— пригадали їй минуле, справу з міліцією.

— Пам'ятаєш?

Він зіщулився, ніби хотів упередити біль, який, відчувалось, мало-помалу вертається.

— Що ти робитимеш? — прошепотів він.

— Відтепер усе це мене не обходить, розумієш? — Далі, помовчавши, Катрін заговорила глухішим голосом: — Хочеш, я розповім тобі, чим насправді були для мене ті роки до нашої зустрічі в Римі 1944-го?

Гільшер не хотів про це знати. Не був суддею. Відтоді минуло півстоліття.

— Коли щось має ще якесь значення, то це Жанна,— сказав він.

Ще раз Гільшер заговорив інстинктивно. Катрін повагалася: якщо він так бажає, вона мовчатиме, хоча готова про все розповісти, відтепер яка важниця? Яка?

Потім Катрін знову підтримала його: Жанна виживе, бо в неї тепер є Венсан Жановер, бо якщо смерть не обирають негайно, то завше виживають.

А коли минає час і людина вижила, то вона житиме далі.

— Я знаю, про що кажу, можеш повірити,— прошепотіла Катрін Ванс.

— Чим тепер займешся? — перепитав Гільшер.

— Хіба не була я розсудлива, навіть цинічна реалістка, хіба ти так не думав про мене, не знав мене?

Катрін сказала це іронічним голосом, мовляв, робитиме те, що слід, нехай він не переймається.

Вона докинула ще кілька слів трохи тихіше, й він їх не зрозумів, бо після стількох років непорозумінь і навіть ненависті був зворушений.

Гільшер не зважився нагадати їй про це, й вони покладали слухавки одночасно.

Тієї миті, коли Жанна вийшла на світло, прямуючи вздовж білого муру Сьомої пристані Барі, Мішель Бронек у всіх подробицях пригадав той січний день 1974 року, коли зустрів її вперше.

Скидалось на те, ніби сцена повторюється: того дня в Парижі небо було по-середземноморському ясне, а Жанна спиралася на білу стіну двору медінституту. Мішель уперше на зйомці й під час перерви підійшов до студентки.

Зо два десятки років тому він завжди так чинив, ніколи не опирався раптово бажанню, впевнений у собі, в тому житті, яке починав і в якому, уявляв собі, здолає всі перешкоди: коли вранці бачив себе в дзеркалі, то вважав, що зі своїм чорним, густим і низько посадженим над бровами волоссям, з добре окресленим підборіддям, мав, як йому казали, фізіономію типа, що замірився далеко.

Він справді замірявся.

І саме це привело його на пристань у Барі, бо він знімав тепер лише репортажі чи документальні фільми — що майже одне й те ж.

Завжди виникала потреба щось розрекламувати: якусь людину, подію або гатунок туалетного паперу. Власне це стало його фахом, честолубством, кар'єрою, гівном, хоч він не знав чому, можливо, тому що час витікав між пальцями, й Мішель надто пізно зрозумів, що життя — таке ж коротке, як кадр, і його ніколи не можна змонтувати чи зняти з другої спроби.

Він мешкав у Римі. Бо в Італії телевізійникам велося краще. Вряди-годи телефонували з Парижа надіслати ілюстративний матеріал, певний сюжет. «Хвилини на тридцять, для кіножурналу», — уточнювали йому.

Щоразу в нього виникало почуття обурення, але він висловлював його аж після того, як давав згоду, бо засвоїв, що з таким фахом не треба нічого цуратися, слід відповідати так, наче це само собою зрозуміло: «Гаразд, я зроблю».

Отож він записав: пристань номер сім, порт Барі, відбуття о 14 годині до Далматинського узбережжя. Гуманітарна експедиція, споряджена Жаном-Франсуа Гільшером і «Жіночим журналом». Буде дві чи три особи, серед них один педіатр, ліки, які потрібно доставити, ймовірно, поранені діти, яких доведеться звідти вивезти.

— Зваж,— повторили Бронеків,— півтори-дві хвилини, не більше.

Гільшер: це ім'я від часу дзвінка з Парижа не виходило йому з голови.

Бронек зателефонував до французького посольства, але там відмовилися протегувати цю небезпечну, непотрібну експедицію — фактично рекламну кампанію «Жіночого журналу» й асоціації Гільшера, бо все це їм здавалося двозначним і безвідповідальним.

— Як і все інше, хіба ні? — відповів Бронек. Зрештою наполіг, аби йому розповіли про Жана-Франсуа Гільшера, але тільки-но ті почали наводити біографічні подробиці, перервав свого співрозмовника: все це він знав.

Було ще одне, що Бронек марно силкувався воскресити в пам'яті ось уже два дні.

Бувши не в гуморі, непривітний і навіть грубий з усіма, з ким стикався, він проклинав себе, що дав згоду на цей репортаж, горлав на Тіну, яка говорила про мальовничість Далматинського узбережжя восени, про тамтешні міста-красені Спліт, Дубровник, але з нього кепкувала: невже тобі нічого робити, тож вирушив у туристичну подорож під кулями та снарядами, невже змалився? Французи ніколи не лізуть під кулі, казала Тіна, вони справжні обивателі, досконалі егоїсти. Переймаються лише власними інтересами, а Мішеля відрядили для того, аби забезпечив рекламу експедиції.

Мішель Бронек довго грюкав дверима й лаяв Тіну, потім поклав до сумки камеру з касетами, батареї та й поїхав на південь. Голі пагорби, небо, яке розчинялося в морі, такий сумний пейзаж і такі свіжі барви, що він часто зупинявся, ніби був першою людиною в цих місцях, де величезні села здавались лише нагромадженням колод і гомоном дзвонів, який продовжувала луна, звуком непевного походження, що долинав сюди з-за обрїю чи моря. Все це мало-помалу його заспокоювало.

Часом, коли стояв ось так, відпочиваючи на путівцях, які він обирав, уникаючи автострад, ім'я Гільшера зрїнало в пам'яті, хоч Мішель зовсім не міг пригадати, звідки його знає, воно було майже затерте багатьма роками, ніяк не щастило прояснити його.

Упродовж усього маршруту між Римом і Сьомою пристанню в Барі Мішеля прикро муляла ця думка, яка обірвалась вмить, щойно під білою стіною пристані він побачив Жанну, враз упізнав її обриси та волосся, котре вилискувало рудизною.

Він пригадав, як тоді, давно-давно, поклав руки на стіну обабіч її обличчя й запропонував прогулятись, а вона назвала себе — Жанна Гільшер... Гільшер... Гільшер: ось чому це ім'я билось в ньому, як відчутний, але стерпний біль.

Він зробив ще крок, помітивши позаду Жанни високого чоловіка в короткому пальті з піднятим каптуром. Той ніс дві дорожні сумки, очевидно, то був Венсан Жановер, репортер «Жіночого журналу», але те, як Жанна озиралася на нього, як зачекала на нього, потім поклала руку на його ліве плече, свідчило, що він був для неї більш ніж репортер.

Ця інтуїція, що спрацювала в ньому, чи, швидше, впевненість — бо Венсан Жановер зупинивсь, поставив додолу сумки, пригорнув Жанну, й Мішель подумав, що вона піддається, — спонукає прокручувати в прискореному режимі сцени, які він пережив з нею сам.

Але більше ніж сцени Мішель пригадував місця, наче Жанна й він були лише скороминущими персонажами на тлі неблякнучих декорацій, тимчасом як виконавці стерлися, граючи інші ролі: Мішель — роль спокусника, волосся якого почало сивіти, та він досі не змінював свого ампула — такий собі підтоптаний Дон Жуан, котрий ще не зустрів свого Командора; вона — це, певна річ, отой педіатр, про якого йому говорили, легка для завоювання, як і колись, бо це Жановер, схоже, поки вони долетіли з Парижа до Барі, за неповних півтори години досяг свого.

Але ще простуючи до цієї білої стіни, під якою стояли Жанна й Венсан, Мішель Бронек переконав себе, що все було не зовсім так, що вона мала б знати Венсана Жановера давніше, бо її ніколи не вважав за одну з тих студенток, до яких попросту підходять і беруть із собою.

Мішель сам мусив її запевнити, що вона буде, — зрештою, хіба воно так не було? — важливим моментом у його житті.

Він прилучав Жанну до всього, що було тоді для нього понад усе: до своїх амбіцій, кіно, планів на майбутнє.

Брав її з собою до Сорренто, де готував зйомку фільму Годара, до Крансюр-Сьєрра, де обирав місця для фінальних сцен картини Коста-Гавра, везив у Біарріц...

В усіх цих місцях, які стали віхами Мішелевої пристрасті та бажання пізнати світ, відтворити його, по-своєму переповісти для інших, Жанна була з ним поряд.

Він мешкав тоді на вулиці Валетт і міг водити Жанну на чотири сеанси протягом дня, з одного кінотеатру в Латинському кварталі до іншого, а потім ще на останній сеанс опівночі — до кінотеки палацу Шайо.

Якогось дня, може, саме в кінотеці, коли збирався пояснити їй Ейзенштейнову сцену в «Олександрі Невському», де великий магістр Тевтонського ордену кидає російських дїтлахів у багаття, Мішель зауважив, що Жанна

зникла. Він більше ніколи її не побачив, усе закінчилось так безглуздо. А чому, адже з нею велося так добре: вона не хитрувала, нічого не вимагала, не набридала, була однією з тих прямолінійних та мужніх жінок, про життя яких він колись хотів, здається, розповісти в художньому фільмі, сценарій котрого так ніколи й не зумів закінчити.

Він підходив до неї, а вона, схоже, його не бачила, й з кожним кроком йому ставало ніби важче дихати, мовби груди застрягли, й він інстинктивно підніс ліву руку до серця, помасував його долонею, поки на обличчя Жанни, яка була зовсім близько, накладалися картини: її профіль, його він якось зафіксував, мить одного погляду під час демонстрації Ейзенштейнового фільму, потім знову той профіль перед вікном кімнати в готелі «Кран-сюр-Сьєрр», коли сонце зблиском свого леза дзвонило на овиді по льодовиках.

Чи він збагнув уже тоді, що Жанна не жартує, говорячи про дитину, яку могла б мати від нього, яку вже носила?

Але Мішель вирішив не чути її, може, навіть сказав,— чи казав насправді? — що вона повинна виплутуватися, владнати все сама. Жіночі проблеми, авжеж! Хіба вона не вивчає медицину?

Чи справді він знав? І сказав таке?

Це було давно-давно, яка важниця тепер.

Та, однак, що робити з цим збентеженням, із почуттями, які він затамував так уперто, аж боліло серце, з бажанням повернутися спиною, піти геть, іще раз забути, ніби його гнітив сором її знову бачити?..

## 46

Чи вона його впізнала?

Мішель став на кормі й споглядав величезну борозну, підрублену білим, яку проорював у морі теплохід з підводними крилами. Вряди-годи ніс теплохода ступавсь об гребені найвищих хвиль попереду.

Разів кілька Мішель озирався, щоб у кінці салону, заставленого ящиками з ліками, глянути на Жанну й Жановера,— ті сиділи на лавах першого ряду й дивились уперед.

Жановер обіймав Жанну за плечі, а та схилила на нього голову, ніби куняла.

Мішель дивився на них, аж доки йому почало здаватися, ніби його власна самотність вийшла з нього, перевтілюючись у цю пару, та він не відчував ні гіркоти, ні заздрощів.

Чи міг би бути на місці Жановера, хто зна? Мішель уявляв собі те інше життя, яке він би там поруч із Жанною, своєю дружиною, матір'ю двох чи трьох дітей, але це видавалось таким химерним, таким несумісним із тим, ким він був, аж Мішель починав переконувати себе, що належить до іншої породи, може, до тих, котрі завжди програють.

Мішель не відчував жодних ревнощів, жодного жалю, але його гнітив сум, сором, бо був неспроможний стати кращим, шляхетним і героїчним.

А був він лише невдахою-кінорежисером, може, просто знесеним повинню, в чому не було його провини, просто інші зуміли врятуватись. Інші, але не він. Не цей тип, який жив сам-самотою, бо жодна жінка, навіть Тіна, не погоджувалась розділити з ним більше ніж декілька днів життя. Нестерпний, казала про нього Тіна.

Коли б він зумів стати таким режисером-постановником, як мріяв, може, його недоліки перетворились би в гарні якості, але вже надто пізно, щоб про це дізнатися.

Він лише режисер-відрядник, який знімає з корми слід судна, а за ним — голубавий берег, що видніє за краєм неба.

Чи впізнала його Жанна?

Коли він подав руку, там, на пристані, вона ледь доторкнулася до неї кінчиками пальців, відразу ж одвела очі, відступила, спираючись на ту білу стіну, так ніби хотіла нагадати йому день їхньої першої зустрічі, натякнути, що пам'ятає її в усіх подробицях. Але, можливо, він усе це вигадав собі сам?

Бо Жанна обминула його увагою, й коли він спробував зустрітися з нею поглядом, то склалось враження, наче вона його не бачить: її очі танули вдалині, здавалось, простежуючи тонкий білий слід, що його малював на безмежній блакиті моря промінь фари.

Мішель Бронек не зважився навіть назвати їй своє ім'я, тож Венсан Жановер повторив його для неї — з підозрою.

Це Бронек, Мішель Бронек, сказав Венсан і запитав, від якої той студії, а Мішель примусив себе невимушено відповідати, що він вільний репортер, незалежний, йому замовили сюжет про їхню експедицію, десятихвилинний репортаж для новин о 20 годині, але він зніматиме все, що зможе.

Венсан Жановер не показав себе надто привітним, розглядаючи його з трохи зверхньою байдужістю, прохаючи не робити з події чогось надмірного, бо вони тут не для того, аби майнути на телеекрані, а щоб рятувати дітей. І кивнув на всі оті ящики з ліками.

— Будьте певні, я зніматиму саме так, — відповів Мішель.

І все-таки потім трохи не втримався, кинув Жановерові:

— Ви тут, очевидно, від «Жіночого журналу»? Писатимете статтю, чи як? Якщо тільки ви не приїхали сюди в суто особистих справах, бо й це не виключено.

Жановер мало не спалахнув, але підійшла Жанна, взяла його за руку, й вони, піднявшись на судно, знову вмостилися в першому ряді носової частини. Мішель Бронек знімав їх — два силуети пліч-о-пліч на білому тлі салону.

Отак не зводячи з них візиру камери, Бронек відчув заспокоєння, ніби ця дія підтверджувала, що він є, хоча й не такий, як більшість: стежачи на відстані за світом інших, сам тримавсь осторонь, самотній, осібний, вільний.

Мішель так замислився, що його мусили гукати: матроси починали відшвартовуватись. Він збіг на судно й розташувався біля корми.

Жанна й Жановер навіть не обернулися.

Може, вона здогадалась одразу, ще з того січневого дня 1974 року, на подвір'ї факультету, що він кочовик, і саме через це не хотіла від нього дитини.

Мішель дивився, як за кормою помалу тануть пінні мережки, і його охоплювало почуття втрати, наче плотську частину його єства, яка була невловима в ньому, ще до того, як він зумів з нею визначитись, було в нього вивано, й Мішель відчував себе таким самотнім, аж присів під бортом, як це часто роблять емігранти.

## 47

Пізніше, посеред ночі, коли судно нарешті, по довгих годинах плавання, причалило в порту Корш, Бронек походжав алеєю, обсадженою пальмами. Алея тяглася довкола бухти, від молу аж до мису, і з цими червоними, вохровими та жовтими фасадами на дальньому плані нагадувала фреску в окулярі калейдоскопа, фреску, осяяну повнею місяця, світло якого падало прямовисно, заливаючи все місто.

Мішель був самотній — будинки зачинені; алея й вулички, якими блукав, — спорожніли; часом де-не-де грюкали двері й, на хвильку, півтемряву дірявило коротке миготіння свічки.

Комендантська година, повне затемнення, сказали їм, коли вони нарешті пришвартувались після того, як усе пообіддя пролежали на дрейфі, в кількох



кабельтових від гористих островів, які темними кучугурами на тлі разуючої ясності дня затуляли край неба.

Під час цих зупинок, коли при вимкненому двигуні долинав тільки голос із радіо, що звертався до капітана, дозволяючи йому прямувати своїм маршрутом далі чи наказуючи спинитися для проведення контролю патрульним судном, кремезний силует якого небавом з'являвся на обрії, Мішель Бронек почав переймати холод.

Мішель ще не мав такого відчуття. Холоднеча пробилася в середину аж до кісток, він почував себе замороженим наскрізь, жодна частина його тіла не уникла цього морозу, потилиця, ноги, плечі геть залякли. Йому здавалось, ніби мороз обмальовує в ньому скелет, зліплений з книжок, які ось-ось розлетяться.

Нарешті отримано наказ провести ніч у Коршському порту, й коли судно обминуло острів, який прикривав місто, Бронек був уражений мальовничою довершеністю бухти, виграванням барв, строкатим розгардіяшем фасадів і, на додаток, силуетом високої фортеці і квадратною вежею, підвалини якої купались у морі.

Як і тоді, коли долав шлях між Римом та Барі, Мішель завдруге мав враження, ніби є першою людиною, яка відкрила цю місцевість, може тому що ніч, комендантська година, безлюдність і тиша, — все це надавало містові видимість декорації, намальованої для сцени, котра залишалась освітленою, тимчасом як там зникло будь-яке життя.

Жанна й Жановер витяглись поряд на сидіннях з розкладеними бильцями в передній частині судна.

Матроси принесли їм покривала й сандвічі, потім один з них повільно відійшов назад і поставив на останнє крісло, біля корми, те, що належалося Бронеківі.

Але як заснути, коли тебе наскрізь переймає такий холод?

Отож Бронек стрибнув з палуби на пристань і спочатку оббіг місто, а далі ввійшов туди, де його кроки тільки посилювали відчуття тиші та порожнечі.

Двічі або й тричі він чув гортанні голоси й перестрівав молодиків із пов'язками на руках і рушницями через плече стволами донизу.

Його оглядали без ворожості, з трохи втомленою цікавістю, а далі знову ставало тихо й порожньо.

Наближаючись до фортеці, підіймаючись над бухтою, крок за кроком відкриваючи місто, мовби загорнуте в непроточне світло місяця, Мішель Бронек перейнявся несподіваним почуттям, якого ніколи не знав і яке було замішане на ніжності, безпорадності й водночас — на розпачі...

Мішель подолав кільцеву дорогу, озираючи це невелике місто, мов на долоні. Воно здавалося зануреним у прозорі води озера, яке закривала на обрії чорна смуга островів.

Але висоти, які оточували місто, оті тьмяні пагорби, видавались теж геть поглинутими, наче катаклізм, починаючи звідси, прибирав до рук увесь обшир, усю Європу, весь світ, і те, що Мішель Бронек відкривав для себе тут, це покинуте затоплене місто, було нічим іншим, як узірцем того, що вже скоїлось чи скоїться незабаром скрізь і всюди.

Він сам був жертвою корабельної аварії й уже тонув, помирав од холоду, що вражав його під шкірою, паралізував.

Життя йшло до завершення.

Мішель Бронек змирявся з цим, це зречення було йому любе й він оддався йому в спокійному відчаї.

Мішель зійшов униз до порту, запитуючи себе про першопричину того, що переживав: чи було це через примару мертвого міста, чи через зустрічі із

Жанною, через минуле, за яке відчувався присоромленим, хоча без докорів сумління чи каяття?

Він не раз зупинявся, заходячи навіть до покинутих напівзруйнованих хатин, можливо, розбитих снарядами. Простував по будівельному смітті, переступаючи через розтрошені балки, спираючись ліктями на те, що залишалося од вікон, аби перебігти очима панораму, в якій черпали наснагу стільки життів перед тим, як піти в небуття.

А Жанна й не глянула на нього, навіть не вимовила слова, ніби хотіла натякнути Мішелеві, що вигнала його зі своєї пам'яті.

Нарешті він дістався до пристані.

Його кроки зливались у єдиний звук, який відбивавсь од фасадів до зачинених віконниць, ніби на цій Атлантиді він був однісінькою людиною, що вижила.

Мішелеві теж лишилися лічені дні, оскільки був сам-один.

Раптом він почув чужі кроки: вони відлунювали після того, як його власні поглинало море.

Мішель Бронек заїмер.

Хтось ішов.

Він підвів голову. Зі схрещеними на грудях руками перед ним стояла Жанна й дивилась йому просто в очі.

## 48

Вони говорили віч-на-віч, але на відстані, тому Жанна мусила підвищити голос, аби Бронек її почув, і слова, які вимовляла, розмежовуючи їх паузами, аби він їх зрозумів, видавались Мішелеві подібними до вироків, які проголошено звідкись ізгорі.

Вона стояла нерухомо, її голова впевнено трималася на довгій випнутій шиї, Жанна скрутила волосся так, що овал обличчя вимальовувався на сірому тлі фортечних мурів.

Місяць ішов за нею назирцем, і Бронек розрізняв лише силует Жанни, здогадуючись про схрещені руки, але не бачачи ні їх, ні очей.

Він, навпаки, стояв у плямі світла, й ця ясність довершувала його заледеніння, ніби був тим, кого ось-ось принесуть у жертву.

Здавалося, Жанна вийшла з фортечних мурів; далеко позаду височіла узбережна скеля одного з островів, над якою, схоже, саме зупинився місяць.

— Ти повинен знати,— почала вона рішуче.

І Мішель зрозумів, що весь день, од часу їхньої зустрічі на Сьомій пристані в Барі, Жанна чекала цієї миті, готувала її. Вона не говорила з ним, не дивилася на нього, аби не послабити силу того, що намірилася висловити.

Треба було, щоб Жанна зустріла його сам на сам, бо те, що йому відкриє, стосувалося лише їх двох, він це знав, і складалося враження, ніби після довгої втечі його привели, аби судити.

— Було б справедливо, коли б ти знав,— докинула Жанна.

Але, замість того, щоб відкрити йому таємницю, яку носила в собі, вона почала, не змінюючи тону, викликати на світло Боже їхнє минуле, з такими болючими для нього подробицями, що він намагався не раз і не двічі її перебити. Та тоді Жанна піднімала руку, підвищувала голос: «Дозволь розповісти, ти нічого не знаєш!» — і Мішель схилив голову.

А вона вела розповідь далі:

— Пам'ятаєш готель у Кран-сюр-Сьєррі й те, що я намагалась тобі пояснити того дня?

Далі згадувала ніч, коли зeszла, їхню останню ніч; тоді, вийшовши з кінозалу, де крутили той фільм Ейзенштейна, Жанна блювала.

— Я тебе не звинувачую,— сказала вона. — Але ти все зробив, аби я са-

ма обирала, піти чи не піти від тебе, бо ти хотів нічого не знати. Однак, Мішелю...

Вперше вона назвала його на ім'я, трохи повернувши обличчя, дивлячись на море, дозволяючи світлові обмальовувати її профіль.

Він упізнав Жаннин ніс із маленьким горбочком, й усі хвилини, коли ось так споглядав її профіль, усі ці миті, котрі вже пережив од часу зустрічі в Барі, повернулися до нього знову. Це були зайві докази того, що він знав ще тоді: вона чекала від нього дитину, була розгублена, сподівалась на його допомогу, просила лише розділити з нею хвилювання. Але він повівся так, що Жанна замовкла, вийшла з кінозалу, бо їй стало погано, тимчасом як на екрані великий магістр Ордену й далі кидав у багаття немовлят.

— Однак бачиш, Мішелю... — торочила Жанна.

І знов одверталась, ховаючи обличчя в тінь.

Вона поводитися так, як він хотів. Але це був також її власний вибір — і не зразок відваги, хоч Жанна в це вірила, а вияв слабості.

— Я повинна це сказати, — рішуче заявила вона, — ти був малодушний, але я була такою ж, навіть якщо й уявляла себе героїнею.

Жанна мала б йому тоді все пояснити, примусити до вибору, а не покритися балаканиною. Й ця подвійна втеча ні до чого не призвела, якщо доля наново їх зіштовхнула, якщо вони зустрілись саме в такий мент і ця зустріч давала йому можливість дізнатися про все, що трапилось.

— Сина, — сказала Жанна голосом, котрий зовсім не тремтів, — я назвала Мат'є.

Потім замовкла.

Отож вистачило одного речення, кількох слів, аби він дізнався про народження, ім'я та смерть власного сина.

Мішель не ворухнувся.

Жанна ще йому сказала, — але Мішель собі вже й сам уявив, — що їхній син наклав на себе руки. Далі, ніби не могла відразу зважитись, вона позадкувала, відтак повернулась навспак, аби додати, що Мат'є сам учинив з собою те, чого домагався він, Мішель, од неї тоді давно: щоб вона його вбила.

— Ти пам'ятаєш про це?

## 49

Жанна не чекала, коли Бронек їй відповість.

Він побачив, як жінка плентає до судна, трохи нахилившись уперед, узявши голову в руки, які досі тримала схрещеними на грудях.

Жанна спинилась посеред сходів трапу, ніби завагалася, й Мішель подумав: можливо, поверне назад, отож хоч би що сказала, він був готовий бігти їй назустріч, пригорнути до серця.

Мішель міг би оплакати вкупі з нею сина, Мат'є, котрого не знав, не хотів мати, він це добре пам'ятав, сина, який укоротив собі віку.

Але за якусь мить Жанна збігла на палубу й зникла в салоні, а Бронек знову лишився на пристані сам.

Ніч, як показував годинник на зап'ястку, спливала, й це була найтемніша та найхолодніша в світі ніч.

Місяць сховався за бескидами острова, що прикривав бухту з заходу, й жоден промінчик не провіщав на небокраї настання світанку.

А Мішель знову пішов навмання, уникаючи світного трикутника, який утикала в ніч лампа, підвішена до релінгів судна збоку від трапу.

Напочатку, коли Мішель широкими кроками прямував до дальнього кінця набережної, йому здавалося, ніби голова його порожня й він розчавлює підощвами власні думки.

Мішель був повірив, що зуміє забути сказане Жанною. Задихаючись од швидкої ходи, він кидався вперед, у горлянци пекло, бо повітря було холодне, а він не звик до таких перегонів.

Мав одчуття, мовби чимдуж утікає від місця на пристані, де говорив з Жанною, де її слова та ім'я сина звалились на купу. Але зненацька він зупинився.

Мішель піднявся на гору врівень з останньою пальмою й крайнім будинком. Далі на місі дорога переходила в стежку, що звивалась поміж кущами. Загалом спокійне море короткими хвилями вдарялось об розбитий скелястий берег.

Не маючи більше сил ні бігти, ні йти, захеканий Мішель Бронек опустився на землю. Місто вже скінчилося, скінчились пальми та лаврові дерева, посаджені в бетонових вазонах, далі були тільки дикі терняки, скелі та гомін прибою.

І тоді Мішель збагнув, що не зможе нічого забути.

Якби Жанна не назвала була імені сина, якби Мішель Бронек не дізнався, що сина звали Матьє, може, зумів би звільнитись від того розмитого силуету, від слова без обличчя — «син». Що таке син для того, хто не тримав частинку самого себе у власних руках?

Та ба: Жанна повернулася назад, аби оголосити: «Матьє». Вона дала ім'я тому, хто досі був лише абстракцією, й відтепер Бронек мусив жити з Матьє. Він міг уявляти.

У ньому жили спогади з початкової школи. Одного з його товаришів звали Матьє, й Мішель згадував собі його так, ніби мав зустріти цього ранку, чекаючи, поки відчиниться брама школи. Свого сина бачив подібним до того хлопчика, якого щоразу відштовхував, аби першим потрапити на шкільне подвір'я.

Але Мішель Бронек хотів подробиць. Це ім'я було насіниною для пам'яті, а отже, для уяви.

Йому кортіло дізнатися більше. Мішель захинавсь, але не від перевтоми, а від спазмів плачу, які ковтав. Одчуття, ніби задихається, з'являлося тоді, коли він повторював оті кілька слів: Матьє, мій син, наклав на себе руки.

У цьому не було більше нічого абстрактного, це була реальна подія, яка його наздогнала. Мішель почував біль, що мав би бути його власним,— він міг це зазнати,— того болю. Був ще дитиною, коли одного ранку йому розповіли під шкільною брамою, що Матьє, малий однокласник, з яким він обмінювався солдатиками й макетами літаків,— учинив самогубство.

Мішель хотів знати подробиці. Хотів знати, як його син наклав на себе руки.

Це «як» далі перетворилося на «чому», й відтак запитання стало обвинувальним актом, спрямованим проти нього самого.

Мав одчуття, ніби того ранку перед шкільною брамою дізнався, що Матьє вбив себе, бо він, Мішель, його однокласник, відмовив йому в чомусь дуже важливому, що, може, навіть був йому пообіцяв.

Жанна, суддя, називаючи ім'я сина, відчиняла перед Мішелем браму в'язниці, в якій він мав одтепер жити довічно.

Ураз Мішель помітив, що сходить сонце.

Все закінчується, сказав він собі. Навіть ніч.

## Частина сьома

### ХОЛОДНЕ МОРЕ Й ПАЛАХКЕ БАГАТТЯ

Жанна плавала в холодних водах Адріатики неподалік від білого корпусу їхнього судна, тимчасом як Венсан Жанвер і якийсь матрос стежили за нею з містка.

Матрос звертався до Жанни кострубатою англійською, раз у раз повтворюючи слово «акула». Венсан обмежувався тим, що витягав до неї руки, щоб вона схопилася за них. Він нічого не казав, та коли підвела на нього очі, Жанна в його благальній міміці побачила тривогу й мала бажання схопитися за його руки, дозволити втягти себе назад, на палубу.

Та все ж таки й далі плавала навколо нерухомого судна, що спинилось на рейді біля Корша, звідки вони недавно відчалили, чекаючи тепер на дозвіл рушати до Дубровника.

Тільки-но на судні вимкнули двигуни, Жанна вийшла з салону й попрямувала до одного з двох крил, які дозволяли суднові підійматися над хвилями на півкорпуса. Сонце палило, темна синь великих глибин була спокійна.

Жанна роздяглася так хутко, що Жановер не встиг утрутитись. Далі пірнула, а матрос відразу почав кричати.

Жанна мала потребу в цьому вчинку — то був виклик, спроба довести, що вона здатна діяти мужньо, бо боялася тієї води, в яку шубовснула, яка її накрила, але з якої, вперше після смерті Мат'є, виринула з таким відчуттям бадьорості, що мало не реготала, ніби холодні хвилі повернули їй смак до життя.

Жанна попливла довкола судна, байдужа до окликів та застережень матроса, а потім і капітана, який з лоцманського поста над кабіною кричав до неї французькою негайно піднятися на борт, бо у відкритому морі купатись заборонено, це божевілля.

Вона пірнула з головою й попливла швидше, з заплюсненими очима, інколи черкаючи рукою корпус, а коли перейшла на повільний брас, аби відновити дихання, опинилась під кормою й глянула вгору, то побачила там скуленого Мішеля Бронек, — він сидів на містку з примруженими очима, обличчям до сонця.

Матрос розтермосив його, вивів із заціпеніння, й Бронек побачив її — аж нахилився, ніби не повірив своїм власним очам, що там, у воді, справді Жанна.

Можливо, через те, що пливла проти сонця, Жанні на мить здалось, мовби на неї дивиться Мат'є: те ж кучеряве волосся, таке саме вилицювате лице. Жанна відчула гострий біль і докір сумління, що викликало в ній повне сум'яття.

Опинившись у воді, вона більше не думала про Мат'є: впокорюючи своє тіло, терплячи холод, відчула несподівану радість. Їй здалося, що, так оце змінившись, вона зрадила Мат'є, й тоді почала віддалятися од судна, незважаючи на те, що руки та ноги клякли, а біль, який не проходив, опускався з плечей на груди.

Жанна не думала ні про що інше, а тільки про те, що повинна заглиблюватись у цей простір, запливати якнайдалі, не озиратися.

Але руки ставали щораз важчими, ноги тягли донизу, біль тепер заважав дихати.

Раптом вона почула свої ім'я: його вигукували такими тихими, приглушеними голосами, наче з-за морського пругу.

Жанна ледве спромоглась обернутися.

Стоячи пліч-о-пліч, Венсан і Мішель махали руками й кликали її.

Вона на мить знерухоміла, випнувшись на воді й запитуючи себе, навіщо помстилась у такий спосіб, зваливши на Мішелеві плечі його частину нещастя.

Й повільно попливла до судна.

Вона не мала права втікати.

Діставшись до судна, Жанна схопилася спочатку за Венсанову руку, відтак за Мішелеву, давши витягти себе на борт.

Жанна цокотіла зубами, тоді раптом заспокоювалася й мовби на мить за-синала, та потім знову починала тремтіти.

Вона чіплялася за Венсана, той енергійно її розтирав, лагідно шепочучи: — Жанно, Жанно, не роби такого більше, Жанно...

Цей тон її зворушував, і вона розплакалася, хапаючись за його шию, тимчасом як Бронек відійшов на корму, знову сів і прихилився до борту.

Не перестаючи буркотіти, матрос приніс Жанні від капітана склянку горілки з жовтавими відсвітами, яку спочатку скуштував Жановер. Коли Жанна маленькими ковточками спорожнила склянку, тремтіння поволі припинилось, а тіло стало таким кволим, що руки обвисли до землі, голова схилилася на плече Жановера, й ворухнулася думка: я засинаю, занурююсь у море, мені тепло, так тепло...

Мала враження, що обличчя, груди, верхня частина стегон горять, як буває, коли стоїш лицем до великого багаття.

Це багаття було розкладено під фортечним муром, може, у Корші або в Дубровнику.

Мені сниться, повторювала Жанна крізь сон, жадаючи додивитись картину до кінця, дізнатися, що означає те вогнище, довкола якого метушаться озброєні чоловіки в шоломах.

Не треба, шепотіла вона, але перехилилася з високого муру вниз, аж обличчя багровіло.

Поряд були Катрін Ванс, Жановер, Бронек. За кілька кроків, так само нахилившись, стояв Мат'є, з якого вона не зводила очей і просила одійти далі від краю.

Підходив Бронек, говорив до сина, показував йому щось живе, котре тримав у руках, може, підстреленого птаха чи кошеня, воно пручалось, і Бронек випускав його з рук у багаття.

Жанні хотілось ридати. Мат'є дивився на неї, похитуючи головою, мовби промовляючи всім своїм виглядом: я не можу з цим змиритися, мамо, не можу!

Відтак ступав за край фортечного муру й кидався у багаття, тимчасом як Бронек спостерігав за цим не кліпнувши.

Тоді добре поставленим голосом заговорила Катрін Ванс: «Я повинна буду пояснити все журналістам».

Жанна бачила, як мати повагом спускається гвинтовими сходами й простує до вогнища.

Та зненацька Жанна впізнавала серед згарища двоє тіл, які лежали поряд, — тіла Катрін Ванс і Мішеля Бронек.

Вона відчула приплив радості від думки, що сталося диво: ті двоє мертві, а Мат'є вижив.

Жанна пошукала його очима. Син стояв поруч, тулячись до неї й кажучи: «Я тут, я завжди буду з тобою».

Й аж тоді Жанна прокинулася.

Судно похитувалось, оживали двигуни; капітан отримав наказ вертати до Корша, замість брати курс на Дубровник.

Як і щоразу, до того як набрати швидкість і піднятися над рівнем моря, судно вібривало, майже не рухаючись, ніби накачувало м'язи.

Це вібрування передалося Жанні — вона знову почала дрижати. Жановер притиснув її до себе, закутав чимось, мурмочучи: «Я тут, я тут...»

І тоді вона згадала про свій сон та пошукала очима Бронек.

Той так само сидів почіпки на кормі, в тій же позі, з оберненим до сонця лицем і напівзаплющеними очима.

Жанна відсахнулася од Жановера й, спираючись на ящики з ліками, які стояли стосами обабіч салону, дійшла до корми.

Судно набрало крейсерської швидкості. Різкий вітер протинав одяг.

Узбережжя Дубровника швидко ставало тільки тоненькою синюватою обляміркою над небокраєм.

Жанна сіла біля Мішеля, він не ворухнувся.

Вона обійняла його за плечі, поторсала, повторюючи: «Мішелю, Мішелю...» Просила пробачити їй.

Мішель здригнувся, ніби прокинувшись, — може, справді спав?

— Я тебе не чув, — пробубонів він.

Жанна знову вибачилася за свої слова, сказані минулої ночі. Звичайно, додала спокійно, вона сама винна, якщо взагалі хтось комусь завинив.

— Винних ніколи не буває, — бовкнув Бронек із сарказмом у голосі. — Дурні вмирають, та й годі. Позаяк же ми помремо всі...

Він підвівся, навіть не зиркнувши на неї.

Судно саме обпливло мис острова, який прикривав порт і місто Корш.

Бронек кивнув на місто рукою й вилаявся.

Над фортецею валував дим, а квадратна вежа була охоплена полум'ям.

На протилежному кінці набережної догоряли будинки, попід ними туди-сюди метушилися маленькі чорні цятки — такими здаються люди, коли на них дивитись дуже здалека.

## Частина восьма

### ТІЛО ДИТИНИ

52

Жанна, Венсан і Мішель, ні про що не думаючи, кинулися до пристані. Першою побігла Жанна, з завзяттям, яке геть змінило її вигляд. Ще вологе волосся припало до щік, утворюючи щось подібне до рудої каски, яка додавала рішучості вольовому виду.

Коли обернулася до Венсана й Мішеля, то їм упав у вічі майже чоловічий вираз її обличчя.

Не зупиняючись, Жанна наказала вивантажувати ліки; була певна, що слід так учинити: можливо, ніколи не пощастить дістатися до Дубровника, а тут неодмінно є поранені, є шпиталь.

Жанна продиралася крізь гуртки роззяв, голосно повторюючи: «Я — лікар, я — лікар...»

Венсан тримався за нею й розглядав чоловіків та жінок, знаючи, що не зможе ніколи забути їхні обличчя й постаті, заспокоєний цим рефлексом очевидця, котрий спрацьовував інстинктивно.

Він зупинявся, робив декілька кадрів, відтак біг далі, хоч йому не щастило наздогнати Жанну, яка вже загубилася у юрмищі.

Озирнувшись, Венсан помітив Бронька, який розмахував камерою, наче ручною зброєю, іноді ставав навколішки, прикладаючи око до візиру, тимчасом як щось гукали жінки, жестикулюючи перед об'єктивом. Венсан спробував на частку секунди уявити собі сцену, яку той знімав: обличчя великим планом, а позаду — обвапнені балки, які стирчали, мов руки, серед звалища будівельного сміття та битої черепиці.

Венсан знову кинувсь уперед і врешті дістався до першого зруйнованого будинку.

Складалось враження, наче двома ударами сокири вирубано продухвину в довгій щерезі фасадів. Між будинками, які здавалися вцілілими, видніли строкаті обвали, уламки перегородок, обклеєних квітчастими шпалерами, оцупки меблів, розбита пральна машина, з якої вивалилася білизна.

Венсан пристав, аби зняти цю картину, і, коли спробував помістити в кадр машину, то побачив Жанну — вона перетинала відкрите місце. Венсан

думав зробити ще кілька кадрів, перед тим як її гукнути, бо цей побутовий агрегат додавав у його очах ще більшої абсурдності та божевілля війні.

Коли Венсан зробив задумане й знову пошукав очима Жанну, то вже її не побачив.

Посеред руйновища чоловіки утворили конвеєр, передаючи з рук у руки брили бетону, обвапнені балки.

Венсан не помітив і Бронєка, тож подумав видертись на руїни, але йому заступили дорогу.

Власне тоді він побачив Бронєкову камеру, що лежала на вуличній лавці, а довкола — хлопчаків, які не наважувалися її торкнутись. На мить його охопив жах, Венсан кинувся, схопив камеру і, розштовхуючи людей, які силкувались його затримати, видерся на пагорок згарища та битої цегли, в якому загрузав мало не до колін. Нагорі він віднайшов рівновагу, взявшись за ще гарячу балку.

Й раптом збагнув, що зависнув над внутрішнім подвір'ям, яке лишилося на диво порожнім, ніби криниця серед купи руїн, що затуляли його від вулиці: по той бік того провалля було друге, трохи нижче звалище, утворене обвалом задньої частини будинку.

На дні прірви, вистеленої лиш уламками черепиці, наче шаром червоної луски, Венсан побачив спочатку тільки Жанну, вона стояла навколішках.

Відтак вирізнув на битій черепиці розпростерті тіла.

Венсан полічив їх уголос, наче так намагався себе переконати, що це не в страшному сні, а просто він знову потрапив у світ душоубів, у якому перебував майже весь час, за винятком коротких тижнів перепочинку, коли вертався до Парижа. Там не було ні мертвих тіл на тротуарах, ні зруйнованих будинків, ні притрушених тиньком автомашин. Але так було в Парижі, який видавався аномалією. В усіх інших місцях по тілах топтались, ніби по смітті.

Пліч-о-пліч лежало п'ять трупів, й інстинктивно, мовби без жодних емоцій, Венсан неквапом фотографував, обираючи найкращий ракурс, із копіткою уважністю затримуючи об'єktiv на видовжених обличчях двох дітей, на чоловікові та жінці, без сумніву, їхніх батькові-матері, які ніби трималися за руки, на старенькій жінці в чорному, певно, бабі тих діток.

Потім зняв цих п'ятьох камерою Бронєка, може, щоб надовше затримати між собою та мертвими ці апарати, які його захищали.

Венсан спрямував камеру на профіль Жанни й затримався на ньому, думаючи не без почуття презирства до себе, що кадри вийдуть гарні й при монтажі Бронек почне ними свій репортаж. Саме тоді Жанна озирнулася, Венсан вимкнув камеру й сповз кучугурою битої цегли та будівельного сміття на подвір'я. В кутку, навпочіпки, прихилившись плечима до стіни, на якій ще видніли сліди обвалених перегородок, ридав чоловік, затулившись долонями; коли жалібний речитатив перейшов на суцільний крик, голова чоловіка задерлась угору, а все тіло дрижало. Згодом він почав хилитатися вперед-назад, ледве не перекидаючись.

Жанна звелась, підійшла й, поклавши руку на голову чоловіка, заговорила до нього.

— Якою мовою? — запитав себе Венсан Жановер, та враз устидався свого невимовленого запитання, згадавши свій останній репортаж, отця Стефана й те, що співчуття можна висловити будь-якою мовою. Нещасні все розуміють.

Чоловік перестав голосити, лише дивився на Жанну й слухав так, ніби записував кожне її слово.

Венсанові хотілось підійти ближче, але не зважувався: в ньому вирувало надто багато ще неясних думок, недомовок, емоцій. А також агресивності, бо Жанна більше ним не переймалась. Венсан же досі пам'ятав вагу її безпорадного тіла, коли вона вийшла з води, й він був такий щасливий, що має



нагоду її оберігати, може, навіть переконав себе, ніби врятував її. А тепер Жанна знову була так далеко від нього.

Але хто вона, ця жінка, яка, здавалось, отримувала задоволення пірнаючи, плаваючи, тобто живучи, а відтак наражалась на небезпеку, відпливши надто далеко від судна; Венсан з Мішелем, не змовляючись, закричали, відчули, що вона, можливо, обрала смерть...

Й ось менш як за дві години по тому стала такою впевненою в собі жінкою, спроможною втішати інших.

Чому вона не змогла так поставитись до власного сина?

Думаючи про це, Венсан почував себе дуже кепсько.

Раптом кілька чоловіків з ліхтарями й линвами сповзли кучугурами цегельного бою та сміття й кинулися на дальній бік двору. Венсан помітив напівприкиданий душник, до якого поліз один із чоловіків, тоді як інші, лігши на цеглу, розчищали вхід до душника.

Безсумнівно, ті люди намагалися дістатись підвалу.

Нараз вони почали жестикулювати, шикати й вимагати тиші. Тоді почулися глухі голоси, які долинали з підвалу. Ставши навколішки, Венсан знову з якимось шаленством почав знімати рятівників, які спускались під землю.

В продухвину кинули край мотузки. Пішли в хід кирки та заступы, тим часом двір заповнювали інші чоловіки й жінки, які стояли пліч-о-пліч найчастіше мовчки, але на кожне слово, яке кидав котрийсь із рятівників, присівши над душником, вони відповідали або тріумфальним вигуком, або, навпаки,— зойком розпачу.

Жанна торкнула Венсана за руку, й він скинувся.

Був такий зачарований почутим і побаченим, аж ніби забув про Жанну.

Киваючи на душник, вона сказала, що Мішель Бронек теж там, унизу, з рятівниками.

Відтак люди розступились перед нею, бо Жанна повернулася до чоловіка, який знову голосив.

## 53

Венсан Жановер саме фотографував душник, коли звідти вилазив один з рятівників, несучи поперед себе мертву жінку так обсипану тиньком, що тіло нагадувало увалюну в борошні карнавальну ганчір'яну ляльку, яку приводять у рух, нап'явши на руку. Це мертве тіло теж переходило з рук у руки, доки й зникло по той бік обвалу.

Тоді з уже ліпше розчищеного отвору душника з'явився Бронек, який простягав юрбі дитину, теж притрушену тиньком і пилюгою.

Венсан побачив у візирі спершу дитину, за нею — кучеряве волосся Бронек, геть побіліле, наче той за хвилину постарів. Венсан інстинктивно кілька разів клацнув затвором.

Нарешті взявся до Бронекової камери, й раптом помітив Жанну — вона продиралася крізь юрмище й кричала, що вона — лікар. Ніхто не зважився їй заперечити чи бодай заступити дорогу, й Жанна заволоділа дитиною.

Скільки років було цьому хлопчикові, голова якого теліпалась, а руки й ноги звисали, мов неживі кінцівки Піноккіо?

Венсан Жановер торочив собі: «Не більше двох або трьох», ніби щоб не думати про тих матерів з Малаві, котрі притискали до себе своїх мертвих дітей. Зненацька він упіймав себе на думці, що молиться, аби цей хлопчик був живий.

Ніщо в світі — й насамперед його, Венсанова, власна доля — тепер не було важливіше за життя цього хлопчика. «Боже святий, зроби так, щоб він вижив», — молився Венсан, ідучи слідом за Жанною.

Вона перетнула подвір'я під суцільний шепіт. Венсанові здавалось, ніби

чоловіки та жінки, що розступались, пропускаючи Жанну, благали її врятувати малого, певні, що лише їй це посильно.

Приєднавшись до неї біля підніжжя цегляного завалу, Венсан аж не повірив власним очам. Жанна йшла випроставшись, горда й владна, з видовженим обличчям і блискучими очима, зовсім не схожа сама на себе.

Вона почала долати завал без тіні вагання, відтак, після кількох марних спроб, збагнувши, що не зможе видертися на гору самотуж, обернулася, упевнена в присутності Венсана, хоч досі навіть не зиркнула на нього.

Жанна простягла йому дитину.

Венсан мусив стати навколішки, аби прийняти це маля, пригорнути до себе.

Почував себе незграбним, навіть недостойним. Дитина була легка, але скиглила, напівзаплющеними очима розглядаючи Венсана й шукаючи Жанну з виразом такої тривоги, що Венсан притиснув її до себе, зворушений теплом крихітного тіла.

— Вона тут,— сказав він. — Вона тебе не покине. Вона тебе догляне.

Жанна видерлася на верх обвалу, й Венсан, поволі долаючи п'ядь за п'яддю, підтримуваний і підштовхуваний іншими рятівниками, теж видобувся з хлопчаком на гору.

Жанна перейняла малюка й пішла з ним далі, а Венсан лишився тут, напівдорозі, сівши серед сміття, розглядаючи свої побілілі від вапна руки.

Й помітив Бронек, який, стоячи в дворі, знімав його камерою. Венсан затулив обличчя наче від сорому, водночас гукаючи: «Припини! Дай мені спокій!»

Він почував себе солідарним з цими людьми. Був одним з них. Мертві, що лежали посеред дворика, належали до його родини. Ніхто не знімає нещастя своїх близьких.

За декілька хвилин Бронек присів біля нього.

До його спітнілого лоба, щік і волосся налипла біла пилюка та кришивотиньку, які сяяли в пасмах, наче блискітки.

Опершись ліктями на коліна, поклавшись підборіддям на долоні, Бронек здавався виснаженим акробатом, який зійшов з арени й не знав напевне, чи його номер удався.

— Вона його врятує, як гадаєш? — запитав Мішель Бронек, майже не розтулюючи губів. Одтак, несподіваним порухом, ніби щоб розрядити накопичений запал і надто довго затаюваний страх, Бронек ударив себе кулаком по стегні, повторюючи глухим голосом:

— Залишилось найлегше, хай йому біс! Адже вона — лікар? Вона врятує його, еге ж?

— Вона його врятує,— сказав Венсан.

Та, вимовляючи ці слова, він зрозумів, що Бронек мав на увазі щось інше, безперечно, якусь давню історію, пов'язану з Жанною, зводить з нею рахунки там, у зруйнованому будинку. Венсан пильно подивився на нього, але Бронек не зважав на це, знову впавши в протрацію.

Їх обступили люди, плескали по плечі, поздоровляючи його, подаючи пляшку з вином.

Вони пояснили Венсанові, що Бронек першим проліз до душника, знайшов там, унизу, дитину, сам її виніс. Вони змішували італійські, англійські, французькі слова, раз у раз повторюючи слово «мужність».

Бронек пив довгими ковтками, відтак витер рот тильним боком долоні. Тоді блимнув на Венсана, й досі тримаючи голову задертою, а шийку пляшки — біля рота.

— Мужність, отаке скажете! — Він реготнув. — Я не знаю, що на мене напало.

Венсан сперся на його плече, аби підвестися.

— Ти це зробив,— сказав він. — Витяг дитину звідти, та й годі.  
Він проказав це різко, наче йому було нелегко поздоровити Бронека або ж відчув до нього заздрість.

— Це єдине, що важить, хіба неправда? — докинув він однак.  
І постояв хвилину-другу, спираючись рукою на Бронекове плече.

## 54

Спочатку Венсан побачив Жаннині руки. Йому здалося — вперше помітив ці такі довгі пальці, м'які долоні, гладеньку шкіру, порожевілу від теплої води.

Повільно, через однакові проміжки часу, Жанна занурювала руки в каструлю з водою, котру їй подала якась жінка, добре викручувала рушник, а потім мила голе тіло дитини, розпростерте на столі. Хлопчика поклали на складену ковдру, й Жанна обгортала його нею щоразу, як переставала обмивати. Тоді видніла тільки голова хлопчика з чорним блискучим волоссям і смаглявою шкірою. Його щоки були поліновані дряпинами, а червоний рубець перетинав усе чоло, якого Жанна легко торкалася ситцевою шматиною.

Вона підкотила рукави блузки за лікті, й Венсан угледів її руки вище — міцні, костисті, ніби оті витончені кисті належали комусь іншому, такий великий був контраст між враженням сили, яке справляли її передпліччя, й делікатністю пальців.

Жанна така і є, подумав Венсан: дужа, навіть сувора,— й слабка водночас.

Він пригадав, як ця жінка погодилася впустити його до себе, в квартиру на бульварі Латур-Мобур, після їхньої першої зустрічі. Видавалася рішучою, без забобонів і хитрощів, а відтак заридала й попросту втекла.

Жанна щось шепотіла малюкові, а він, здавалось, розумів її, бо сміявся. Венсан підійшов, аби почути Жаннині слова.

Але зненацька загомоніли люди, почулися вигуки на сходах серединного будинку. Ввійшло троє: два з них у мундирах, один — з автоматом, другий — з револьвером на портупеї, третій — у костюмі з небіленого полотна, скуйовджений, наче його допіру розбудили зі сну, на рукаві мав пов'язку Червоного Хреста.

Він говорив голосно, французькою.

— Я — лікар,— сказав чоловік, вийнявши з валізочки стетоскоп. Відтак владно відштовхнув Жанну, та коли захотів узяти пораненого хлопчика за зап'ястя, аби послухати пульс, малюк почав кричати, обнімаючи Жанну, тремтячи всім тілом.

Це був пронизливий крик, скарга й заклик, нестерпний вереск, і Жанна поштовхом у груди відсторонила лікаря, буркочучи: «Геть, геть!»

Тоді взяла голову дитини в долоні, притиснула до грудей, знову заговорила до неї, й крик припинився.

Лікар відступив, підвів руки до неба, а відтак, помітивши Венсана, звернувсь до нього.

— Я не розумію, звідки взявся цей хлопчисько. Люди, оті, внизу, його тут ніколи не бачили. Циганча? В місті їх повно, вони зійшли на берег.

Лікар зневажливо скривився, здвигнув плечима, повторюючи: ніхто з тутешніх не знає цієї дитини, яка очевидно жила, переховуючись у підвалах. Бомбардування її там і застало.

— Ця раса,— додав він,— ці люди живуть, як миші, волоцюги, злодії. Їхні будні важчі, ніж на війні.

Він вигукував голосно, закликаючи свідками рятівників та військових, висловлюючись спочатку французькою, далі своєю мовою: всі, що юрмилилися довкола нього, йому підтакували.

Одна жінка щось тихо бубоніла, раз по раз киваючи головою в бік дитини. Може, уявляв собі Венсан, пояснювала, що йдеться передусім про живу істоту?

Лікар сумовито звів очі до неба, потім щось різко проказав, і жінка відійшла до гурту.

Тоді він звернувся до Венсана, пояснюючи, що люди цієї породи не схожі на інших, вони виживають, хоч би там що.

Їх не зуміли винищити німці, то куди вже сербам!

Він, здавалось, утішався цією думкою, повторював її й так, і сяк, сербською, потім французькою. Ось вам доказ, додав він, усі мешканці будинку загинули, а воно — ні.

Тоді Жанна виступила вперед, її руки теліпалися вздовж тіла. Й саме на них дивився Венсан.

Він побачив, як вона лівою рукою схопила лікаря за плече, змусивши його обернутись, а правою щосили ляснула по щоці.

Венсан підскочив до лікаря, відтрутив Жанну, пояснюючи тихим голосом, що цю жінку треба зрозуміти: подорож, безсонна ніч отут, потім Дубровник, тоді знову назад, до Корша, бомбардування, вбиті...

Звертаючись до нього й тримаючи за плечі, Венсан потроху підштовхував його до дверей.

Чолов'яга був такий приголомшений, що дозволяв із собою це робити, торочачи слова, які Венсан не розумів. Та потім, уже коло порога, лікар випручався з Венсанових рук і вигукнув до Жанни:

— Ви божевільна жінка, пані, справді божевільна. Повертайтеся на батьківщину, вам нема чого тут робити!

Він майже завив, не перестаючи жестикулювати, й скидалось на те, що був готовий шпурнути на Жанну свій саквояж.

Цієї миті дитина, яку Жанна вклала була на стіл, підвелась і знову закричала. Венсан підштовхнув лікаря до сходів. Той лайнувся, але зійшов по сходах, а слідом за ним подались обидва військовики.

Венсан наздогнав їх аж на вулиці.

Досі він не помічав майже весняної свіжості краєвиду. Сонце підбилося високо. Бриз ледь ворухив кучми пальм. Море простилало до острова свою королівську синяву, яку черкали крильми чайки. Вздовж молу сиділи вудкарі, декілька рибалок вудило з човнів, заякорених неподалік від берега.

В яскравому світлі чола будинків здавались поспіль притрушеними золотавим порохом, окрім двох сіруватих звалищ будівельного сміття, розщеплених балок та цегляного бою. Це нагадувало декорації, налаштовані для іншого фільму — безглузлого, невдалого, непристойного, який хутко забудуть, звівши на цьому місці нові будинки: Адже для цього були всі передумови: й звична людська метушнява, й майже солодкий дух бризу, лаврів і пізніх троянд.

Лікар та обидва військовики пішли геть. Венсан сів на підмурок плечима до моря.

Трупи поклали до двох кузовів, брезент на яких відтак звісили, й вантажівки повільно рушили, а за ними поплентав гурт мовчазних чоловіків та жінок.

І більше нічого, крім тиші та чайних криків.

Зненацька перед Венсаном виник Бронек.

Він ніс, завдавши на плече, свою велику брезентову сумку та камеру. Вже встиг умитись, але його волосся лишилося сірим, усіяне вапном та тиньком.

Він простяг Венсанові дві касети, на них було те, що знімав, починаючи від Барі в Італії, й докинув:

— Наші дороги розходяться. Спробую дістатися до Дубровника сухоходом.

— Це ризиковано.

Бронек посміхнувся:

— Чи ж я не герой? Хіба ж не так про мене щойно казали?..

В нього був хрипкий невпевнений голос, можливо, Бронек надміру хильнув.

— Ти важиш своїм життям,— додав Венсан.

— Думаєш?

Бронек одійшов, відтак повернувся. Обличчя було суворе, порізане зморшками, мов у людини раптом постарілої та втомленої.

— Все рано чи пізно доходить краю,— сказав він. — Ночі, фільми, життя...

— Не плети казна-чого,— промурмотів Венсан.

Мав бажання його затримати, підбадьорити, але не наважився.

— Піду,— озвався Бронек, ніби відгадавши його наміри. — Й підморгнув:

— Ніхто нікому нічого не винен, хіба ти цього не знаєш? Кожному своє...

Далі схилився над сидячим Венсаном, поклав обидві руки йому на плечі, здавалось, ладний звіритись, та потім роздумав і, киваючи головою в бік будинку, де була Жанна з хлопчиком, обмежився тим, що бовкнув:

— Я його, як не кажи, врятував.

І після вагання докинув:

— Має сама вирішити, що їй робити далі.

Переступаючи з ноги на ногу, він зручніше вмовив свою сумку на плечі й попрямував туди, куди вела серед кущів стежка,— до мису, який прикривав бухту зі сходу.

## 55

Жанна, здавалось, не бачила Венсана, хоча йшла просто до нього, а він чекав, і досі сидячи на підмурку обличчям до будинків, спиною до моря.

Вона несла дитину: зігнувши ліву руку, підтримувала ноги малюка, а розчепіреними пальцями правиці притискала його до себе.

Дивлячись на ті розчепірені пальці, що білили на чорній ковдрі, в яку було загорнуто дитину, Венсан думав: це морська зірка, вона принесе нам щастя. І, ніби звільняючись від пут, які його стискали, протягло зітхнув: уперше за багато днів розслабився, заплющивши на мить очі, щоб дозволити цьому лагідному теплові себе зігріти. Не хотів більше чинити опору відчуттю затишку, яке навіювали йому спокійна краса узбережжя, але якого досі цурався через оцей зруйнований будинок та вантажівки з мертвими. Венсан уявляв собі, як ті автомашини кружляють тепер вуличками, а люди, стоячи на порогах своїх домівок, хрестяться, старі жінки підтримують одна одну, похитуючись бруківкою, але маючи намір іти до кінця, до цвинтаря, котрий, за традицією середземноморських міст, повинен височіти десь над морем.

Він бачив в уяві цю сцену й однак почував себе значно краще, навіть запалив цигарку. Жанна йшла до нього, хоч погляд її не зупинявся на Венсанові, витаючи понад його головою, ніби ні за що не зачіпляючись,— ні за нього, ні за човни, ні за мол, ні за острів,— а ширяв за небокраєм, щоб там малювати мрії.

Напівзаплющеними очима, оповитий цигарковим димом, Венсан незрушно дивився на морську зірку, що наближалась. І раптом, за декілька кроків до нього, Жанна звернула й пішла навпрошки в бік порту, туди, де стояло пришвартоване їхнє судно на підводних крилах.

Венсан подумав: усе гаразд. І пішов назирцем за Жанною.

Її волосся скуйовдилось і спадало на плечі рудими хвилями, затуляючи обличчя дитини. Лише вряди-годи дитяча голівка вигулькувала між тими пасмами, червона борозна на лобикові ряхтіла й надавала обличчю малюка суворого вигляду; спідня губа була відкопилена, рот болісно кривився.

Та все ж таки це було обличчя, на якому не закарбувався жоден з тих

трагічних слідів, які Венсан стільки разів бачив: запалі щоки, глибоко провалені очі, маленькі голівки, зсохлі ще до того, як їх позначила смерть.

Права рука дитини лягла Жанні на плече, й ця смаглява кисть видавалася ще однією маленькою темною морською зіркою на білій блузці.

Хотілось побігти вперед, обхопити Жанну й цю дитину своїми руками, міцно обійняти їх. Венсан аж уявляв собі, ніби забирає Жанну й дитину в якісь тихі краї, де перед ними — лише океан і гори.

Але ця картина швидко розвіялася з-перед очей.

Яв була інша: Венсан ішов набережною Корша, дорогами країни, де палала війна; він крокував назирці за жінкою, яка, здавалось, наважилася викрасти чужу дитину.

Широким кроком він наздогнав Жанну й пішов поряд, питаючи її стиха, аби не збудити малого, що вона думає робити. Венсан повторив ці слова ще раз, киваючи головою на малого.

Вона не відповіла, і Венсанові здалося, наче в неї такий самий вид, як і в хлопчика, — відкопилена спідня губа, вираз неприборканої впертості.

Схожі одне на одного, подумав Венсан і відразу докорив собі за цей безглуздий висновок.

— Ти вирішила забрати його з собою? — спитав він іще.

Питаючи, вже зважував можливі перешкоди. Тут Європа, й цей хлопчина не був одним з отих безпритульних дітлахів, яких повно на інших материках. Доведеться долати кордони...

Потім подумав: це циганчук, він самотній, не з цих країв, його ніхто не розшукуватиме.

Венсан зупинився, пропустивши Жанну вперед.

І побачив на її плечі маленьку темну морську зірку, а далі, коли Жанна обернулася, — іншу зірку, велику, з довгими загостреними променями.

— Допоможеш мені? — прошепотіла Жанна.

Він підійшов і, нахилившись, поцілував ту зірку, розчепірені білі пальці.

## 56

Венсан не пригадував, чи пригортав коли в житті дитину, чи відчував це враження сили й слабкості впереміш, бо йому здавалось, буцімто все його тіло змінилося відтоді, як Жанна простягла йому хлопчика внизу сходнів.

— Приглянь за ним, — промурмотіла вона, й поволеньки звільнилась від хлоп'яти, яке, засинаючи, було поклато їй на плече свою руку.

Але тієї ж миті малюк запручався в Венсанових обіймах і вчепивсь у Жанну. Розгублений Венсан не знав, що робити. Його ще дужче бентежило, що хлопчина не кричить, а веде мовчазну боротьбу, мов не хоче розпо-рошувати свої сили.

Зрештою Жанна сказала:

— Пустити його.

Й тоді дитя припало до неї всім тілом, а вона почала ходити туди-сюди вздовж причалів, щось промовляючи до нього. Поклавши голову їй на плече, хоч і не міг розуміти французької, хлопчик дивився то на Венсана, то на судно, наче хотів пересвідчитись у тому, про що казала йому Жанна.

Не раз вона зупинялась неподалік від трапу, ніби перевіряючи, наскільки хлопчик готовий її відпустити.

Відтак знову ходила, говорила, а Венсан, який дивився, спершись на трап, не міг погамувати емоції, що накочувались на нього: це його бажання пригорнутися так само до Жанниного тіла і рухатись разом з ним — тілом жінки, цієї ніжної жінки-захисниці, матері, якої він потребував. Скидалося на те, ніби він почувався так, як повинне було матись це дитя. Венсан уявляв його отак при-туленим до Жанни й несподівано збагнув своє власне бажання: віднайти бо-дай на мить материнське тепло, дитинну беззахисність і слабкість...

Коли Жанна врешті зупинилась перед трапом і сказала Венсанові впевненим голосом:

— Візьми його, поколиши, поки я все владнаю,— кивнувши головою на судно, море та обрій, він відчув ще більшу слабкість.

Венсан простяг руки до дитяти, й воно несподівано припало до його грудей, обхопило руками за шию, не зводячи очей з Жанни, яка відходила, твердячи, що швидко повернеться, не покине його, і що воно повинно чекати на неї й Венсана — Венсан, Венсан, торочила Жанна.

Власне тоді Венсан пересвідчився в тому, що ніколи не тримав дитини, яка б так горнулася до нього.

Під час дозбирування своїх репортажів з Палестини чи Малаві часто, на декілька секунд, він брав дітей на руки, бо цього хотіли їхні матері. Венсан тримав малят на витягнутих руках, ніби боявся контакту з ними, піднімав їх над головою, промовляв до них якісь слова. Він усміхався, все так само витягши поперед себе руки, тримаючи дитину оподаль від себе, потім хутко віддавав її матері й одвертався.

Ні в краях, куди раніше вчашав, ні тепер отут, у Європі, ні в Санкт-Петербурзі чи в Москві Венсан не міг довго витримувати, коли його обступали діти, тягнучись до нього руками, спиваючи очима. Він лякався їхніх криків, їхнього голоду, їхніх поглядів, а також їхньої агресивності, бо це були істоти здичавілі й відчайдушні до шаленства.

Отож Венсан їх одганяв, удаючись до спритності й хитрощів, якомога далі шпурляючи жменю монет, а сам набавляв ходи, фактично втікав, почувуючи деколи — як це було в бідняцьких кварталах Ріо чи в таборі для біженців у Малаві — жах, що рив у душі прірву тривоги.

А тепер Венсан балакав до цієї дитини, яка прихилилася до нього, яку пригортав.

Йому здавалось, його власне тіло розтулилося там, між плечима, аби ця дитина могла в ньому скрутитися калачиком, викублити за своїми розмірами гніздо, й було приємно відчувати її такою беззахисною, довірливою.

Наче Венсан сам знову став малюком, який горнеться до дорослого — батька чи матері. Й на цей спомин його охопило відчуття безпорадності, він розчулився, прошепотів хлопчикові на вухо слова, які навряд чи коли вимовляв і навіть не уявляв, що може казати.

Було так, ніби заховану десь далеко частку його самого віднайдено знову — цю наївну й чутливу частку дитинства, наче зринуло все те, що з часу самогубства Анни він хотів, аби воно вмерло в ньому, й вірив, що так і сталося.

Тепер він перевтілювався у власну матір, шепочучи на вухо малому, чув її голос, який його заколисував: «Венсане, янголятко моє, Венсане, моє сонечко, мій маленький ведмедик», — і знав, що його мати носила колись його, як він тепер носить цього малого, крокуючи палубою, намутикуючи дитячу лічилку, яку нібито був уже давно забув, тимчасом як вечір підпалював на заході овид.

Завдяки цим віднайденим проявам слабкості, Венсан почувався щасливим, наче після всього, по стількох роках, не мав більше потреби захищатися, замикатись у собі, а наважився згадати про любов та біль, про самогубство Анни, про те, що він з нею пережив і що теж належало дитинству.

Він торочив: «Мій маленький хлопчику, мій маленький хлопчику», й плакав, неначе самому собі приносив розраду й співчуття, вимовляв слова, про які отець Стефан у Малаві сказав, що вони — дві основні опори життя.

Хлопчик хапався за його шию, тепер уже без остраху. Одного разу навіть, хоча, можливо, Венсан це собі вигадав, маля черкнуло губами Венсанову щоку, ніби в поцілунку. Наче всі дитячі обличчя, які Венсан бачив по всіх світах, враз його обступили.

Що воно таке, це життя, яке стільки прикрощів завдає дітям?

Що воно таке, це життя, якщо ми не зберігаємо в собі спогаду про дитячі роки, про тодішні наївність та безпорадність?

Венсан обійняв малого, ніби боявся, коли б його не відібрали.

Але дитина не ворушилася, стала важчою, бо заснула, розслабивши руки, й Венсан подумав, що маленька смаглява долоня, розкрита на його плечах, знову скидається на морську зірку.

Від краю до краю вже панували сутінки. З міста тепер виступала тільки квадратна вежа фортеці, обриси якої вимальовувалися на ще багряним обрії.

Так несподівано, що Венсан навіть не почув її кроків, поряд з'явилася Жанна.

Та коли він наміривсь передати їй хлоп'яка, жінка прошепотіла: «Йому добре з тобою...» Потім погладила малого по голові, кажучи, що слід рушати, вона розбудила капітана, незабаром зійде повний місяць.

— Бронек лишився, — повідомив їй Венсан.

Жанна перестала голубити дитину й замислилася, вхопившись за борт, бо судно почало погойдуватися — машиністи запустили двигуни.

Відтак, немовби бажаючи підбадьорити Венсана, вона обхопила його за плечі.

Дитя опинилось між ними.

Венсан відчув, як воно здригнулося, заскімливо, знову звело голівку, перед тим як протягло й спокійно зітхнути, так і не прокинувшись.

### Частина дев'ята

## МОРЕ ТАКЕ БЛИЗЬКЕ, СПОКІЙНЕ, ГЛИБОКЕ...

57

Дитина всміхалася.

Мале тільце було загорнуте в ковдру, яка ховала його, наче бурнус, лишаячи на видноті лише носик, напіврозтулений рот, очі, але цього було досить, аби Катрін Ванс, побачивши фото, що займало всю першу сторінку газети, не змогла більш од нього відірватися, ніби її очі, освітлені спалахами фотоапаратів, спинилися на ній.

Катрін мусила докласти зусиль, аби лишити газету на своєму ліжку, всістися, як робила щоранку від часу приїзду до Антиба, на маленькій терасі, де за доброї години зазвичай снідала.

Вже сплигло понад тиждень, як вона замешкала тут, у цьому готелі, що височів над фортечними мурами та портом.

Їй досить було ледь підвести голову, аби понад жердинами, понад полем білих паль, натиканих так щільно, мов нездоланний бар'єр, розгледіти парк шпиталю, де вона перебула тоді з дитиною, з власною дитиною, впізнати алею платанів і старі будівлі, яких не змогли приховати нові споруди.

Ще далі, над обрієм, на сході, Катрін бачила хмари, що розхристувались, ковзаючи гладінню моря, як і колись, коли вона сиділа на терасі кімнати Шарля Маріні, стежачи за вировищем грози, і мріяла, аби гроза її затопила. Тепер тут, через півстоліття, тривав той самий безладний рух, і вона почувала те саме прагнення, ніби всі ці літа прожила марно, даремно втекла, тому знову повернулася на цю терасу над морем з бажанням, аби хтось — розбурхані стихії, несамовиті люди — поставили на всьому крапку, потягнувши її, Катрін, за собою.

Майже щоранку, коли після снодійного розплющувала очі (це виходило так важко, повіки склеєні, вії сплутані, як роздирала їх перед дзеркалом, то сині розводи, здавалося, сягають аж до вилиць, а суха шкіра поорана дрібними зморшками), в неї виникло бажання знову заплющитись, аби більше ніколи нічого не бачити. Та, виринаючи з кожної ночі, Катрін запитувала себе, де вона, шукаючи навпомацки будильник, який завжди стояв на нічному столику праворуч від ліжка в її паризькій квартирі.



Хтось постукав у двері.

Їй скидалось на те, наче з кожним стуком до неї уривками повертається пам'ять.

Розрахувавшись у «Жіночому журналі», вона виїхала з Парижа. Колись треба виділити час, аби пожити, хіба не правда? Так їй сказав іронічно, навіть глузливо, Бен Ловард, але в паузах, які робив між словами, вона відгадувала бажання помститись їй, знищити, ніби він давно чекав такої нагоди. Катрін відчула — ту саму жагу помсти плекали в собі Луї Морен, Фаб'енна Рів, майже всі дівчата, які досі всміхалися їй, обіймали, просили порад, між двома зітханнями звірялися в тому, що вважали найпотаємнішим у своєму приватному житті. По всьому жодна не знайшла для неї жодного дружнього жесту, коли стало відоме рішення Ловарда.

Всі з'юрмилися довкола Луї Морена, прочинили двері до кабінету Катрін, щоб дізнатися, чи вона почала складати свої речі, — оту фотографію, зроблену Жаном-Франсуа Гільшером під час римського походу 1944 року, про яку вони всі не раз говорили з тремом у голосі, — мужність, війна, достоту як Інгрід Бергман, ви так мало змінилися, просто невірогідно. Так казали досі, а тепер нишкли по коридорах, відводячи погляд, коли Катрін проходила повз них, немовби вона важила ще менше, ніж затертий спогад, навіть силует.

Цей відхід із «Жіночого журналу» був кінцем найдовшого проміжку її життя, ніби тисячі слів, які написала, спонукала, видрукувала, ніколи не існували, наче то були тільки крапельки, які поглинув пісок часу, лишившись так само сухим.

Коли зателефонував Жан-Франсуа Гільшер, Катрін сказала йому: зробить те, що слід.

Це було вирішено відразу — але хіба насправді вона щось вирішувала? Нею покеровувала одна думка, яку Катрін навіть не формулювала, — виїхати з Парижа. Тому подалася до аеропорту Орлі, купила квиток. Її спитали: тільки до Ніцци? Зворотного не треба?

Вона відповіла: лише до Ніцци. А в Ніцці взяла таксі до Антиба.

Їй коли розчахнула вікна в кімнаті готелю й вийшла на тераску, коли побачила поза укріпленнями, зведеними з сотень паль, платанову алею в парку шпиталю, то збагнула, що не зможе більше втекти, що впіймана.

Зрештою закінчилися чекання, тривога, надія. Відчинялись останні двері.

## 58

Уже збігло понад тиждень, якщо точно — дев'ять днів, одколи приїхала до Антиба, й від перших годин Катрін одчула зміни в своєму тілі.

Може, це сталося навіть тієї миті, коли під своїм будинком у Парижі вона востаннє розкланялася з Робером.

Водій «Жіночого журналу» погано тамував розчулення, повторюючи, що це не можливо, без неї часопис пропаде.

Катрін заспокоїла Робера, всміхнена, як звичайно, та як опинилася сама на сходах, подумала, що не зможе зробити цих кількох кроків од ліфта до дверей.

Але таки здолала втому, відігнала почуття пригніченості.

Зрештою спакувала валізу, викликала таксі до Орлі, подрімала в літаку, та коли вмостилась на терасці готельної кімнати в Антибі, то відмовилась од боротьби зі знесиленням, яке її посіло.

Більше не ворушитися, з усім покінчити, більше ні з ким не розмовляти, ні про що не думати — ось усе, чого вона тепер бажала.

Мало-помалу Катрін вийшла з такої летаргії, але вже не стала тією, що була.

Її тіло охляло, ніби покинувши сцену, обтрусившись од усіх поглядів, не чуючи голосів, що її окликали, — телефон дзеленчав не змовкаючи, вона му-

сила вирішувати, чи відповідати Фаб'єнні Рів або Рафаель Робер, м'язи її обвисли, наче підрізані.

Коли Катрін вийшла пізнього ранку, щоб погуляти попід фортечним муром, то недовго блукала зболілими ногами, згорблена, безвільна, й хутко повернулась до готелю, щоб лягти й заховатись.

А наступного ранку помітила, що її обличчя теж змінилося.

Складалось враження, наче тонкі рубці за вухами, що лишилися після пластичних операцій, які вона перенесла, роз'ятрились і шкіра знову відтяглась, утворюючи під щоками товсті набряки. Ніби, коли вона зняла маску усмішки, її обличчя раптом обважніло.

Скидалося на те.

Втома більше її не попускала, й Катрін ніколи не відходила далеко од готелю, а спиралася на підмурівок кільцевої дороги, яка тяглась понад фортечними мурами.

Дивилася на прозоре море, гру глибокої зелені та легкої синяви, рух водоростей, вузькі торочки піни, яка свідчила про те, що там, неглибоко, рифи.

Катрін одверталася, притулялася до підмурівка плечима. Попереду простягавсь порт, а позаду паркану — платани шпиталю.

Це туди, саме туди вона хотіла, мусила піти.

Але це було так далеко, недосяжно, мов спогад, який вислизає з пам'яті.

Щоб дістатися до будівель шпиталю, вона мала перетнути старе місто, прямувати вздовж причалів, а далі дорогою.

Й Катрін відмовлялась од свого наміру, знову всідалася на терасці своєї кімнати, така змучена, що була неспроможна збагнути, як могла, ще заздалегідь декілька днів тому, керувати «Жіночим журналом», діяти, вирішувати.

Усе, що робила в цьому житті досі, люди, яких знала, навіть донька Жанна, здавались їй заблуканими в тумані, який не переставав густіти.

А може, всього того й не було?

Катрін ніколи й не заглядала в газету, яку їй приносили разом зі сніданком.

Вряди-годи недбало розривала стрічку, що перев'язувала газету, гортала сторінки, не читаючи навіть заголовків. Навіщо? Вона більше не чує, не бачить того, що відбувається поза нею.

Так вона й просиджувала, свідома своєї старості,— руки в пелені, підборіддя на грудях, цілковита прострація, хоча насправді Катрін була уважна, лише змушувала себе до нерухомості, аби не переривати плину спогадів і вервечки сцен, які завдруге переживала.

Їй здавалось, ніби вертається до свого початку, до того, що відбувалось тут, на березі цього моря, тільки на іншій терасі — терасі Шарля Маріні чи он у тому шпиталі, по той бік порту.

Й сьогодніням було ось що: бульвар Царевича, Імператорський палац, батьки, мати в білій сукні, тато в чорному костюмі — на їхній першій світліні; або дитина, що спала в ліжечку,— дитина, яку вона кидала, подивившись на неї востаннє.

Потім бігла під платанами, втікала, а далі вірила, що забула, бо довкола було стільки непевних звуків... Ціле її життя зводилося до однієї миті, бо наостанку Катрін знову поверталася сюди, наче все, що пережила після тієї втечі, стерлося.

Її маленький хлопчик ішов їй назустріч, був уже так близько, що вона відчула кислуватий запах дитячого тіла, і власне його мала перед собою, коли, розгорнувши газету, раптом помітила всміхнене обличчя дитини, закутаній в ковдру, наче жертва корабельної аварії.

Усе гаразд, подумала Катрін, упізнавши на знімку Жанну й Венсана Жановера, яких спочатку була не розгледіла на задньому, притемненому плані.

Але, наче знак, видніла Жаннина рука з довгими розчепіреними пальцями, яка підтримувала дитину й здавалась білою плямою на темному тлі ковдри.

Ну, а чоловік, який тримав Жанну за плече, міг бути тільки Жановер.

Катрін не перейнялася жодними емоціями. Згорнула газету. Все було належно. Вона має поступитися місцем. Починалась інша історія, першу сторінку якої вже побачила і яка її більше не стосувалася.

Катрін відчула полегшу, немов тоді, коли під кінець задушливого дня на-решті піднімається бриз і можна відітхнути.

Катрін вийшла з готелю й уперше від часу свого прибуття до Антиба попростувала вуличками старого міста в бік порту.

Чи вона жила ще колись, крім цієї миті?

З кожним кроком наче обвалювався певний відтинок її пам'яті: прощавай, Жанно, прощавай, Матьє. Все це більше не існувало.

Вона ніколи не жила.

Її життя було нічим іншим, як оці кроки, тіло, яке вона штовхала вперед до пальмової алеї, до старих будівель шпиталю, по той бік порту.

Навіщо? Хіба вона це знала?

Катрін ішла понад таким близьким, таким спокійним, таким глибоким морем.

